

rúban részt vett országok, mindenekelőtt Közép-Európa népeinek történelmi emlékezetében. A település nevével (ma Kobarid, Szlovénia) közismertté vált terület hadtörténelmi jelentősége mellett – amit többen, különböző indíttatástól vezéreelve vitatnak – szinte felbecsülhetetlen fontosságú, számos

szaktudomány helyszíne a h...
nak, Egy ilyen...
módon az egy...
diadal emléké...
fél számára u...
a megsemmis...
luma. Egyará...
egészenek, kim...
időnként ellen...
hadműveleteir...
indulva nem t...
magyarság sze...
az olasz nem...

elő Caporetto. A vidék a térséget lakó és a háborúban érintett népek számára nemzeti emlékhely, amely napjainkban évről évre látogatók tízezreit vonzza valamennyi, itt elesett hőseit gyászoló nemzet és ország területéről. Caporetto – történelmi, emlékezeti hely, személyes élmények, mondák, háborús élményelbeszélések, valós egyéni és közösségi tragédiák helyszíne. Szimbolikussá vált terület, emberek, kultúrák, találkozásának és ütközésének, helyi kulturális hagyományok és távoli, háttországi tájak mindennapi életére és jövőbeli sorsára ható, azt formáló, a gyökeres változásokban történelmi szerepet játszó tere. Nemzeti emlékezetünk azon helyei közé tartozik, amelyeket nem országrontó tragédiák, a haza sorsát végszzerűen befolyásoló csatavesztések tesznek emlékezetessé a magyarság számára. A hősiesség, a helytállás, a bajtársi önfeláldozás és az így megérdemelt harci siker pozitív értékeit őrzi és örökíti a kései nemzedékekre. Mindemellert a Caporetto térségében lezajlott katonai áttörés diadal a egyéni tragédiák, ifjú életek, tízezreinek,

Áttörés Caporettonál

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA 82.

ÁTTÖRÉS CAPORETTÓNÁL

Áttörés Caporettónál

– 1917 –

Szerkesztő:
Bartha Elek

Debrecen, 2020

Studia Folkloristica et Ethnographica
82.

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Sorozatszerkesztő:
Bartha Elek

A kötetet lektorálta:
Kerepeszki Róbert

Készült az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport kutatási programja keretében, a Magyar Hadtudományi Társaság, a MH 5. Bocskai István Lövészdandár, az NKFIH–OTKA11588 számú pályázat és a Debreceni Egyetem fejlesztése a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítás érdekében EFOP-3.4.3-16-2016-00021 pályázat támogatásával.

ISBN 978-963-490-280-5
ISSN 0138-9882

Angol nyelvű fordítás: Csontos Pál
Technikai szerkesztő: Bihari Nagy Éva
Olvasószerkesztő: Kavcsánszki Máté
Borítóterv: M. Szabó Monika készítette vitéz ns. Prokopovitsch Leó kitüntetését ábrázoló fénykép alapján lásd a kötet 121. oldalán.

Nyomdai munka:
Kapitális Kft., Debrecen
Tulajdonos: Kapusi József

TARTALOM

<i>Előszó</i> (Bartha Elek)	7
Barta Róbert: 1917 – A Nagy Háború negyedik éve. Politikai viszonyok és háborús diplomácia	11
Ruszin, Romulusz: Operational Breakthrough at Caporettooctober – November 1917.	32
Lippai Péter: Bertalan Árpád hadnagy hőstette a 12. isonzói csatában. <i>Vitéz Bertalan Árpád posztumusz alezredes emlékére</i>	50
Keményfi Róbert: A háborús táj kulturális rétegei	62
Kiss Róbert: Első világháborús katonasorsok a 39. gyalogezred történetéből	102
Bartha Elek: Néprajzi szempontok az első világháború emlékezetkultúrájához	124
Csíki Tamás: Az olasz front összeomlásának „oka” 1918 nyarán – avagy Zita királyné árulása	161
Bálint Zsuzsa: A világháború borzalmainak a feloldása a népi elbeszélésben: a népmese vágyjellege	172
Csiszár Imre: Egy tiszakarádi család megpróbáltatásai az első világháborútól a kuláküldözésig a fennmaradt iratok tükrében	181
Mihucz Péter: Egyenruhák és személyi felszerelések az első világháborúban (<i>szárazföldi haderők – rövid áttekintés</i>)	194

CONTENTS

Foreword (<i>Elek Bartha</i>)	7
<i>Róbert Barta</i> , “1917 – The Fourth Year of the Great War: Political Relations and War Diplomacy	11
<i>Ruszin, Romulusz</i> , Operational Breakthrough at Caporetto – November 1917.	32
<i>Péter Lippai</i> , “The Heroism of Lt. <i>Árpád Bertalan</i> in the 12 th Battle of Isonzo: In Memory of <i>Vitéz Árpád Bertalan</i> , Posthumously Promoted to Lieutenant-Colonel”	50
<i>Róbert Keményfi</i> , “The Cultural Layers of War Landscapes”	62
<i>Róbert Kiss</i> , “Soldiers’ Fates in the 39 th Infantry Battalion During the Great War”	102
<i>Elek Bartha</i> , “Ethnographical Aspects of the Remembrance Culture of the First World War”	124
<i>Tamás Csíki</i> , “The ‘Reason’ for the Collapse of the Italian Front in the Summer of 1918: The Treachery of Queen <i>Zita</i> ”	161
<i>Zsuzsa Bálint</i> , “Relieving the Atrocities of the World War in Folk Narratives: The Desire Aspect of Folk Tales”	172
<i>Imre Csizsár</i> , “The Ordeals of a Family in <i>Tiszakarád</i> from the First World War to the Persecution of the Kulaks in the Light of the Documents Available	181
<i>Péter Mibucz</i> , “Uniforms and Personal Ordnance in the First World War (a Brief Overview of Land Forces)”	194
The Battle of Caporetto –1917 –	242

Előszó

Caporetto neve a Nagy Háborúban a térségében történt harci cselekmények és a Monarchia jelentős katonai sikerei révén rövid idő alatt fogalommá vált az I. világháborúban részt vett országok, mindenekelőtt Közép-Európa népeinek történelmi emlékezetében. A település nevével (ma Kobarid, Szlovénia) közismertté vált terület hadtörténeti jelentősége mellett – amit többen, különböző indíttatástól vezérelve vitatnak – szinte felbecsülhetetlen fontosságú, számos szaktudomány által intenzíven kutatott helyszíne a háború emlékezetkultúrájának. Egy ilyen harci esemény természetes módon az egyik fél számára a győzelem, a diadal emlékét jelenti, a másik, a vesztes fél számára ugyanakkor másfajta jelkép: a megsemmisítő háborús vereség szimbóluma. Egyaránt vonatkozik ez a háború egészének kimenetelére, valamint – azzal időnként ellentétes előjellel – annak egyes hadműveleteire, csatáira. Ez utóbbitól kiindulva nem tűnik túlzásnak, hogy ami a magyarság számára Mohács, olyan lehet az olasz nemzeti történeti emlékezetben élő Caporetto. A vidék a térséget lakó és a háborúban érintett népek számára nemzeti emlékhely, amely napjainkban évről évre látogatók tízezreit vonzza valamennyi, itt elesett hőseit gyászoló nemzet és ország területéről.

Caporetto – történelmi, emlékezeti hely, személyes élmények, mondák, háborús élményelbeszélések, valós egyéni és közösségi tragédiák helyszíne. Szimbolikussá vált terület, emberek, kultúrák találkozásának és ütközésének, helyi kulturális hagyományok és távoli, háttországi tájak mindennapi életére és jövőbeli sorsára ható, azt formáló, a gyökeres változásokban történelmi szerepet játszó tere. Nemzeti emlékezetünk azon helyei közé tartozik, amelyeket nem országrontó tragédiák, a haza sorsát végzetszerűen befolyásoló csatavesztések tesznek emlékezetessé a magyarság számára. A hősiesség, a helytállás, a bajtársi önfeláldozás és az így megérdemelt harci siker pozitív értékeit őrzi és örökíti a kései nemzedékekre. Mindemellett a Caporetto térségében lezajlott katonai áttörés diadala egyéni tragédiák, ifjú életek tízezreinek árán épült, és a háború végső kimenetelét, a vereséget és a vesztes oldalhoz tartozás következményeit tekintve a magyarság egészére, az egyéntől a családokon át a falvak és városok népére, az ország egészre kiterjedően, napjainkig ható érvénnyel vésődött be a nemzet emlékezetébe.

A báborús táj egy évszázaddal később.
Caporetto (Kobarid, Szlovénia), 2016.

A hazai és a nemzetközi tudományos életben régi hagyománya van annak, hogy az éppen napirenden lévő alapkutatási témák mellett, azok közé beágyazva a jelentősebb évfordulók is helyet kapnak az adott diszciplínára jellemző megközelítésben, azokat a tudományági paradigmák részeivé emelve. Kiemelkedő történelmi személyiségekről való kollektív emlékezések, mint a közelmúltban országosan meghirdetett és tudományos programokban bővelkedő Szent László vagy Mátyás király emlékévek, vagy jelentős, történelemfordító események, győztes és vesztes csaták, időről időre ismétlődő megszállások, majd a szabadság kivívása, forradalmak, nemzeti felkelések és azok győzelme vagy leverése – évről évre folyamatosan adódnak újabb és újabb kerek évfordulók, amelyek alkalmat adnak a humán tudományok és a kultúra művelői számára az emlékezésre, a múlt egy kiválasztott darabjának koncentrált, többféle nézőpontból történő és sokféle szakmai módszertan szerinti feltárására.

Ez a kötet a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke közös pályázati programjának keretében készült, alapját a témában a Debreceni Egyetem és a Magyar Honvédség által szervezett tudományos interdiszciplináris konferencián elhangzott előadások alkotják. A projekt támogatásával olyan sokrétű kutatási tervet sikerült megvalósítani, amely az első világháború rurális társadalomra gyakorolt hatását és emlékezetét tárja fel. A cél az volt, hogy az első világháború még nem regisztrált,

vidéki, közgyűjteményekben és magánszemélyeknél őrzött tárgyait, írott és tárgyi emlékeit (levelek, naplók, feljegyzések, kalendáriumok, képes dokumentumok, emléktárgyak) felhívások közzétételével és személyes, a helyszínen végzett terepkutatásokkal felgyűjtsük, dokumentáljuk és feldolgozzuk. A gyűjteményekben őrzött anyagok feltárása mellett számos tanulmányban és több kötetben – köztük ebben a kötetben is – ezt a tárgykultúrát és a vonatkozó szövegeket elemezzük, azok kontextusait értelmezzük, különböző tematikai rendekben és módon közreadjuk. Célunk, hogy e reliktum-tárgykészletek megszólaltatásával, a háborús mindennapok elemzésével, a megélt egyéni sorok feltárásával, a terepmunkák eredményeképpen új tudás birtokába kerüljünk. Ezáltal pedig fel tudjuk mutatni és az alapkutatások eredményit oktatásba beépíteni az első világháborútól időben egyre távolabb kerülő generációk számára, kiemelten, hogy a hétköznapokban mit jelentett, illetve milyen változásokat hozott a „boldog békeidők” után a háború traumája. A sokrétű közreadás mellett a program az alapkutatások összegzésével a tudomány szakmódszertanának finomításához is hozzájárul. A háborúhoz köthető, az egykori rurális életmódra irányuló emlékezet a sajátos nemzetiségi/etnikai viszonyok között a Kárpát-medence magyarságán túlmutató, a befogadók (kutatók, látogatók, hallgatók, érintettek) szemléletét tágító, egyetemes tapasztalattal is megfogalmaz. Mindez a „Nagy háború mint európai tragédia” ma érvényes narratívájába illeszkedik, azt komplex módon bővíti és teszi a magyar és az európai emlékezetkultúra részévé.

2017-ben, a caporettoi centenárium alkalmából a Debreceni Egyetem és a Magyar Honvédség közös interdiszciplináris konferenciát tartott a fenti OTKA program közreműködésével. A konferencia része volt egy több rendezvényből álló megemlékezés sorozatnak, és része annak az együttműködésnek, amely az egyetem és a honvédség között számos évre visszamenőleg és különböző területeken eredményesen működik. Az I. világháborút szokták az „elfelejtett háború” néven is emlegetni. A konferencia célja volt, mind az egyetem, mind a honvédség részéről, hogy Caporetto sorsa ne a feledés legyen, valamint az is, hogy bemutassa: a háború minden borzalma mellett, valamint amellet is, hogy Magyarország a vesztesek oldalán fejezte be, a caporettoi történet a helytállásról, a vitézségről, a hősiességgel elért győzelmekről, a nemzeti büszkeségről is szól.

A hajdani harcmező építményei. Javorca, 2017

Az elmúlt időszakban az I. világháborúval foglalkozó könyvek, tanulmányok száma jelentős mértékben nőtt, a témakör irodalma mind mennyiségi szempontból, mind tematikájában, Magyarországon és nemzetközi szinten is sokat gazdagodott. Ez a kötet több tudományterületen új eredményekkel járul hozzá a magyar és a világtörténelem ezen sorsdöntő időszakának kutatásához. Amellett, hogy új elemekkel bővíti, egészíti ki a különböző tudományágakban és a szélesebb közvéleményben élő képet, sok mindent visszahoz, felidéz a korszak mentalitásából, a Caporettóhoz közvetlenül kapcsolódó témákon túl Közép-Európa egészének háborús mindennapjaiból. Mindezeket pedig az itt közölt tanulmányok megvilágítanak valamit a mai emlékezeti kultúra irányvonalairól, az emlékállítás és az emlékezet megőrzésnek a nemzeti kultúrába és identitásba való beépüléséről.

Bartha Elek

Barta Róbert

1917 – A Nagy Háború negyedik éve. Politikai viszonyok és háborús diplomácia

Bevezetés

A hazai, valamint a nemzetközi hadtörténeti és diplomáciatörténeti szakirodalomban az 1917-es évet a legtöbb szerző a „fordulatok éveként” aposztrofálja.¹ Mindezt azzal indokolják, hogy az Egyesült Államok hadba lépése, valamint a két orosz forradalom hatása olyan súlyú és mértékű változásokat indított be, mely eldöntötte az összecsapás végső kimenetelét. E tanulmány célja az, hogy alátámassza vagy éppen megcáfolja a „fordulatok éve” kifejezés indokoltságát. A szerző mindezt az 1917-es év hadi és politikai eseményei mellett a háborús diplomácia alakulása tükrében teszi meg, külön kitérve a korabeli magyar háttér helyzetére. Az 1917-es évet azonban nem lehet élesen elválasztani a többi háborús év tendenciáitól, ezért arra törekedtünk, hogy az 1917-es katonai, politikai, diplomáciai eseményeket, vagy éppen a magyar háttér akkori helyzetét a Nagy Háború minél szélesebb spektrumába illesszük.

A háborús diplomácia súlypontjai

Az összes szárazföldi hadszíntérre jellemző folyamatos állóháború súlyos veszteségei, a frontokon kialakult katonai erőegyensúly és a háttérországok teherbíró képességének rohamos csökkenése 1916 végére mozgásba hozta a

¹ A Caporetto konferencián elhangzott előadás alapjául szolgáló tanulmány a szerző 2010-ben megjelent, *Az első és második világháború képes története* c. könyve vonatkozó fejezeteinek valamint Pál István – Székely Gábor (szerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában*. Majoros István 70. éves c. könyvébe írt cikk rövidített és átdolgozott változata.

megegyezést kereső erőket. Sajátos módon a békekezdeményezést az ekkor még semleges Egyesült Államok indította el azzal, hogy az 1916 novemberében újra megválasztott demokrata párti Woodrow Wilson elnök az év végén jegyzéket intézett valamennyi hadviselő országhoz, hogy közöljék, milyen feltételek alapján hajlandók béketárgyalást kezdeményezni. A központi hatalmak azonban nem fogadták el az amerikai közvetítést, az antant területi követelése viszont kizárták a megegyezés lehetőségét. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy 1917 folyamán az antant vezetésében még nem vetődött fel az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásának terve. Ennek ellenére, Oroszország mellett a dualista monarchia helyzete volt a legsúlyosabb, és ez váltotta ki Ferenc József halála után az új uralkodó békekezdeményezését.

IV. Károly első lépésként a németbarát katonai és politikai vezetők egy részét saját bizalmi embereire cserélte le, és az 1917. január 12-én tartott közös minisztertanácson már megfogalmazódott a Monarchia maximális és minimális programja, ami alapján tárgyalásokat lehetett kezdeni. Eszerint maximális cél lehet az oroszok által uralt volt kongresszusi Lengyelország, illetve Montenegró hozzácsatolása a birodalomhoz, bizonyos kismértékű déli határkiigazítás és egy monarchiabarát szerb dinasztia hatalomra juttatása Belgrádban. Kedvezőtlen körülmények esetén a minimális program alapja az Osztrák–Magyar Monarchia teljes területi épségének biztosítása és egy szerb dinasztiaváltás volt. Bécs svájci, dán és norvég közvetítéssel, a legnagyobb titoktartás közepette felvette a kapcsolatot a brit kormánnyal, de a németek jóváhagyása nélkül az egész akció realitását veszítette. Bécs és Párizs között az uralkodó sógorai Sixtus és Xavér hercegek közvetítettek, akik a belga hadseregben szolgáltak Flandriában. 1917. március végén a két herceget titokban Bécsbe hívták, és az uralkodó egy négyoldalas, saját kezűleg írt, Sixtusnak címzett levelet adott át sógorának, azzal a szóbeli kéréssel, hogy azt juttassa el Poincaré francia köztársasági elnöknek. A levél² a Monarchia békefeltételeit tartalmazta, a teljes területi integritás biztosításából indult ki, és cserébe az önálló Szerbia elismerését ígérte tengeri kijárással. Elismerte az Elzász–Lotaringiára vonatkozó francia hadicélok jogosságát, ami ügyes érvelés volt, de hatástalan, hiszen a terület hovatartozása elsősorban a francia–német küzdelem kimenetelétől függött.

Noha a francia kormánykörök első megközelítésben pozitívan fogadták a Monarchia titkos békeajánlatát, azt nem fogadhatták el. Nem garantálhatták

² IV. Károly levele sógorának, Sixtus párizsi hercegnek. Lásd Urbán (szerk.) 1970: 821–822. [Francia nyelven közli: François Fejtő: Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie. Paris, Lieu Commun, 1988. 407–418.]

a Monarchia területi integritását, hiszen az ütközött az olaszoknak, szerbeknek, románoknak tett területi ígéretekkel. A német titkosszolgálat az egész akcióról tudott, de a Sixtus-levelek néven ismertté vált titkos diplomáciai akciót a németek nem tartották veszélyesnek, annak ellenére, hogy IV. Károly 1917 nyarán megismételte a márciusi békejavaslatait. A német politikai és katonai vezetés nem kívánt békét kötni. Világosan mutatta ezt az év elején meghirdetett korlátlan tengeralattjáró-háború, amely az 1917. február végén bekövetkezett első orosz forradalommal együtt gyökeresen új irányt szabott a háború menetének. A korlátlan tengeralattjáró-hadviselés súlyosan sértette a tengeri hajózás szabadságát, és a kereskedelmi hajózás fegyveres védelmét tette szükségessé. Ez különösen az Egyesült Államokra vonatkozott, amely ugyan a háború kompromisszumos lezárásában volt érdekelt, de a semlegesség éveiben mintegy 7 milliárd dollár értékű árut szállított az antant szövetség tagjainak. Ezzel az Egyesült Államok a világ legnagyobb hitelezőjévé vált. Oroszország gyengülése és a német hadvezetés háborús eltökéltsége azonban kétségessé tette a háború gyors, megegyezéses befejezését, s mindez az amerikai kölcsönök visszafizetését veszélyeztette. Ennek megfelelően a korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetése alkalmas volt arra, hogy megfelelő indokot adjon a már érlelődő amerikai háborús szerepvállalásra.

További háborús okot szolgáltatott az ún. Zimmermann-távirat is. A német birodalmi külügyminiszter 1917. január 16-án rejtjelezett táviratot küldött a mexikói német követnek, melyben közölte, hogy meg kell nyerni Mexikó szövetségét az Egyesült Államok ellen. Támadásra kell bírni Washington déli szomszédját, hogy a 19. században elvesztett északi területeit visszakapja. A háborúban a mexikóiak német segítségre számíthatnak, és esetleg Japánt is be lehet vonni az USA ellen.³ A brit katonai hírszerzés azonban megfejtette a táviratot, s eljuttatta azt az amerikai elnökhöz. Wilson, a Monroe-elvre hivatkozva („Amerika az amerikaiaké!”) és az amerikai szállítóhajók sorozatos elsüllyesztésének hírére – 1917 márciusában négy nagy amerikai szállítóhajó süllyedt el – 1917. április 6-án bejelentette a hadállapotot Németországgal. Az amerikai lépés láncreakciót indított el, és két hónapon belül 13 közép- és dél-amerikai ország, valamint Libéria, Sziám és Kína is hadba lépett az USA oldalán. Az újonnan hadba lépők hivatalosan nem kötöttek szövetséget az antant országokkal, hanem társultak azokhoz, így ettől kezdve az antant hivatalos elnevezése Szövetséges és Társult Hatalmak lett.

³ A Zimmermann-jegyzék (1917. január 19.). Közli: General Records of The Departments of State, Washington, USA. Record Group 59. In. www.archives.gov/education/lessons/zimmermann/#documents. (letöltés: 2016. 05. 10.)

Ezzel a diplomáciai eseménysorral szinte párhuzamosan, 1917. február végén a szentpétervári Putyilov fegyver- és lőszergyárban sztrájkok és tömegtüntetések kezdődtek, aminek kiváltó oka a háborús veszteségek miatti kiábrándultság és nyomor volt. Ez a forradalmi megmozdulás megdőntötte ugyan a cári abszolutista rendszert, de a hatalomra jutott politika erők – főként a mérsékelt reformokat hirdető nagytőkés-nagybirtokos Kadet Párt – képviselőiben az Ideiglenes Kormány tovább folytatta a háborút. Az Ideiglenes Kormány külügyminisztere és a Kadet Párt vezére, Pavel Miljukov deklarációban, majd jegyzékben próbálta meggyőzni az antant szövetségeseket az oroszok változatlan háborús céljait illetően. A kormány átszervezése után, májusban hivatalba lépett Kerenszkij hadügyminiszter – főként a nyugati szövetségesek megnyugtatására – megkezdte egy nagy nyári orosz támadás előkészítését. Két tényező azonban világosan mutatta, hogy a keleti front stabilitására és az orosz csapatok kitartására aligha lehet számítani. Egyrészt a forradalom utáni orosz belpolitikában kialakult az ún. kettős hatalom jelensége, mert a tömegével és spontán alakuló munkás- és katonatanácsokat (szovjetek) az Ideiglenes Kormány ellenzéke uralta (mensevikek, bolsevikok, eszerek). Ez kétségessé tette a kormányzat hatékonyságát és hitelességét. Másrészt a keleti fronton tömegessé vált a katonabarátkozás, amely az első világháború lövészárk harcainak legsajátosabb jelensége volt. Noha szórványosan a nyugati fronton is volt erre példa (1914 karácsonyán és 1915-ben húsvét idején), az ilyen tevékenységet mindegyik hadseregben szigorúan tiltották és büntették, megakadályozni azonban nem tudták. A keleti fronton az első ilyen jellegű katonabarátkozás és spontán fegyverszünet (1915 húsvétján) után a folyamat 1916 végére és 1917 első felében általánossá vált. 1917. április 15-én, húsvétkor az orosz katonák a keleti front egész arcvonalában tömegesen kezdeményeztek ilyen akciókat, amelyeket rövid beszélgetés és ajándékozás követett. A jelenség azt mutatta, hogy a harci morál csökkenése és az elkeseredettség, valamint a békevágy növekedése az orosz legénységi állományban és a keleti fronton volt a legintenzívebb.⁴

1917 végére katonai szempontból a központi hatalmak helyzete kedvezően alakult, hiszen a török frontokat leszámítva minden támadást visszavertek (a Nivelle-offenzíva összeomlása a nyugati fronton), sőt, a keleti és olasz frontokon sikeres, területi nyereségekkel járó ellentámadásokat indítottak (a Kerenszkij-offenzíva megállítása és a caporettói áttörés). A német hadvezetőség nagyon bízott a korlátlan tengeralattjáró-háború sikerében és Oroszország

⁴ Katonalevél orosz katonák látogatásáról a magyar lövészárkokban (1917. december 7.). Lásd Szabó (szerk.) 2009: 188–190.

összeomlásában. Ezért 1917 második felében már nem terveztek döntő támadást a nyugati fronton, úgy értékelték, hogy az USA haderejének megjelenése és a Monarchia katonai gyengülése ellenére a keleten felszabaduló német hadosztályoknak a nyugati fronton történő bevetése 1918 tavaszán meghozza a győzelmet.

Hasonlóan a megelőző háborús évekhez, a szembenálló felek tehát továbbra is döntő katonai győzelemre készültek. 1917 őszén az erre irányuló tervek jórészt az orosz helyzet alakulásától függtek. Az 1917. november 7-én Szentpéterváron lezajlott bolsevik katonai hatalomátvétel híre már másnap bejárta a világot, kiegészülve azzal, hogy az új kormány azonnal felhívást intézett a hadviselő felekhez, kössenek általános fegyverszünetet és kezdeményezzenek béketárgyalást. Noha az újabb orosz forradalomra számítani lehetett, sőt az azt kirobantó bolsevik politikusok – Lenin vezetésével – a német hadvezetés engedélyével érkeztek a forrongó Oroszországba, a szovjet kommunisták békekezdeményezése mégis váratlan gyorsasággal rendezte át a háború erőviszonyait. A német katonai és politikai vezetés számára rendkívül fontos volt a keleti front felszámolása és az ottani német hadosztályok felszabadulása, mert a kétfrontos háború megszűnése a nyugati fronton német erőfölényt eredményezhetett. Ezért kedvezően fogadták a szovjetek fegyverszüneti felhívását, azzal együtt, hogy tisztában voltak a kommunizmus európai elterjedésében rejlő veszélyekkel, és ismerték Lenin és más bolsevik vezetők elképzeléseit a világháború világforradalomra alakításáról. Jó érzékkel ismerték fel azonban az új bolsevik rendszer kétségbeesett helyzetéből adódó lehetőségeket, vagyis azt, hogy hatalmuk konszolidálása és megszilárdítása érdekében Leninék valószínűleg minden körülmények között tárgyalóasztalhoz ülnek. A szovjet kormány gyakorlati lépései is efelé mutattak. A második szovjetkongresszus 1917. november 8-i békedekrétumának megfelelően november 20-án utasították Nyikolaj Duhonyin tábornokot, az orosz haderők főparancsnokát, hogy kezdeményezzen fegyverszüneti tárgyalást a központi hatalmakkal. Ezzel egy időben saját szövetségeseiket is értesítették a kezdeményezésről. A brit és a francia kormány azonban nem válaszolt a szovjet jegyzékre. A helyzetet csak tovább élezte, hogy Duhonyin megtagadta az engedelmisséget a szovjet kormánynak, és december 3-i meggyilkolásáig nyíltan háborúpárti álláspontot képviselt, ami megfelelt London és Párizs elképzeléseinek.

1917. november végére a keleti front számos pontján, főként az orosz parancsnokok kezdeményezésére részleges fegyverszüneti megállapodások jöttek létre. Ez történt a 3. és 4. osztrák–magyar hadsereg és a velük szemben

álló orosz hadosztályok esetében. Időközben Nyilkolaj Kirilenko hadügyi népbiztos, az új főparancsnok november 26-án hivatalosan is értesítette a német főparancsnokságot a fegyverszüneti kezdeményezésről. A kedvező német válasz után a német keleti front főparancsnokságát, Breszt-Litovszk városát jelölték ki a tárgyalás helyszínéül. A szovjet kormány kezdeményezésével párhuzamosan zajlott Párizsban az antant Legfelsőbb Haditanácsának második ülése, ahol már az Egyesült Államok képviselője, Wilson elnök bizalmasa, Edward House ezredes is részt vett. Az antant szövetségesei az ülésen a frissen kinevezett francia miniszterelnök és hadügyminiszter, Georges Clemenceau álláspontját fogadták el, miszerint a szovjet kormányt nem ismerik el, s a háborút a keleti fronton folytatni kell. A döntésnek különösebb következménye nem lett, hiszen ekkorra a keleti fronton már gyakorlatilag megszűnt a harci tevékenység, a szovjet kormány pedig december elején Breszt-Litovszkba küldte békedelegációját.

A breszt-litovszki béketárgyalások során világossá vált, hogy a német fél a legnagyobb mértékű területi nyereségre törekszik a fegyverszünet és a béke gyors megkötése ellenében. A szovjet delegáció a tárgyalásokat egy demokratikus alapon nyugvó, annexió nélküli, általános békerendezés első felvonásának tekintette, és ellenezte a német hadosztályok nyugati átcsoportosítását, mert az – megítélésük szerint – csak az értelmetlen imperialista háború folytatását jelentette volna. Az első tárgyalási forduló után csupán annyit sikerült elérni, hogy december 7-étől 1918. január 14-ig az egész keleti frontra, valamint az ázsiai orosz–török arcvonalakra vonatkozólag fegyverszünetet kötöttek. A keleti front déli részét alkotó román frontra vonatkozólag december 9-én kötöttek fegyverszünetet Focsaniban, az itt állomásozó orosz–román erők azonban nem ismerték el a szovjet kormány fennhatóságát, sőt román támogatással Besszarábiát is megszállták. A breszti fegyverszünetet a francia és a brit kormány sem ismerte el, aminek taktikai oka volt, hiszen egy hadiállapotban lévő Oroszország mégiscsak német erőket kötött le az amerikai hadsereg megérkezéséig. A döntésben ideológiai megfontolások is szerepet játszottak: a forradalom- és bolsevizmus-ellenességet az „Oroszország az antant szövetsége elárulója” hangzatos jelszóval kombinálták. Párizs és London a szovjet kormány gyors bukására számított, és kapcsolatot keresett minden bolsevikellenes katonai és politikai erővel. 1917. december végén brit–francia megegyezés született, miszerint a britek Murmanszk és Arhangelszk térségében, valamint a Kaukázusban, a franciák pedig Oroszország déli részén szervezik és támogatják az ellenforradalmi csoportokat. Hasonló szerepet szántak Japánnak és az Egyesült Államoknak a Távols-Keleten. Ezekbe a körzetekbe antant

katonai missziók érkeztek, amelyek kapcsolatot teremtettek a keleti front hadifoglytáborában szervezett lengyel és csehszlovák légiókkal is. Ez az aktív szerepvállalás a Szovjet-Oroszország elleni jövőbeli intervenció megalapozódását jelentette, de fontosabb volt az, hogy a német csapatokat a keleti fronton tartsák.

Stephen Pichon francia külügyminiszter december 27-i beszédében diplomatikusan ugyan, de elutasította a szovjet béketerveket, s ugyanígy tett David Lloyd George brit miniszterelnök is, aki 1918. január 5-én szakszervezeti vezetők előtt tartott beszédében a németek politikájára hivatkozva indokolta a brit tartózkodást. Az Egyesült Államok részéről azonban Wilson és tanácsadói megfelelőnek tartották az alkalmat arra, hogy egy amerikai rendezési tervvel álljanak elő. Az elnök január 8-i kongresszusi üzenetében fogalmazta meg programját, mely Wilson 14 pontjaként⁵ vált ismertté, és jelentős mértékben meghatározta a háború utáni, Párizs környéki békék alapelveit. A nemzeti önrendelkezés elvére és a liberális politikai eszmékre, valamint a szabadkereskedelemre alapozott programot nem csupán az új európai rendet megalapozó amerikai javaslatnak szánták, de a breszt-litovszki szovjet békeelképzelések alternatívájának is. Másrésztől azonban a program a háború folytatását is megalapozta, hiszen decemberben az USA hadat üzent a Monarchiának, kiállt a caporettoi vereség miatt teljesen demoralizálódott olaszok mellett, és arra biztatta a szovjet kormányt, hogy harcoljon tovább a németek ellen.

1918. január 9-én folytatódtak a breszt-litovszki tárgyalások, a szovjet küldöttséget Lev Trockij külügyi népbiztos vezette. Néhány napon belül kiderült, hogy a szovjetek továbbra is ragaszkodnak az általános békerendezés általuk deklarált alapelveihez, a központi hatalmak viszont az antant szövetségesek távolmaradására hivatkozva a tárgyalást különbékével kívántak lezárni. Az is világhosszá vált, hogy Lengyelország, a balti államok és a tengerpart, valamint Belorusszia nyugati része és Ukrajna a német elképzelések szerint a központi hatalmak megszállási zónájába kerül. A bolsevik párt vezetésén belül lezajlott hosszas viták után – a német hadsereg fenyegető előrenyomulásának hatására – a szovjet delegáció elfogadta a békefeltételeket. A breszt-litovszki békét 1918. március 3-án írták alá.⁶ Ennek értelmében a németek is beszüntették harci tevékenységüket, bár Ukrajnában még egész márciusban folytat-

⁵ Wilson tizennégy pontja (Washington, 1918. január 8.). Közli: Woodrow 1918.

⁶ A breszt-litovszki békeszerződés (Breszt-Litovszk, 1918. március 3.). Közli: *Deutsches Reichsgesetzblatt, Berlin*, 1918, Nr. 77. Pp. 622–653. *Dokumenti vnyesnyej polityiki SZSZSZR*. I. kötet, Moszkva, 1959: 119.

ták az előrenyomulást. A „kenyérbékének” is nevezett megállapodás alapján a német csapatok 1918 nyaráig, az aratás végéig megszállva tartották Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Belorusziát, hogy az innen rekvirált gabonával lássák el az ellátási gondokkal küszködő német hátországot. A szovjet bolsevik kormány, súlyos területi áldozatok árán ugyan, de kilépett a háborúból, és időt nyert hatalmas megszilárdítására.

A breszt-litovszki békéhez kapcsolódóan 1918. február végén különbéke tárgyalások indultak a Bukarest mellett Buftéában a központi hatalmak és a román kormány között. A május 7-én aláírt békeszerződés értelmében Románia kilép a háborúból és leszereli a keleti fronton a német és az osztrák–magyar hadseregekkel szemben álló haderejét. A Monarchia és Bulgária javára kisebb határmódosítások történtek a Kárpátok vonalán és Dobrudzsában. A Besszarábiában állomásozó román haderőt azonban, amelyet az orosz bolsevikokkal szemben kívántak felhasználni, Bukarest irányítása alatt hagyták. Romániát súlyos háborús jóvátétel fizetésére kötelezték, élelmiszerfeleslegét a központi hatalmak számára foglalták le, kőolaj-kitermelését pedig német vállaltokra bízták. Romániának ezenkívül szabad átvonulást kellett biztosítania a központi hatalmak csapatai számára egy jövőbeli oroszok elleni támadás esetére.⁷ Sajátos békeszerződés született az újonnan függetlenné vált Finnország és Németország között. Az Orosz Birodalomtól elszakadó és önállóságát 1917. december 6-án deklaráló volt Finn Nagyhercegséget egy hónapon belül a skandináv államok és Franciaország is elismerte, Berlin azonban az új államot, elsősorban gazdasági és katonai-stratégiai okokból saját érdekszférájába kívánta vonni. 1918. március 7-én a német fővárosban békeszerződést írtak alá, áprilisban pedig német csapatok érkeztek az országba a bolsevikok ellen harcoló Carl Gustaf Emil Mannerheim tábornok vezette finn nacionalista erők megsegítésére. Ekkor alapozták meg a német–finn gazdasági és katonai együttműködést, melyet a második világháború éveiben csak fel kellett újítani.

Az 1917 végén előkészített és a következő év első felében megkötött békeszerződésekkel (orosz, román, finn) Németország és a központi hatalmak keleti pozíciói jelentősen megerősödtek, az elfoglalt és szövetségessé tett államok gazdaságát a német haditermelés szolgálatába állították. Mindezekon túl a németek Oroszország déli részén támogatták a bolsevikok ellen harcoló fehérgárdistákat és a fekete-tengeri orosz flotta átadását is követelték. A Novorosszijszkban állomásozó flottát a bolsevikok nem tudták megvédeni, ezért 1918. június 18-án elsüllyesztették. Mindezek mellett és a központi hatalmak

⁷ A bukaresti békeszerződés (Bukarest, 1918. május 7.). Közli: *Revue générale de droit international public*. Deuxième Série, Tome I. 1919. Documents. p. 92.

átmeneti keleti sikerei ellenére mindenki tisztában volt azzal, hogy a háború végső kimenetele a nyugati front harcaitól függ.

A háború hazai fogadtatása és a hátország helyzete

Az 1912–13-ban lezajlott balkáni háborúk,⁸ valamint az 1914. június 28-án bekövetkezett szarajevói merénylet után a hivatalos magyar álláspont szerint – melyet gróf Tisza István magyar miniszterelnök 1914. június 30-án Bécsben ismertetett a császárral –, a háború egyáltalán nem volt elkerülhetetlen.⁹ Véleménye szerint taktikai okokból ki kell várni, hogy a Balkánon a Monarchia szempontjából kedvezőbb nagyhatalmi erőviszonyok adódjanak. A magyar álláspont mögött nyilván ott volt a félelem, hogy a dualista állam nem készült fel eléggé egy fegyveres konfliktusra. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadicélja szerint egy gyors, időben korlátozott hadjáratban térdre kell kényszeríteni Szerbiát úgy, hogy az lehetőleg ne vezessen a Monarchia számára többfrontos háborúhoz, vagy a konfliktus kieleződéséhez. Amennyiben ez utóbbi mégis megtörtént volna, úgy a Monarchia katonai és politikai vezetői számíthattak a Német Császárság támogatására, amely már minden tekintetben alaposan felkészült a világháborúra. A magyar aggályok elsősorban Románia magatartása miatt jelentkeztek, mert a balkáni háborúk óta nyilvánvaló volt, hogy a Román Királyság csak az alkalomra vár, hogy az Erdély bekebelezését célzó területi igényeit valóra válthassa, így a magyar kormány szívesebben fogadott volna egy Bulgáriával megkötött szövetséget, mint egy Szerbia elleni katonai fellépést. A kérdést végső soron a német álláspont döntötte el. Ferenc Ferdinánd szarajevói meggyilkolása után több mint egy hónappal Theobald Bethmann-Hollweg német kancellár egy kiszélesedő fegyveres konfliktus esetén országa egyértelmű támogatásáról biztosította Szögyény-Marich Lászlót, a Monarchia berlini nagykövetét. Német nyomásra végül Románia semleges maradt és kötelezettségeket vállalt arra, hogy Erdélyt nem veszélyezteti. A Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök által irányított „háborús párt” befolyására a most már a nagyhatalmi támogatást is élvező Ferenc József teljesíthetetlen ultimátumot intézett a szerb kormányhoz. Július 28-án, a Bécs számára nem kielégítő szerb válasz után az Osztrák-Magyar Monarchia

⁸ A balkáni háborúk hadtörténeti és diplomáciatörténeti vonatkozásairól, lásd Krausz 1999; Demeter 2007, 2008; Hall 2002.

⁹ Tisza István ekkori háborús elképzeléseiről bővebben Barta 2011: 207–216.

megszakított minden diplomáciai kapcsolatot Szerbiával,¹⁰ s már ugyanezen az éjszakán a dunai flotta és Zimony várának tüzérsége Belgrádot bombázta. A Monarchia megindította azt a háborút, amelyről Kossuth Lajos fél évszázaddal korábban, Deák Ferenchez írt Kasszandra-levelében megjósolta, hogy tűzében elhamvad a történelmi Magyarország. Unokahúgának, Zeyk Margitnak írott levelének sorai szerint végül Tisza István magyar miniszterelnök is elfogadta a háborút, mint elkerülhetetlen szükségszerűséget:

„...Lelkiismeretem nyugodt; már nyakunkon volt a hurok; amellyel, ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket. Nem tehattünk egyebet, de mégis fáj, hogy így kellett lennie.”¹¹

A magyar társadalom, az egyházak, a politikai élet szereplői, a parlamenti pártok és a sajtó – hasonlóan Európa többi hadba lépett országához – helyesléssel, támogatólag, sőt örömmel fogadták a háború hírét.¹² A besorozott katonáknak a kormányzat, a karácsonyra ígért hazatérés mellett földek juttatását is kilátásba helyezte. A jutalomföld ígérete rendkívül vonzó volt a parasztság körében, s ez nagy szerepet játszott a vidéki lakosság kezdeti háborús lelkesedésének kialakításában, majd fenntartásában.

A katonai és gazdasági szempontból első igazán súlyos, 1916-os év második felében azonban már az egész országban állandósult az áruhiány és az infláció. Az államháztartás egyensúlya végérvényesen felborult, olyan ipari üzemek is sztrájkba léptek, ahol szigorú katonai irányítás alatt eddig fegyverzeti termelés folyt. 1916 nyarán a lupényi, a zsilvölgyi és a petrozsényi bányákban több mint 15 ezren, ugyanekkor a csepeli lőszergyár alkalmazottai is sztrájkba léptek. A közellátás súlyos zavarait jelezte az októberben felállított Közélelmezési Hivatal és Tanács, amelyen keresztül a kormányzat központiilag próbálta megszervezni és irányítani a fontosabb közlelmezési és közszükségleti cikkek elosztását. Miután egyes hadiipari üzemek munkásai is sztrájkoltak, a kormány még az év elején panaszbizottságok felállítását kezdeményezte. Ezek eredeti feladata a kormány, a katonai parancsnokságok, valamint a munkaadók és a munkavállalók közötti közvetítés és konfliktuskezelés volt. Az eredetileg honvédelmi és kereskedelemügyi minisztériumok, a katonai parancsnokságok valamint a szakszervezetek és a munkaadók képviselő-

¹⁰ I. Ferenc József háborús proklamációja (1914. július 28.) Gabányi 1915: 5–6.

¹¹ Tisza István Zeyk Margitnak, Ajton (Erdély) 1914. augusztus 26. Tisza 1924: 90.

¹² Magyarország 1914 és 1918 közötti történetének legújabb feldolgozása: Hajdú–Pollmann 2014. A kezdeti háborús lelkesedés a köznapis kultúra több szintjén is nyomon követhető (katonadalok, háborús imák, versek, viccek, színielőadások). Ez utóbbiról bővebben: Szabó 1999: 185–198.

iből álló hét fős bizottságokat 1916-ban átszervezték. Döntési jogosítványokat kaptak a munkaadókkal szemben támasztott panaszügyekben (eredetileg csak felterjesztési joguk volt az illetékes miniszterhez), a bizottságokba a honvédelmi miniszter által delegált elnökön kívül a szakszervezetek, a munkaadók, valamint a Kereskedelemügyi és Pénzügyminisztérium egy-egy tagot küldhetett. Az albizottságokkal kiegészített, újjászervezett panaszbizottságok leginkább a munkabérekkel és a szociális juttatásokkal kapcsolatos ügyekkel foglalkoztak. Eredeti rendeltetésüket: a fontos gazdasági egységekben egyre erősödő elégedetlenség és sztrájkok megakadályozását nem sikerült megvalósítani.¹³ 1916-tól kezdve a nehéz pénzügyi helyzetben az állami bevételeket új adónemekkel egészítették ki (jövedelem-, hadinyereség-adó), ezeket a vidéki csendőrség és a városi rendőrség segítségével, sokszor terrorisztikus módszerekkel hajtották be. A háború pénzügyi terheit hadikölcsönök kibocsátásával próbálták enyhíteni. 1918 júniusáig nyolc hadikölcsön került forgalomba, összesen több mint 18,5 milliárd korona értékben.¹⁴ Hadikölcsön-kötvényt jegyezni szinte kötelező volt, ami rendkívüli mértékben lecsökkentette a lakossági megtakarításokat, a háború utáni visszafizetésekben pedig szinte semmi sem lett. A hadikölcsönügyletek szinte teljesen tönkretették a középosztályt és a parasztság nagy részét. A lakosság különösen sérelmesnek találta, hogy a jegyzések, a be- és kifizetések körül állandósultak a visszaélések, csalások, pénzügyi botrányok.¹⁵ A bevonultak után járó segélyek összegét ugyan fokozatosan emelték (1918 februárjában már 36–48 korona havonta), de ez az összeg jóformán semmire sem volt elég. Ráadásul a jegyzők jó része ezt nem, vagy csak részesedés ellenében folyósította. Noha a Magyar Korona országában a közellátás, különösen az élelmiszerellátás biztosítása kevesebb gondot okozott, Tisza István a Munkapárt 1917. áprilisi értekezletén mégis úgy foglalt állást, hogy a hátszagra háruló terhekből Magyarország aránytalanul nagyobb mértékben részesedik, mint a birodalom többi területei. Ugyanakkor Károlyi pártja, néhány mérsékelt ellenzéki politikussal együtt ismételten szorgalmazta a választójogi reformot. Elsősorban azzal érveltek, hogy bizonyos mértékű, fokozatos és törvényes reformmal a háború után elkerülhetővé válik egy, a februári orosz forradalomhoz hasonló mozgalom kitörése. Ugyanakkor

¹³ Barta 2010: 201–202.

¹⁴ Az 1914. november 1-től 1918. június 12-ig kibocsátott 8 hadikölcsön nagy részét lejegyezték (17,79 milliárd koronát), ebből az állam ténylegesen csak 715,4 millió koronát fizetett vissza. Ez azt jelentette, hogy az államnak a hadikölcsönökből származó tiszta – elviekben hadicélokra fordítható – bevétele a négy háborús év alatt 17 milliárd korona volt. Teleszky 1927: 264–265.

¹⁵ A háború alatti hadikölcsönökkel kapcsolatos források: Hadikölcsön, jótékonyág. Lásd Szabó szerk. 2009: 148–156.

az 1917-es februári orosz forradalmat paradox módon szinte minden belpolitikai erő üdvözölte. A kormány és a hivatalos politika, a hadi helyzet kedvező fordulatát, Károlyiék és a mérsékelt ellenzék a reformpolitikai beindítását várták, valamint a lehetőséget a különbékére és az ország demokratizálására. A Népszava márciustól szinte naponta tudósított az orosz eseményekről, ami miatt sorozatosan cenzúrázták a lapot. A keleti fronton ezalatt tömegessé váltak a szemben álló felek közötti lövészárkok barátkozások, s mindezt, valamint az orosz forradalmi eszmék háttországbeli terjedését a magyar katonai és politikai vezetés rendkívül veszélyesnek ítélte.¹⁶ Magyarországon a pacifizmus előretörése, a választójogi kérdés körül dúló egyre hevesebb viták, a munkásság állandósuló sztrájkjai és nem utolsósorban az uralkodó Tiszával szembeni bizalmatlansága a kormány bukásához vezettek. A bányákban, a járműjavítóknak és a vasiparban lezajlott tömeges méretű tavaszi sztrájkok után a kormánynak engedélyezni kellett a május 1-jei felvonulást. A politikában járatosabb közvélemény azonban tudta, hogy a kormány bukását nem elsősorban ez, hanem a választójogi kérdésében tanúsított elutasító álláspontja okozta. Tisza István a képviselőházban azzal bukott meg, hogy az egyre erősödő parlamenti csoportokkal szemben az 1913-as választójogi reformot csak a szervezett szociáldemokrata, illetve ipari munkásság számára volt hajlandó bővíteni. Ugyanakkor ragaszkodott a feltétlen német szövetséghez. A magyar politikai életet mélyebben ismerők azt is érzékelték, hogy a kormány bukása nincs az uralkodó ellenére.¹⁷ Az új idők jeleként Tisza parlamenti és parlamenten kívüli ellenzékéből 1917. június 6-án megalakult a Választójogi Blokk, amelynek elnöke gróf Károlyi Mihály lett. A blokkot a szociáldemokraták, Károlyipártiak, polgári radikálisok és néhány keresztényszocialista politikus alkották. Ez volt az első szervezeti összefogás a baloldali polgári irányzatok és a szociáldemokraták között. Programjukban követelték az általános, egyenlő és titkos választójogot, az annexió és hadikárpótlás nélküli béke megteremtését és a béke biztosítására nemzetközi szervezet felállítását. Az ország belső reformjának érdekében a külügyek és a hadügyek vezetésének demokratikus átszervezését kívánták, ami már a dualista berendezkedés alappilléreit érintette. Azzal természetesen senki sem számolt, hogy a Választójogi Blokk alapján jön létre az új kormány, azt viszont mindenki várta, hogy az uralkodó a saját politikájához, valamint a magyar társadalom és politikai élet igényeihez igazodva hajtja végre a személycseréket. A magyar politikusok nagy része ifj. gróf And-

¹⁶ Miniszterelnökségi körrendelet a törvényhatóságok vezetőihez az orosz forradalom magyarországi hatásának megfigyeléséről (1917. április 8.) Lásd Erdényi et al. 1969: 195.

¹⁷ Tisza István miniszterelnöki menesztéséről részletesen: Vermes 1994: 398–432.

rássy Gyulát várta a miniszterelnöki székbe. A császár környezetében azonban nyilvánvaló volt, hogy ez szóba sem jöhet Andrássy nyílt németbarátsága miatt. Áthidaló megoldásként az uralkodó 1917. június 8-án a politikai életben viszonylag új embernek számító gróf Esterházy Móricot nevezte ki miniszterelnökké. Az Esterházy-kormányral szemben támasztott nagy várakozások oka elsősorban az volt, hogy abban a Választójogi Blokk is képviseltette magát. Sokan azt várták, hogy megvalósulhat a Blokk programja. Ehhez képest semmi sem történt, ami azzal magyarázható, hogy a Tisza vezette képviselőházi munkapárti többség szinte semmiben sem támogatta a kormányt. Esterházy ugyanakkor rendkívül sérelmesnek tartotta, hogy IV. Károly titkos békeakcióiról egyáltalán nem tájékoztatták. A Sixtus-féle akció ugyanis 1917 nyarán tovább folytatódott, de az új német kancellárt, Georg Michaelist – aki a német vezérkar embere volt – sehogyan sem lehetett rávenni a békekötésre. Ha ugyan volt is némi angol és francia hajlandóság a megegyezésre, a leendő tárgyalásokba mindenképp be kellett kapcsolni Olaszországot is, amely csak a végső győzelem után volt hajlandó tárgyalni a Monarchiával és nem ismerte el annak területi integritását. A francia és angol politikusok kezét megkötötték a románoknak, szerbeknek, cseheknek és olaszoknak tett kötelezettségek és területi ígéretek, amelyek kizárták a különbéke lehetőségét. A Monarchia vezetői közül senki sem fogadta el a birodalom területi felosztását, így a területi integritást biztosító minimális program már 1917-ben sem lehetett a különbéke alapja.

1917 augusztusában az volt a fő kérdés Budapesten, hogy a kormány vagy megegyezik a Tisza vezette munkapárti csoporttal és a választójogi reformokból semmi sem lesz, vagy a képviselőház feloszlásával, a tömegmozgalmakat felhasználva kész tények elé állítják a választójogi reform ellenzőit. A legkényelmesebb megoldásként Esterházy augusztus 19-én benyújtotta lemondását, amit az uralkodó elfogadott. Utódja, Wekerle Sándor a tapasztalt, kiváló politikus elfogadható személyiségnek bizonyult mind az uralkodó, mind a magyar belpolitikai élet számára, s a miniszterelnök jó taktikai érzékkel Vázsonyi Vilmos tárca nélküli minisztert bízta meg a választójogi törvényjavaslat kidolgozásával.¹⁸ Vázsonyi – nyilvánvalóan megrettenve az oroszországi forradalmi eseményektől – a törvényjavaslat benyújtását húzta-halasztotta, így az csak decemberre készült el. Ennek értelmében az 1913. évi XIV. tc. alapján jogosult 1.838.378 választópolgár számát 3.595.000 főre emelték azzal, hogy csökkentették a műveltségi cenzust, és a választójogot kiterjesztették az ipari és mezőgazdasági munkásokra is. Az oroszországi forra-

¹⁸ Az új választójogi törvény. Magyar minisztertanácsi ülés. Lásd Iványi (szerk.) 1960: 327–332.

dalmak nyomán, Magyarországon is megélénkültek a radikális mozgalmak. 1917. október elején egyhetes vasutasstrájk zajlott az országban. Ekkor alakultak meg a radikális, baloldali, főleg értelmiségi ifjúságot tömörítő Galilei-kör első illegális csoportjai, a szociáldemokrácián belül színre léptek az ún. forradalmi szocialisták. A bolsevik hatalomátvétel után a *Pesti Hírlap* és a *Népszava* teljes terjedelemben közölte a szovjet kormány dekrétumát a békéről és a szovjet békekötés támogatására a szociáldemokraták megszervezték az időszak legnagyobb szabású tömeggyűlését: az 1917. november 25-i városligeti munkásgyűlést. Bokányi Dezső, a nagygyűlés szónoka hitet tett az annexiók nélküli béke mellett, és követelte az azonnali békekötést a keleti fronton. Az összejövetelt semmiféle atrocitás nem zavarta meg, pedig a fővárosba vezényeltek csendőrségi alakulatokat és a budapesti rendőrség is jelentős erőket vont össze a rend fenntartására. A Munkapárt jelentős része és a kormánypárti körök is üdvözölték az orosz békedekrétumot. Oroszország kiesésétől azt várták, hogy a Monarchia tehermentesíteni tudja a keleti hadszínteret, megmenekül a bukástól, sőt, eléri háborús céljait. 1917 novemberétől kezdve a lövészárok-barátkozások a keleti fronton már egész arcvonalakat érintettek és fennállt a veszély, hogy ez a frontok teljes összeomlását okozza. December közepétől (a breszt-litovszki béketárgyalások megkezdése után) gyakorlatilag kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyan, de fegyverszünet állt be, s az osztrák-magyar hadvezetőség bizakodó hangulatát az olasz fronton lezajlott 1917. október–novemberi sikeres caporettói áttörés is igazolta. A Monarchia csapatai ekkor egészen a Piave folyóig nyomultak, ott is csak angol és francia hadosztályok segítségével sikerült megállítani őket. Részben emiatt – megnyugtató a megrémült olasz közvéleményt – az USA 1918 márciusában hadüzenetet küldött a Monarchiának. Az 1917. év hadieseményeinek mérlege alapján a központi hatalmak katonai veresége nem következett be.

A breszt-litovszki béketárgyalások elhúzódása, valamint a központi hatalmak keleti területi követeléseinek nyilvánosságra kerülése miatt 1918. januárjában az egész Monarchiára kiterjedő általános sztrájk kezdődött, ami a hónap végén Németországra is áttért. Budapesten január 18-án általános munkabeszüntetés kezdődött, melynek során munkástanácsok alakultak.¹⁹ A Szociáldemokrata Párt vezetősége csak a legnagyobb erőfeszítések árán tudta a forradalmi robbanást megakadályozni és a mozgalmat a törvényesség keretei között tartani. Leginkább a nagy januári sztrájk és a radikalizálódó tömegmozgalmak hatására Wekerle átalakította a kormányt. Ezzel párhuzamosan a forradalomellenes és a radikális demokratikus átalakítást ellenző politikai erők

¹⁹ A munkásság tömegsztrájkja. *Az Újság*, 1918. január 22.

zárták soraikat. A forradalmaktól való félelem miatt hajsza indult a radikális szocialisták, a Galilei-kör vezetői ellen, Károlyit pedig felségárulási perrel fenyegették. A kemény fellépést jelezte, hogy a kormány márciusban a statárium bevezetését fontolgatta, amit március 20-án a hadsereg főparancsnoksága a katonaszökevényekre vonatkozóan ki is hirdetett. A rendkívül feszült belpolitikai helyzetet csak súlyosbította, hogy a gazdasági életben ekkorra már a teljes bomlás jelei mutatkoztak. A központi fejadagokat leszállították, a kormány egyre nagyobb mértékű rekvirálásokat rendelt el, mindennapos hírré váltak az éhhalálról szóló tudósítások. A lakosság leromlott fizikai és egészségügyi állapotát jól mutatta, hogy az országban pusztító spanyolnáthában csupán 1918 októberében 44 ezren haltak meg. Magyarországon 1918-ban a megélhetés több mint nyolcszor annyiba került, mint 1913-ban, a létminimum alatt élők száma megsokszorozódott. A munkások jó része hadiüzemekben dolgozott, munkahelyüket nem változtathatták, katonai büntető bíraskodás torolta meg a munkafegyelem megsértését. A falvakban, miután a családfő bevonult, vagy elesett, jobb esetben megsebesült, a munkák döntő része a nőkre és a gyermekekre hárult, ami tömeges elszegényedéshez és soha nem látott nyomorhoz vezetett. Az infláció és az áruhiány a városi alkalmazotti és tisztviselői réteget is reménytelen helyzetbe sodorta.²⁰ 1918-ban jövedelmük reálértéke az 1913-as szint egyharmadát sem érte el. Ugyanakkor a társadalom kettészakadt. A hátországi hadigazdálkodáson, a korrupción és a feketézésen meggazdagodott rétegek fényűző, pazarló életet éltek (főleg a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban), a „hadimilliomosok” tudomást sem vettek a háborúról. 1916. június elején, amikor a keleti fronton a Bruszilov-offenzíva katasztrofális helyzetbe sodorta a Monarchia ottani erőit, Budapesten a Császárskirálynő bemutatója zajlott, ahol megjelentek az úgazdagok, a régi arisztokrácia és a nagytőke képviselői. A főváros éjszakai élete semmiben sem tért el a békeévékétől. Közben a vidéki lakosság éhezett és a járványokról, éhhalálról szóló hírek kiáltó ellentétben álltak a nagyvárosi gazdagok életvitelével. Miután a hátország is rendkívüli hiányokkal küszködött, így a frontokon harcoló katonák ellátása sem volt kielégítő – különösen az olasz fronton –, mindez fokozta a katonák elégedetlenségét és kiábrándultságát. A hadsereg harci szelleme még az egy évvel korábbi helyzethez képest is sokat romlott.²¹

²⁰ Az áruhiány, a hadisegélyek elértéktelenedése, a korrupció, a feketepiac terjeszkedése és a sztrájkok már a nemzetgazdaság egészének a működését veszélyeztették. Erre nézve: Teleszky 1927: 363–365.

²¹ A frontokon harcoló katonák és a hátországban élő hozzátartozók egyre súlyosabb helyzetét leginkább az egymásnak írt levelek illusztrálják. Erről részletesen: Hanák 1988: 222–274, 298–302.

Ezen az sem segített, hogy a keleti fronton a márciusban megkötött breszt-litovszki és a májusi bukaresti béke nyomán gyakorlatilag megszűnt a jelentősebb harci tevékenység.

Összegzés és kitekintés

1918 nyarára egyértelművé vált, hogy az antant táborá nagyobb katonai tartalékokkal rendelkezik, ennek megfelelően győzelme csak idő kérdése volt. A nyugati frontra felvonuló nagy létszámú antant haderő, a tengeri utánpótlási vonalak viszonylag zavartalan működése és az Egyesült Államok jelenléte lehetőséget adott arra, hogy az antant vezetői távolabbi – a háború utáni – célokat fogalmazzanak meg. Törökország felosztásáról már korábban titkos megegyezés született (Sykes–Picot egyezmény),²² 1918 nyarára elfogadták a Szovjet-Oroszország elleni antant intervenciót és az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásának tervét is. A Monarchia emigráns és hazai nemzetiségi vezetői az 1918. április 8-án Rómában megnyílt kongresszuson kinyilvánították, hogy nem kívánnak tovább a Monarchia keretein belül élni, és önálló államiságot követelnek.²³ Különösen a cseh nemzeti mozgalom aktivizálódott. 1918. május 15-én Prágában a cseh Nemzeti Színház alapításának ötvenedik évfordulóján „megismétlődött” a római kongresszus: a szerb, szlovák, román, horvát, lengyel és olasz nemzetiségi vezetők közösen ünnepeltek a csehekkel.

A francia és a brit kormány által 1918 nyarán elfogadott, a Monarchia felosztásáról szóló döntést több szempont motiválta. Egyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia helyén létrejövő kis államok láncolatát az önálló balti államokkal és Lengyelországgal együtt megfelelő védővonalnak, „egészségügyi övezetnek” (cordon sanitaire) tartották a szovjet bolsevizmus európai elterjedésével szemben, másrészt a leendő új államok kisnemzeti nacionalizmusát elég erősnek képzelték az Osztrák–Magyar Monarchia újjáéledésének megakadályozására. Továbbá az új államok létének biztosításával lehetőség nyílt a francia és brit nagyhatalmi érdekszféra közép-európai és balkáni kiterjesztésére. Ennek megfelelően London és Párizs támogatta a római kongresszus határozatait és a nemzetiségi politikusokat. Hosszabb tétovázás után ugyanígy foglalt állást az Egyesült Államok kormánya is. 1918. június 3-án a Legfelsőbb

²² Morrow 2005: 14.

²³ Ausztria–Magyarország nemzetiségeinek közös nyilatkozata (Róma, 1918. április 10.). A deklarációról és a római kongresszusról bővebben: Vencesi: 1918: 54–63; Carteny2010. www.academia.edu/5653336/ (letöltés: 2016. 05. 12.)

Haditanács harmadik, Versailles-ban tartott ülésén a francia, angol, olasz és amerikai kormányok képviselői háborús célként határozták meg a független lengyel, csehszlovák és jugoszláv állam felállítását. A Párizsban működő Csehszlovák Nemzeti Tanácsot (Edvard Beneš és Tomáš Garrigue Masaryk irányításával) gyakorlatilag hadviselő csehszlovák kormányként kezelték. Az Osztrák–Magyar Monarchia léte ettől fogva a végső antant győzelem időpontjától függött.²⁴

A Nagy Háború során elszenvedett rendkívüli emberi és anyagi veszteségek miatt a győztes szövetség tagjai – sokszor bosszúvágytól vezérelve – teljes mértékben érvényesíteni kívánták akaratukat a központi hatalmak vesztésével szemben. Ez az európai történelemben nem jelentett újdonságot, a „győztes mindent visz” alapelv ellenére azonban rövid időn belül mindig helyreállt a kontinentális egyensúly, mert ez minden korábbi hadviselő félnek kölcsönösen érdekében állt. Ez történt a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti béke (1713) után, vagy a francia forradalom és a napóleoni kor háborúit lezáró bécsi kongresszuson (1815) kialakított Szent Szövetség rendszerén belül.

Az esély 1919 elején is megvolt arra, hogy méltányos békerendszer szülessen, vagyis újra működjön a 19. századi diplomácia egyik alapelve, a kompenzációs politika. Legalábbis erre utalt, hogy az összeülő Párizs környéki békekonferencián²⁵ – jórészt a közvéleménynek szánt propaganda fogásként – a Wilson amerikai elnök 14 pontjában, illetve ennek kiegészítéseiben lefektetett elveket a döntéshozatal vezérfonalaként fogadta el. Az amerikai rendezési elképzelés a nemzeti önrendelkezés, a politikai-gazdasági szuverenitás, valamint a liberális kereskedelempolitika (szabadkereskedelem) ötvözetéből kívánta újraalkotni Európát. A nemzeti önrendelkezés elvét könnyebb volt definiálni, mint a gyakorlatban működtetni. A népek és nemzetek szuverén jogát arra, hogy önálló államot alkothassanak az általuk kívánt formában, valójában a győztes nagyhatalmak és kisebb szövetségeseik is csak önmagukra értelmezték. A wilsoni program demokratikus megoldásokat javasolt olyan vitás kérdésekre, mint a vegyes etnikai összetételű területek hovatartozása (népszavazás az érintett lakosság körében), az újonnan létrejött államok közötti konfliktusok kezelése (a Nemzetek Szövetsége felállítása), a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása (nemzetközi szerződések megalkotása).²⁶ A békekonferencia a gyarmatok tekintetében elsősorban a britek érdekeit vette figyelembe, amikor népszövetségi mandátumterületeket jelöltek ki brit (Irak, Palesztina,

²⁴ Barta 2010: 147–148.

²⁵ A Párizs környéki békék sokoldalú és modern szemléletű feldolgozása: MacMillan 2002.

²⁶ Barta 2010: 173–174.

Transzjordánia), francia (Szíria, Libanon) és japán (német uralom alatt állott csendes-óceáni szigetek) gyámsággal. Az egész rendszert a Genfben székelő Nemzetek Szövetségének kellett felügyelnie, amely nem rendelkezett önálló fegyveres erővel, és a tagállamok közötti konfliktusok esetén csak ajánlásokat tehetett az illető kormányoknak. A világszervezethez érkezett panaszok zöme az új európai határok miatt a nemzeti kisebbségek – németek, magyarok – sérelmeit tartalmazta. A Nemzetek Szövetsége szankciókat is kiszabhatott a népszövetségi alapelvek megsértőire, de azok betartását nem kényszeríthette ki.²⁷ Kezdeményezte továbbá a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság felállítását, és közreműködött a háború után leginkább csőd szélén álló országok (Ausztria, Bulgária, Magyarország) gazdaságának konszolidálásában.

A Párizs környéki békerendszer hibái már a kortársak előtt is nyilvánvalóak voltak. A brit békedelegáció gazdasági szakértője, John Maynard Keynes által még 1919-ben írott és számos nyelvre, köztük magyarra is lefordított rövid könyv (*A béke gazdasági következményei*) arra hívta fel a figyelmet, hogy a jóvátételek túlzottak, a győztesek döntéseinél csak a bosszúvágy és a politikai szempontok dominálnak, a háború utáni Európa gazdaságilag működésképtelenné válik, s csak idő kérdése, hogy az újabb konfliktusokból mikor alakul ki a következő háború.

Az új európai határokkal létrejött kisállamiság rendszerét belső feszültségek is terhelték, mert a kismemzeti nacionalizmusok egymás ellen irányultak, így az új határok mentén gyorsan kialakultak a konfliktusos zónák. Az etnikai többség elvét a határok meghúzásánál még ott sem mindig vették figyelembe, ahol arra lehetőség volt (Szudéta-vidék, a Felvidék déli része, Erdély nyugati pereme). A nemzeti önrendelkezés elvének látványosan részrehajló alkalmazása csak tovább erősítette a vesztesek revansvágyát. Mindez a közép- és kelet-európai térségben létrejött nagyhatalmi vákuummal együtt a fokozatosan megerősödő Németország befolyását készítette elő. A békeszerződésekkel kapcsolatban néhány területen megtartott népszavazások csak ritka kivételt jelentettek, s ezek minden esetben felül is bírálták a békekonferencia területi döntéseit.

Az Egyesült Államok kongresszusa végül nem ratifikálta a békeszerződéseket, mert azok a Nemzetek Szövetsége alapokmányát is tartalmazták, s az abban lefektetett elveket a honatyák jó része az amerikai alkotmánnyal ellentétesnek találta. Elismerték viszont a világtengerek erőviszonyait és a flották egymáshoz viszonyított erejét szabályozó 1921-es washingtoni flottaegyezményt, amelyhez a következő évben még három egyezményt csatoltak. A flot-

²⁷ A Nemzetek Szövetségének hibáira és működési zavaraira lásd Balogh 1940.

taegyezmény megszabta az öt győztes világhatalom flottaerejét: eszerint az Egyesült Államok és a Brit Birodalom egyenként 525 ezer, Japán 315 ezer, Franciaország és Olaszország 175-175 ezer tonna vízkiszorítású flottát tarthatott fegyverben. A négyhatalmi, majd a kilenchatalmi egyezmény a csendes-óceáni érdekszférák pontos elhatárolását és Kína függetlenségét biztosította, míg az ún. Santung-szerződésben Japán visszaadta Kínának a Santung-félszigetet Csingtao kikötőjével együtt. Míg az amerikaiak a háború utáni rendezésben csak bizonyos területeken vettek részt, addig a szovjet bolsevik kormány képviselőit meg sem hívták a béketárgyalásokra. Így a létrejövő új keleti nagyhatalom, a Szovjetunió kimaradt a háború utáni rendezésből. Ennek nem egyszerűen ideológiai okai voltak, hanem az is, hogy az antant így akarta büntetni az oroszokat, amiért 1918-ben kiléptek a háborúból. A békekonferencia idején meg nem volt sejtendő, hogy a jövőbeli Európa és a világ sorsát alapvetően meghatározó két nagyhatalom maradt ki átmenetileg a kontinens ügyeinek rendezéséből. A békekonferencia elhibázott döntései természetesen hozzájárultak az újabb háború kirobbanásához, de nem a Párizs környéki békék rendszere volt az egyedüli és döntő oka a második világháború kitörésének. Az 1919 és 1939 közötti európai események, a nagyhatalmi politika átalakulása, a világválság hatásai, a nemzetiszocialista²⁸ és a szovjet bolsevik eszmék elterjedése és rivalizálása nélkül önmagában a békerendszer nem válhatott volna háborús okká. Az 1939-ben kitört újabb világháború nem elsősorban az 1919-es békekonferencián meghozott intézkedések és megállapodások, hanem az azt követő két évtized elhibázott, vagy meg nem hozott politikai, diplomáciai, katonai döntéseinek a következménye volt.

IRODALOM

BALOGH Arthur

1940 *A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege.* Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

BARTA Róbert

2010 *Az első és második világháború képes története.* Debrecen: Tóth Könyvkereskedés.

2011 Tisza István és a preventív háború koncepciója. In Maruzsa Zoltán – Pallai László (szerk.): *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István*

²⁸ A Németországban 1933 januárjában hatalomra jutott náci párt háborús programja és annak megvalósítása sokkal inkább oka volt a második világháborúnak, mint a Nagy Háborút lezáró békerendszer. Erre nézve: Kershaw 2008.

Barta Róbert

- születésének 150. évfordulójára*. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. 207–216.
- 2019 Politikai viszonyok és háborús diplomácia a Nagy Háború negyedik évében. In Pál István – Székely Gábor (szerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70. éves*. Budapest: ELTE BTK Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi. 77–97.
- CARTENY, Andrea
2010 *All against one: The Congress of oppressed nationalities of Austria Hungary (1918)*. University of Teramo, Department of Communication, Working Paper Series, No. 67. www.academia.edu/5653336/ (letöltés: 2016. 05. 12.)
- DEMETER Gábor
2007 *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán háborúk idején (1912–1913)*. Budapest: Hungarovox Kiadó
2008 *A két balkán háború hadtörténete (1912–13)*. Debrecen
- ERÉNYI Tibor – MUCSI Ferenc – S. VINCZE Edit – KENDE János (szerk.)
1969 *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (MMTVD)*. 4/B kötet. Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- GABÁNYI János
1915 *A háború küszöbén*. In Lándor Tivadar (szerk.): *A Nagy Háború írásban és képfen 1. Északon és délen*. I. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. 1–10.
- HAJDÚ Tibor – POLLMANN Ferenc
2014 *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest: Osiris Kiadó
- HALL, Richard C.
2002 *The Balkan Wars, 1912–13. Prelude to the first World War*. London–New York: Routledge
- HANÁK Péter
1988 *A Kert és a Műhely*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- IVÁNYI Emma (szerk.)
1960 *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 327–332.
- KERSHAW, Ian
2008 *Hitler. 1889–1936. Hybris*. Budapest: Szukits Könyvkiadó. [Ian Kershaw: Hitler. A Biography. W.W. Norton & Company. New York, London, 2008. Chapters: Preface-Reflecting on Hitler, 12. Working Towards the Führer]
- KRAUSZ Tamás (szerk.)
1999 *A balkáni háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig*. Politikatörténelmi Füzetek XIII. Budapest: Napvilág Kiadó
- MACMILLAN, Margaret
2002 *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York: Random House. Magyar nyelven: *Macmillan, Margaret: Béketeremtők*. Az 1919-es párizsi békekonferencia. Budapest
- MORROW, John H. Jr.
2005 *The Great War. An imperial History*. London: Routledge

- SZABÓ Dániel (szerk.)
2009 *Az első világháború. Nemzet és emlékezet.* Budapest: Osiris
- SZABÓ Dániel
1999 Magyarország nem volt, hanem lesz. Háborús lelkesedés a populáris színelőadások tükrében. In Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére.* Debrecen: Csokonai Kiadó. 185–198.
- URBÁN Aladár (szerk.)
1970 *Nyugat-Európa és Amerika. Új és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 1/2. kötet.* Budapest: Tankönyvkiadó. 821–822. [Francia nyelven közli: François Fejtő: *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie.* Paris: Lieu Commun, 1988. 407–418.]
- TELESZKY János
1927 *A magyar állam pénzügyei a háború alatt.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- TISZA István
1924 Zeyk Margitnak, Ajton (Erdély) 1914. augusztus 26. In *Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat, II. kötet.* Budapest: Franklin-Társulat. 90.
- VENCESI, Ernesto
1918 The Roman Congress of Oppressed Nationalities. *New Europe.* May 2. 54–63.
- VERMES Gábor
1994 *Tisza István. Századvég biográfiák.* Budapest: Századvég Kiadó
- WOODROW Wilson
1918 *Speech on the Fourteen Points.* Congressional Records, 65th Congress, 2nd Session. Washington. P. 680681.

FOLYÓIRATOK

- Az Ujság*
1918. január 22. A munkásság tömegsztrájkja.
- Deutsches Reichsgesetzblatt*
1918. Nr. 77. Berlin. Pp. 622–653.
- Dokumenti vnyesnyej polityiki SZSZSZR. I. kötet*
Moszkva, 1959. p. 119.
- Revue générale de droit international public.*
1919. Deuxieme Série, Tome I. p. 92.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- A Zimmermann-jegyzék (1917. január 19.).* Közli: General Records of The Departments of State, Washington, USA. Record Group 59. In. www.archives.gov/education/lessons/zimmermann/#documents. (letöltés: 2016. 05. 10.)

Ruszin, Romulusz

Operational Breakthrough at Caporetto October – November 1917.

In the First World War, there was only one successful breakthrough conducted by Central Powers in operational level in 1917. This campaign has multiple names such as “Caporetto breakthrough”, “The 12th Isonzo Battle” and “The 1st Piave Battle” conducted between October 24 to and November 4, 1917.¹

This operation demonstrated the importance of effective leadership, the effectiveness of surprise, based on self-awareness, precise preparation and correct analysis of enemy and terrain. Moreover, it became obvious that combat support and combat service support units needed the same technical capability (motorization, speed) as combat troops to achieve operational success which often translates to strategic result.

This essay introduces the above mentioned operational success focusing on the principles of war, such as surprise and unity of command, and the importance of warfighting functions most importantly intelligence, command & control, maneuver and sustainment. This paper argues that lack of sustainment created many of strategic problems. “

World War I was a horrifying war of trenches, barbed wire, machine guns, and artillery that ground up a generation of Europe's youth.”²

This quote defines how people generally think about the First World War. However, there were two distinct periods of the Great War between 1914 and 1918. The first was so called the mobile period when adversaries were eager to achieve victory and win the war quickly – as Emperor promised after declaration of war in 1914. “You will be home before the leaves fall from the trees.” – Wilhelm II of Germany was addressing German soldiers departing for the front in WWI (August 1914).³ The second was the famous

¹ Horváth 2011: 25–43.

² Nye–Welch 2011:86.

³ Walder 1969: 21.

trench warfare, where one of the most important criteria of success was to break through the entrenched enemy lines.⁴ Moreover, some scholars argue that the third period was in 1918, so called Open Warfare.

Adversaries tried to conduct several breakthroughs which resulted significant loss of life without notable success.

Strategic and Operational Situation

Italy, which was former allied state of Central Powers as member of the Triple Alliance, declared its neutrality on August 2, 1914 which sent shock waves throughout Europe. Few Italians of any political persuasion favored going to war over the Austrian-Serbian dispute, and many nationalists and irredentists were adamant that Italy not fight on the side of “hated” Austria. Domestic problems further complicated matters. In early June, Italy was shaken by a series of violent urban strikes and peasant uprising. The crisis, known as “Red Week”, was so serious that 100,000 soldiers had to deploy to solve the problem. By the time the cities and countryside were under control, seventeen rioters had died and over a thousand injured. A decision for war would have been unwise given the country’s recent domestic trauma.

Moreover, when the First World War broke out Italy and many other states remained neutral and they watched events closely to determine who was winning and whether possible participation would be to their advantage. Italy was now open to the “highest bidder.” And the Entente offered Austro-Hungarian territory where Italians had lived and the Dalmatian coastline as well, a gambit Vienna could not match.

On the eve of the First World War, the Isonzo valley was securely Austrian territory. The population of the Littoral, one of the smallest Habsburg domains consisted of Trieste and the margraves of Istria, was highly diverse like Austria herself. The language composition consisted of the following: 46% Italian, 31% Slovene, 21% Croatian, and only 2% German-Austrian.

As a result, Italy signed a treaty with the Entente powers in London on April 26, 1915, and declared war on the Monarchy on May 23. The Gorlice

⁴ Szabó 1963.

Offensive set in motion an unstoppable advance and the Austro-Hungarian forces established a purely defensive line along a 600 km front from the Swiss border to the Adriatic.

Many in England believed that it was a little war that Italy had on hand. It seemed smaller in comparison with the campaigns in France and Russia. The front measured over 450 miles, which was comparable to the length of ribbon of trench and earthwork that was drawn across Western Europe. Four Italian armies (500,000 troops) were lined up against 200,000 Austro-Hungarian troops along the borders. The bloodiest engagements on the Italian front took place along the River Isonzo.

The extremely difficult terrain presented a particular challenge to the military planners and the soldiers involved in executing their plans. High mountains, 1400-1600 m, abundant caves, ravines, and cliffs made movement and resupply efforts difficult. The area lacked water sources for drinking, cooking, and cooling machine guns. Solid rocks and cliffs made digging difficult and soldiers vulnerable to small arms fire. The terrain lacked vegetation for camouflage and cover which caused units to explore other resources. The rugged Sea coast prevented ships from supporting Land Forces.

Winter often brings deep snow and extreme cold, but even on mid-summer days the temperature at the mountains summit can vary from 30 degrees centigrade above freezing point to 10 degrees centigrade below. In the spring, melting snow and heavy rains cause rivers to overflow and the accumulating of mud. "In the whole theater of operation it was a regular battle against adverse circumstances."

The Italian armed forces tried eleven times to break through the Austro-Hungarian defense line and seizing Trieste since the beginning of the conflict. Trieste was made a free port in the eighteenth century, and it was the eighth busiest port on earth in the eve of the Great War.

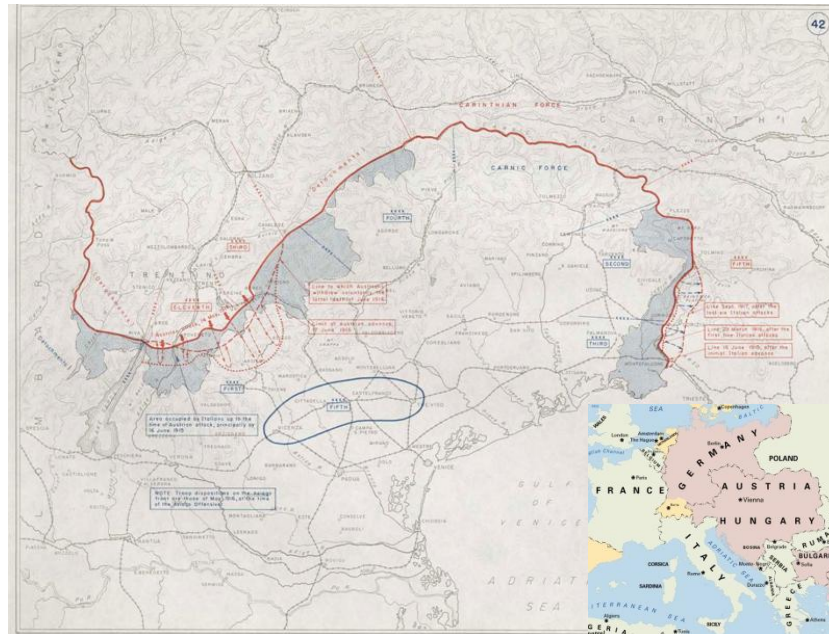

Figure 1. 1-11 Isonzo battle.

Cadorna first drafted the grand strategy at the beginning of September and completed in late December 1914. Their grand strategy was often described as “attack and advance” whatever situation. Their objective was to break through to the central plan of Slovenia, seize Trieste and endanger Vienna and Budapest.

The Austro-Hungarian troops were able to consistently block the Italian advance. It was a surprising and enormous achievement because Italians were the first military in Europe, beside the Swiss, to organize mountain warfare scientifically and possess a force unrivaled for combat in the higher mountains. However, there were some opinions which stated that “of all the fronts of the First World War the Italian was the most ill-suited for offensive operations or indeed for any form of war at all.”

During the first 10 battles Italians only advanced 8 km due to the effective (firstly the 5th, later on the 1st and 2nd) “Isonzo Army” heroic defense. In the 11th battle, they were capable of defending Trieste again but had to withdraw troops from their perfect defensive positions along the Isonzo River in the middle of the front line. Italians had occupied additional 10 km.

The situation was becoming increasingly dangerous due to the longer defense line, the number of casualties and the difficulties of resupply. The 11th battle had nearly defeated Boroevic's forces, commander of the Isonzo's armies, and another full-scale Italian attack could shatter them entirely. They determined that they needed better defensive positions and a shorter front line. The solution was a possible quick offensive operation but the Monarchy did not have enough resources and requested support from Germany.

"Dear Friend,

The experience we have acquired in the eleventh battle has led me to believe that we should fare far worse in a twelfth. My commanders and brave troops have decided that such an unfortunate situation might be anticipated by an offensive. We have not the necessary means as regards troops in the theatre of war and will have to get them from the eastern Front. Please arrange to replace Austrian troops there by German."

After the death of the old Emperor Franz Joseph on November 21, 1916, his young nephew Karl became the Emperor of Austria and King of Hungary, whose primary goal was to end the war before the ruin of the Monarchy. The request for German assistance in the autumn of 1917 was not the first time that Austria had sought to attract German forces to Italy. In December 1916, General Franz Conrad von Hötzendorff, Chief of the General Staff, suggested that the best strategy for the Central Powers in 1917 would be a joint Austro-German attack in Italy. It was basically part of the Grand Italian Strategy of Central Powers. When Italy declared war against the Austro-Hungarian dual Monarchy, but did not against Germany (Germany declared war against Italy on 27 of August, 1916), the Central Powers decided to conduct defensive operation because they lacked manpower and determined the Russian front was more important. Moreover, if they could cause the Italian troops to become exhausted due to a successful defense, Central Powers could take the initiative to conduct a massive offensive in the Italian front.

The German General Staff, after some hesitation due to the original plan of wanting to defeat Romania and Bucovina, decided to reinforce the Italian front and signed the agreement on September 8, after the personal inspection of General Kraft von Dellmensingen who was sent there by Paul von Hindenburg, the chief of German General Staff (OHL – Oberste Heeresleitung). In Berlin, Italy's first major success in a year raised concerns about causing an Austrian collapse

14th Army was established here which included six Austro-Hungarian and seven German divisions (two from West, three from Romanian and one

from East front plus one from Germany), and together with the former Isonzo Army Group (1st and 2nd Isonzo Army) were ready to conduct offensive operations. The name of the Operation was “Waffentreue”, which means “Allied Loyalty” or “Brothers in Arms”

Two Italian Armies, the 2nd included 28 divisions and the 3rd consisted of 13 divisions were positioned on the other side of the front line. Although, the 2nd and 3rd Italian Army could not breakthrough the Monarchy’s defense in the 11th Isonzo Battle, they had created the conditions for further offensive operation. After the battle, they started planning the next offensive operation with the active support of the Entente. During the planning phase, they were informed by one Czech and two Romanian general staff officers about the possible time and location of offensive actions of Central Powers starting in the middle of October 1917. The situation seemed fair from the Italian side because they had 353 battalions and 2430 guns in the centre of the planned offense, and on the right flank there were 60 Italian main reserve battalions. In addition, the opposite side only had 16 divisions (143 battalions) ready for combat.

General Cadorna, Chief of Italian General Staff, ordered defensive preparation on October 10. He believed that the imminent arrival of the harsh Alpine winter would prevent any offensive until mid-October. Furthermore, he knew that their morale was at a breaking point due to the bloodletting 11th Battle. The cost of Cadorna’s victory was 25% greater than Nevelle’s disaster on the Aisne in April, and this was according to the official Italian figures.

General Capello, Commander of the 2nd Italian Army, wanted to keep the initiative and started planning a new offensive operation which was stopped by General Cadorna. Due to the different intelligence reports, the Italian General Staff was not able to determine the main effort of the Central Powers and as a result conducted a strong defense along the entire front line. The Entente did not accept this intent and demanded offensive operation. The Italian General Staff wanted to fulfill both demands therefore they released an ambiguous Operation Order.

Cadorna might have been able to achieve victory with the help from the Allies, but he knew that he could expect little assistance from Britain and France. Cadorna received two important British officials at his Udine HQ: Lord Derby, minister of war, and Major General Frederick Maurice, director of military operations. They returned to London unimpressed and recommended

minimum British assistance to Italy. Cadorna was even more convinced that another offensive against the Austrians in 1917 would be a mistake.

The main concept was based on strengthening defense positions but in the middle of the operation design they ordered troops into an offensive formation. It caused significant problems for ammunition depots, food storage and repair shops. In addition even camp followers were held far forward near the lines, in position that would have been sensible only if the Italians had been on the offensive.

The Operation

Austrian officers had ample evidence that the Italians were digging in and preparing for the winter. Although the high Alpine terrain made movement difficult, the Austrians determined that Italian defenses, at the leftmost flank of Capello's 2nd Army, were relatively weak. No less important, an offensive on the upper Isonzo would be the last thing Cadorna and his staff expected.

The original plan was approved on September 8. The operational objective was to destroy the 2nd and 3rd Italian army and the independent 12th Corp, and then better defense line along Tagliamento in order to shrink the front line.

The main effort was the 14th Army, "all of them crack fighting forces with ample combat experience." The intent was to break through the Italian defense in the Isonzo Valley to reach the North-Italian plain then continue the offense in Cividale and Codroipo to push back the enemy behind the River Tagliamento. As a result, the initial plan was the River Tagliamento and not the Piave.

The 1st and 2nd Army, as supporting effort, had to fix the enemy in the front line and if the main effort is capable of reaching the closer objective they had to conduct offensive operations in Bainsizza- and Karst-terrace in direction of Görz-Palmanova. The criteria of success included the surprise and seizing the Julia-Alpine on the right side of Isonzo.

Due to the lack of available troops, the Central Powers' leadership planned the operation without a permanent reserve but wanted to use the armies' reserve divisions as a flexible reserve. The closer objectives were 5–40 km and the further objectives were 35-80 km from the front line.

The 14th Army's main effort was on the left flank. The Army used 4 corps (12 divisions) in one echelon formation with 4 divisions as an army reserve. The supportive formation was the right flank, entitled Krauss-Group, with 4 divisions. The preparation and setting the theatre started in the middle of September. The transfer of German and Habsburg reinforcements from Russia and Tyrol were managed brilliantly and in great secrecy.

The Austrian Air Service played a key role in the planning and air units undertook vital missions such as artillery observation, radio interception, general reconnaissance, and the protection of Austrian airspace. Moreover, units of the German Air Force played a vital part in maintaining security during the days of preparation.

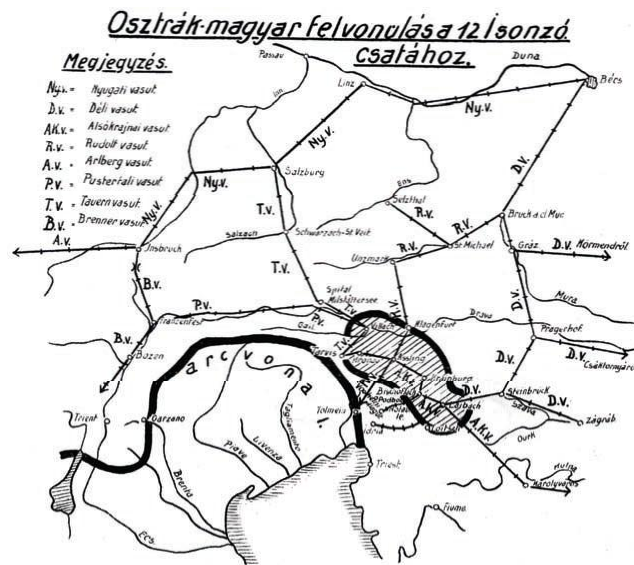

Figure 2. Set the theater.

The Central Powers kept the operational security high to fulfill the demands of surprise. They transported troops, ammunition and equipment in eight railway sections of line with more than 100,000 railway carriage. Other difficulties included the transportation from the railway station to the assembly area due to the terrain, road systems and the rainy weather conditions. To solve this problem, Central Powers built two military railway

section lines, more cableways and ordered 83,000 prisoners of war to maintain roads. Due to the intensive Italian air reconnaissance, transportation was suspended during the day and conducted at night. Due to the bad weather, road conditions and the combat effectiveness of the troops, the operation was delayed 2 days and started on October 24.

Altogether, the following items and equipment was transported to the theater: 1,500,000 pieces of artillery shells, 2,000 railway carriage engineer items, 142 railway carriage signal equipment, 229,000 helmet pieces, 238,000 gas masks parts, 250,000 mountain boots, 280,000 blankets and 84,000 horses.

The essential part of the operation was a deception plan. Central Powers wanted to suggest that the operation would take place at South-Tirol. German General Otto von Below, Commander of the 14th Army, visited the province with a large delegation openly with media attention and returned to East silently. Three assault battalions from the Alpine division were deployed in Tirol too, and German troops increased fake radio transmissions as well. German Divisions were not directly transported to Isonzo but through the Brenner-pass. German officers conducted officer observations wearing the uniform of Austro-Hungarian Army and officers wore the enlisted soldier uniform.

Despite Austria's best efforts at deception, there was still evidence available to the Italians that an offensive was coming, but Cadorna and his staff simply refused to believe it.

Before the offensive, only the 14th Army was resupplied with weapons, ammunition and manpower. Other Isonzo Army divisions combat effectiveness were about 50 percent. The strength of the offensive formation was: 37 divisions, 3,975 guns and mortars, 81 engineer company (consisting of 6 pontoon), and 68,000 horses. Transport capacity of vehicles was only 6,000 tones.

*Erőcsoportosítás a támadáshoz.
12. Jsonzo csata.*

Figure 3. Force composition before the operation.

In fact, maneuver was poor. Artillery provided the fire support preparation. New batteries, most often towed and placed by hand of infantries as well, took over the data and information from the original units on the ground.

	Section of 14 th Army			Section of Breakthrough		
	Central powers	Italy	Rate	Central powers	Italy	Rate
Front line	32 km			9 km		
Divisions	15	8	1,9 : 1	8	3	2.6 : 1
Guns& mortars	1922	1188	1,6 : 1	1237	552	2.3 : 1

Table 1. Power relation.

Figure 4. Breakthrough 24-31 October.

The Operation started with gas attack between 02 00-06 30 AM. The Italian gas masks were useless against the lethal mixture of phosgene and chlorine, but most Italians did not even try to put them on. The target was the first and second echelon of Italian defense. Italian counter artillery fire decreased significantly. The Italian artillery had opened up in reply to the enemy fire,

but after the initial barrage it weakened and did little harm to the waiting Austro-German infantry.

The next step, artillery preparation, started at 06 00 in support of the main effort (200 guns per front km) and 30 minutes later in the supported side (33 guns per front km). One-third of the artillery destroyed Italian direct support artillery batteries with direct fire, one-third fired gas ammunition and one-third neutralized the trench lines and general support batteries. The main effort was supported by 88 air-defense guns, 36 reconnaissance airplanes (6 squadrons) and 48 bombers (1 wing) additionally.

During fire preparation, the infantry went to the assault position and the general attack started at 08 00 in the main effort and one hour later the KRAUS Group started too. Infantry used the advantages of rain and fog. Therefore in the middle of the main effort and, in the direction of Caporetto, they were able to penetrate and seize the first echelon in less than three-hours. Offensive units used the valleys and did not care about high grounds, which was unusual in WWI since the beginning.

The Italian defense system, according to its doctrine, stated that three lines were the basis for a good defensive system with some depth, and with its main strength in the 2nd and 3rd lines. The majority of the troops were stationed on the weakest 1st line, and if no time were available to activate the 2nd and 3rd lines then those positions would be useless. The surprise was extremely successful. The 12th German Division destroyed the 19th Italian Division almost entirely in the defense positions around Tolmeina. The Commander of Italian XXVII Corps did not receive any report until 1500. Italian observers thought that the 12th German Division was only a prisoner of war formation.

Caporetto was seized by Central Powers at night and they reached the second defensive line. The Kraus Group, on the supported side, seized Sanga in the same time. The left side did not achieve the same success because of the difficult terrain until midnight. The whole offensive formation reached the armies' immediate objective in less than 36 hours. In order to maintain the initiative, Below ordered to continue the offensive without break on the next day. The attack order stated:

“without limiting the day's activities in space or time, continue the advance to the West, knowing that we have strong reserves near and behind us.”

They continued the attack without massive heavy artillery support because they were unable to follow the quick advance. Fortunately, the adversary had

the same limited support therefore the risk was low. The 14th Army advanced 25-40 km and seized Cividale on October 27 which was the gate of the Plain. The immediate offensive objective was accomplished.

Cadrona, after a quick analysis, ordered the XII Corps to go Monte Maggio and block Uccia Valley. The Italian 2nd Army received two divisions as reinforcements. The 3rd Italian Army moved the heavy artillery units behind River Piave and prepared the whole Army to withdraw behind the River Tagliamento. Italian Army Reserves conducted counter attacks to ward Robic-Caporetto and Luico-Caporetto, but was unable to achieve success due to the separated engagement. The 2nd Italian Army slowly became disbanded. Italian soldiers dropped their weapons and pieces of equipment, took off their ranks, changed to civilian clothes and ran to the plain ultimately, the 3rd Italian Army conducted a disciplined withdraw.

In the secondary direction, the 1st and 2nd Isonzo Army, due to the limited combat effectiveness, was not as successful as the 14th Army. The 2nd Army advanced only 15 km, the 1st stayed the same position until the 3rd Italian Army started the withdraw due to the success of 14th Army.

The Austro-Hungarian leadership changed the original plan due to the unexpected success and established a new operational objective. The 14th Army was turned to West to cross River Tagliamento by force and had to reach River Piave and Brenta. The Commander of the 14th Army believed they could surround the 3rd Italian Army and requested to continue the offensive toward Codroipo. The Higher Command approved his request but was unable to inform the other two armies because of lack of communication. Further communication problems were not only between higher command and the army staff but also internally within the armies. Offensive directions were not changed according to the new concept of operation therefore armies became mixed. Although the 14th Army seized Udine and Gemona, strategic center of North Italy, they were not able to finish surroundings of 3rd Italian Army because Central Powers were not capable of increasing the tempo due to the lack of motorized troops and traffic management. Furthermore, ammunition resupply was late and troops became tired because of 5 days of continuous engagement.

Operational Breakthrough at Caporetto October – November 1917.

Figure 5. Overall picture of Caporetto offensive.

The Italians blew up bridges and occupied defensive position behind the Tagliamento River. Central Power forces tried to cross the river by force but it proved unsuccessful due to the lack of equipment and strong Italian defense. General Foch from France arrived at Commando Supremo at Treviso on October 30th. He had realized that Tagliamento could not be held and stated that the Italians must retreat to the Piave. Four French and two British divisions were already on their way to Italy and it was clear that only the Piave was quite capable of offering resistance with possible allied help. The 14th 1st and 2nd Army crossed the River on November 4th and reached River Piave on November 10th.

The Italians changed leadership on November 7th. General Armando Diaz replaced General Cadrona and started to reinforce defensive positions along River Piave. In the meantime, the Entente decided to send the 10th French Army (consisted of 6 divisions) and one British Army (with 5 divisions) to Verona because the Italian front was important for them as well. Commander of the Entente Army Group was General Foch and replaced by General Fayolle later on the war.

Although General Below requested to continue the offensive on November 24th, his request was refused because German Supreme Command wanted to initiate a decisive action in the Western Front. Therefore, German troops became disengaged and transformed to the western front. The offensive ended and the frontline stagnated.

Conclusion

As 1917 drew to a close, the Central Powers appeared close to complete victory. For Austria, after more than three years of total war, a victorious end was in sight. Serbia, the Habsburgs` original foe, had been crushed, and Romania had been knocked out of the war. Even Russia, Austria`s deadliest opponent, was out of the war. Of Austria`s enemies, only Italy remained, but had been fatally weakened by the Caporetto offensive.

Austro-Hungarian leadership assumed for a moment they could defeat Italy due to the victory at Caporetto. This victory gave hope to the citizens in the Motherland.

This offensive operation brought the most significant success for the Central Powers in the Great War. They collected 300,000 POWs, 3,152 guns, 1,732 mortars, 3,000 machine guns, 300,000 rifles, 1,600 vehicles, and the supplies and equipment from the 2nd Italian Army. Italian Defense Forces lost 40,000 soldiers and had 30,000 casualties. In addition, approximately 400,000 soldiers deserted from their units. “ 400.000 soldiers were going home, with the determination that for them at least the war was ended. The reports of their behavior are most curious. Having broken contact with the enemy, they were in no hurry; they stopped to eat and drink and pillage. Crowds of disbanded men who had lost all semblance of discipline and all sense of military duty, and were demanding the conclusion of peace...”The Central Powers lost 70,000 soldiers.

General Below`s subsequent secret reorganization of his own forces and the nature and scale of his attack took the Italians completely by surprise. His skilful use of artillery, gas and infiltration tactics quickly turned surprise into a rout.

Most importantly, maneuver based on Hutier tactics. Interestingly, the name of Hutier as a quick and successful infiltration tactic exists in the western military publication but not in the German military history. The tactics did not start with a long artillery barrage followed by massed infantry

assault along the line but included four different phases. Phase 1: short artillery bombardment, appropriate poison gas shells. The barrage was designed to neutralize the enemy rather than destroy. Phase 2: Under that shock, small groups would infiltrate the defense, avoiding all combat if possible and destroy or capture enemy HQs and artillery positions. Phase 3: Special infantry units, equipped with machine guns and mortars, would destroy strong points. Phase 4: The regular infantry was sent forward address any remaining resistance. Moreover, Central Power's forces used advance valleys to engage key terrains. The changed TTP (Techniques, Tactics and Procedures) played a significant role for surprise and operational success.

The next criterion for success was an effective deception plan. German and Austro-Hungarian elite divisions were sent to theater with a great deal of equipment without exposure in relatively short notice. Beside this, they suggested that a possible offensive could occur on western Italian Front causing confusion and keeping the Italian leadership in the dark about the location of the main effort.

In addition, Central Powers had a detailed plan which was executed correctly until reaching the primary objective (River Tagliamento), using the advantages of terrain and the weather. The time of the offensive operation surprised the Italian leadership because they assumed that Alpine's extreme winter condition would not allow anyone to conduct offensive operations. Moreover, the fog, rain, dark and wind supported the attack and use of artillery gas.

The above mentioned facts brought the operational success for Central Powers. However, they faced significant challenges and were unable to achieve strategic victory. Communication Problems, especially after the 5th day, lack of traffic management, inadequate combat service support gave Italian Forces the opportunity to escape from the total cataclysm along Tagliamento and build effective defensive lines along River Piave with the help of Entente.

The collapse of the Italian front occurred not only because of brilliance of Central Powers but also due to the mistakes of Italian Forces. They failed to use many of the war fighting functions. The disagreements and continuous debate among generals impacted morale and motivation. Lack of fire capability, ineffective intelligence, ambiguous between offense and defense formation, inadequate protection, and the denial of the previous lessons learned from the Western front caused considerable disadvantages and led to the tragedy.

During the Caporetto Offensive were borne some brilliant military leaders such as Ervin Rommel and Árpád Bertalan, heroes of both World Wars. The Rommel Detachment included three infantry companies and a machine gun company. Their mission was to seize Mt Matajur. During the brilliant execution, the Rommel Detachment captured 150 officers, 9,000 men, 81 guns and only six were killed and thirty wounded. In January, Rommel received the Pour le Merite for his actions.

Árpád Bertalan, 19 years old Lieutenant's of 7th mountain brigade, later on the founder and first commander of the newborn Hungarian parachute unit in World War II. He commanded a 15 member special team on October 24, 1917 and seized 3 Italian defense strong points, captured 6 Italian heavy guns and approximately 1,500 POWs. He received the Gold Valor Medal immediately after the battle.

The example of the Caporetto breakthrough is evidence that principles of war and warfighting functions are capable of providing success if they are used mutually. If any of them is missing or ineffective, it can diminish the success. Central Powers used warfighting functions mutually until they reached River Tagliamento. At that point, the C2 almost collapsed due to the unsolved communication problems, the sustainment was unable to support combatants due to the lack of maneuver capability and traffic control, and their artillery support (fire) was incapable of following infantries with the same tempo. Italians broke the warfighting functions entirely and they lost the initiative on October 24.

I have the same insight concerning principles of war in the 12th Isonzo Battle. Until the certain point, when the principles of war were used mutually, the advance of the Central Powers was unstoppable. When they changed the objective, they lost the surprise, the unity of command, and the economy of force thereby having to stop along the River Piave without strategic success. Perhaps the Italian Army lost this Battle on the eve of October 23rd, because they did not have unity of command, clear objectives, mass in the right place, and failed to account for security.

I have my own opinion about principles of war and this case study reinforces my theory about the 5 principles of armed conflicts.

BIBLIOGRAPHY

HORVÁTH Csaba

- 2011 Hadműveleti szintű áttörés az olasz fronton, 1917. október – november. (Operational-level breakthrough in the Italian front in October–November 1917. *AETAS – Történettudományi folyóirat. (AETAS – Journal of history and related disciplines)* 1. 25–43.

NYE, Joseph S. Jr. – WELCH, David A.

- 2011 *Understanding Global Conflict and Cooperation*. Longman is an imprint of Pearson.

SCHINDLER, John R.

- 2001 *Isonzo, The Forgotten Sacrifice of the Great War*. Westport–Connecticut–London

SZABÓ László

- 1963 *A hadművészet fejlődése az első világháborúban (Improvement of art of war in WW I)*. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia

WALDER, David

- 1969 *The Chanak Affair*. London. Hutchinson

Lippai Péter

Bertalan Árpád hadnagy hőstette a 12. isonzói csatában

Vitéz Bertalan Árpád posztumusz alezredes emlékére

„Bertalan Árpád jellemző tulajdonsága volt a bátorság, az emberség, a katonáiról való szerető gondoskodás. Saját életét nem féltette, de beosztottaiért, testi épségük védelméért mindent megtett hősi haláláig. A bátor embereket szerette, de a könnyelműséget, az értelmetlen kockázatot nem tűrte.”¹

Bevezető

A rendszerváltás után elkezdődött a korábbi történelemírás felülvizsgálata. Az akkori változások lehetővé tették, hogy a korábbi dokumentumok mellett új források is bevonjanak a kutatásokba és ezáltal egy objektívebb szemléletmód alakuljon ki a korábban erősen ideologizált felfogás helyett. A legnagyobb szemléletváltás talán az 1849 és az 1945 közötti időszak történelmének áttekintésében ment végbe, amely leginkább magán viselte az ideológia történetírás sajnálatos jegyeit. Ez a változás természetes módon azt is magával hozta, hogy teret kaphattak újszerű, de szélsőséges felfogások is, amelyek újabb torzulást okozhatnak a történelem-felfogásunkban. A tudománynak és az általános emberi értékeken alapuló józan felfogásnak meg kell akadályoznia az ilyen jellegű újabb torzulásokat.

Sajnos a mindennapi politika mind a mai napig csatározások helyszínének tekinti a történelmet, főleg, ha az még egy emberöltőt nem meghaladó – belátható időn belül történt – eseményekhez köthető. Az ilyen aktuálpolitikai tartalmú viták gátolják az objektivitás megszilárdulását a történelemtudományban, mert ismét teret adhatnak érdekek és ideológiák térnyerésének. Sajnos ez a jelenség beszivároghat a hadtörténelem területére is. Azok a katonák, akik a saját történelmi korukban az aktuális hatalom utasításai alapján

¹ Vö. Fejér Megyei Hírlap. 1998. április 03. 7.

életüket kockáztatták, vagy áldozták a nemzet érdekeiért, ideológiai oldaltól függetlenül elismert áldozatot hoztak a hazánkért, amiért általános társadalmi elismerés járna nekik. Természetesen vannak kivételek, akik a harcok során háborús, vagy emberiség elleni bűncselekményeket követtek el, de általánosságban nem rájuk kell gondolni, amikor az elismerésről beszélünk!

A rendszerváltás után a Magyar Honvédség is át kellett, hogy tekintse hagyományait, hiszen a rendszerváltás előtt erősen ideologizált vonalat nem lehetett, én nem is volt szabad követni. A gyökereket jelentő hagyományok nélkül egyetlen nemzet sem tud haderőt fenntartani, hiszen a katonai nevelés és értékrend egyik meghatározó elemét képezik a nemzeti katonai hagyományok. A katonai hagyományok ápolása során olyan eseményeket és olyan személyek életútját és tetteit érdemes feldolgozni, amelyekre a katonák fenntartások nélkül lehetnek büszkék. Sajnos ezt a tevékenységet időnként beárnyékolják és szinte végtelen vitákkal terhelik a már említett politikai ideológiagyártáshoz köthető félremagyarázások és fals értelmezések. Ennek során gyakori hiba, hogy nem tudják elkülöníteni az időtálló katonai értékrendet attól a korszaktól, attól a társadalmi berendezkedéstől, amelyben megtörténtek.

Ennek elkerülése céljából születik ez az írás vitéz Bertalan Árpád őrnagy (posztumusz alezredes) első világháborús hőstettéről. Bertalan őrnagy személye minden magyar katonai ejtőernyős számára ugyanazt jelenti: A magyar katonai ejtőernyőzés atyját tisztelik benne, aki rohamcsoport parancsnokként az első világháborús haditetteiért a katonai bátorságért adható legmagasabb katonai kitüntetések is kiérdemelte. Az egészen fiatalon szerzett tapasztalatai, szellemisége és tudása vértette azzal az erővel és állhatatossággal, amely szükséges volt ahhoz, hogy a sok ellenvélemény és akadályozó tényező ellenére is 1939-ben létrehozza a Magyar Királyi Honvédség új fegyvernemét. Egy olyan fegyvernemet, amelynek katonái a háború viharában sem szennyezték be becsületüket és mindig készek voltak a legveszélyesebb helyzetekben is a kapott feladat végrehajtására. Önfeláldozásukkal, de még inkább felkészültségükkel és állhatatosságukkal gyakran olyan eredményeket értek el, amelyek a számukra előnytelen erőviszonyok alapján nem voltak magyarázhatók.

Az első világháborús rohamcsapatok jelvényének szimbolikus jelentésű „koponyája” sok korabeli szakmai vita után nem véletlenül került bele az első magyar katonai ejtőernyős jelvénybe is: Viselői békében és háborúban egyaránt naponta néztek szembe a halállal, hiszen már maga az ejtőernyőzés is megköveteli, hogy a katona leküzdje ösztönös félelmeit, amikor kiveti magát a repülőgép ajtaján.

Rohamcsapatok és a rohamharcászat

A rohamharcászat az I. világháború megmerevedett arcvonalaira jellemző állásharcok problematikáját megoldani hivatott harceljárás volt. Noha a központi hatalmak és az Antant is folyamatosan kereste a megoldást, de mégis az a felfogás terjedt el, hogy a németek reformálták meg legsikeresebben a támadás formáit. Ennek során a fizikálisan és mentálisan felkészített könnyű gyalogságot sajátos elvek alapján szervezték kisebb kötelékekbe, amelyek a támadó ék csúcsát jelentették. A német Oskar Hutier tábornok nevéhez köthető új harceljárásnak a lényegét ezek az úgynevezett rohamcsapatok alkották. A rohamcsapatokat könnyű fegyverzettel és sok-sok kézigránáttal szerelték fel, valamint olyan – lehetőleg öntöltő – fegyverekkel, amelyeket a közelharcban jól tudtak alkalmazni. Kiképezték őket a pusztakezes, valamint a hideg fegyverekkel és szükségeszközökkel vívott test-test elleni közelharccra is, amit a harcárok szűk viszonyai között is hatékonyan kellett tudni alkalmazni. Így az első géppisztolyok is nagyon gyorsan nagyobb számban jelentek meg a rohamcsapatok fegyverzetében. A rohamcsapatok felkészítésére az arcvonalak mögött olyan gyakori pályákat (rohampályákat) hoztak létre, ahol a rohamcsapatokhoz kerülő új – legtöbbször önkéntes – katonák speciális elemekből álló komplex kiképzést kaptak. Ez magába foglalta a különböző típusú kézigránátok, géppuskák és golyószók, lángszórók ismeretét és alkalmazását, beleértve az ellenséges típusokat is. Gyakorolták a különböző jellegű műszaki záruk leküzdésének módszereit, valamint kemény fizikai felkészítésen (szurony és pusztakezes közelharc, rövid- és hosszú távfutás stb.) kellett átésniük, míg a lökiképzés során a kis és közepes távolságú éles lőgyakorlatokon volt a hangsúly. Ennek ellenére jártasnak kellett lenniük a távcsöves puskák használatában, de híradó és gázkiképzést is kaptak.²

Ezeknek köszönhetően a rohamcsapatok nem csak tüzérezben, de harci hatékonyságban is felette álltak az azonos méretű, de átlagos felszereltségű gyalogos alegységeknek. Kezdeti cél volt, hogy minden gyalogos századnál egy-egy rohamszakasz álljon rendelkezésre. Később a magasabb szinten (zászlóalj) rohamszázadokat szerveztek, amelyek fegyverzetében megjelentek a szükség esetén kézi erővel is mozgatható, nagyobb hatóerejű fegyverek is,

² http://napitortenelmiforras.blog.hu/2015/12/08/nemet_rohamegyssegek_a_kulonleges_katonai_alakulatok_elofutari_i (letöltés: 2015. 12. 15.) (továbbiakban: Német rohamegységek); Felszerelésükre jellemző, hogy a viszonylag hosszú puskák helyett lehetőleg a rövidebb és így az árokharccra sokkal alkalmasabb lovassági karabélyokkal szerelték fel őket. Felszerelésük fontos részét képezték a közelharccra alkalmas pisztolyok és szuronyokon kívül a különböző típusú rohamkések, rögtönzött buzogányok, boxerek (stb.) is.

mint a könnyű géppuskák (golyószórók), a lángszórók és a gyalogsági lövegek, amelyek mozgékonyan, de mégis nagyobb hatékonysággal és akár nagyobb távolságról is képesek voltak támogatni a rohamcsoportok harcát. Felszerelésük egyre elterjedtebb részévé váltak a híradó berendezések is, hiszen tevékenységüket szorosan koordinálni kellett a saját tüzérség tűztámogatásával és a saját gyalogság manővereivel.

Mindennek köszönhetően a rohamcsapatok gyorsan egyfajta elit kötelékekké váltak, amelyek kis szervezetük ellenére nagy hatású eredményekre voltak képesek, sok esetben náluk jóval nagyobb kötelékek ellenében is. Az elit jellegű csapatok egyik sajátossága, hogy katonák között a megszokott rendfokozati és szolgálati függőségtől jóval kötetlenebb, de szorosabb személyes viszony alakul ki. Ezt részben a rendfokozattól és beosztástól független egyforma, közösen végrehajtott kemény kiképzés és a harcfeladat során adódó nagyon szoros egymástól való függőség is magyarázza. A kemény kiképzés alatt, de főleg a harc közben kiemelt szerepet kapott a parancsnokok személyes példamutatása, ami harc helyzetben az egyik legerősebb ösztönző erő a beosztottak számára.³ A magas fokú kiképzettség, a parancsnokok és beosztottak közötti kölcsönös bizalom, valamint a rohamcsapatok előre pontosan ki nem számítható körülmények közötti alkalmazása nem csak lehetőséget jelentett, de szükségszerűvé is tette a küldetésorientált vezetési felfogás elterjedését soraikban.⁴

Alkalmazásuk lényege az volt, hogy alapos felderítés után, a terep, az időjárás és a napszak előnyeit kihasználva, lehetőleg váratlanul hatoltak be az

³ http://napitortenelmiforras.blog.hu/2015/12/08/nemet_rohamegysegek_a_kulonleges_katonai_alakulatok_clofutari_i (letöltés: 2015. 12. 15.) A rohamalegységek katonái sok helyen bizonyos „kedvezményeket” kaptak a normál gyalogsághoz képest. Ilyen lehetett a több pihenőidő, a jobb ellátmány és az is, hogy az „árokiszolgálat” sem terhelte őket, ami elviselhetőbbé tette a frontszolgálatot. Ehelyett a már említett rohampályákon gyakoroltak, vagy sportoltak. Ennek fejében elvárták tőlük a nagyobb teljesítményt és a halálmegvető bátorságot. A rohamharcászat eljárásait minden küzdő fél alkalmazta. A rohamcsapatok jelvényeinek szinte állandó szimbolikáját jelentették a kézigránatok, szuronyok és a halálmegvető bátorságot jelképező „halálfej”, azaz koponya.

⁴ Lippai 2009: 30–44., Lippai 2017: 192., <http://crowland.uw.hu/images/csata/caporetto.html> (letöltés: 2015. 12. 17.) A német küldetésorientált vezetésszemlélet (Auftragstaktik) egyik legkarakterizmatikusabb alakja, Erwin Rommel főhadnagy (később vezértábornagy) a német „Alpenkorps” alárendeltségébe tartozó, ezrederejű württembergi hegyi zászlóalj egy rohamharcászatra felkészített harccsoportjával pár nappal Bertalan Árpád vállalkozása után (1917. 10. 26-án) önállóan hozott döntések alapján, a helyzethez igazodó bravúros manőverekkel bevette az olaszok által védett Monte Matajurt. Teljesítményéért megkapta az akkori legmagasabb német hadi kitüntetést, a „Pour-le mérite”-t. Későbbi karrierje szempontjából ez egy fontos alapot jelentett. Rommel később is mindig a „vezess előlről!” vezetői felfogás híve volt, amit még a civil vezetéselméletben is az ő nevével fémjeleznek.

ellenség gyenge pontjain és erőteljes rövid tűzcsapás és közelharc útján rést ütöttek az ellenség védelmébe, amit a főerők beérkezéséig nyitva is tartottak, illetve a lehetőségek függvényében nyomulnak tovább az ellenség harcászati mélységébe. Feladatrendszerükbe tartozott, hogy az éppen induló támadás előtt – azzal összehangolva végrehajtott beszivárgás után – az ellenség vezetési pontjainak megsemmisítésével megbontsák az ellenség vezetési, irányítási rendszerét. Ugyancsak feladatuk kaphatták az ellenség mélységében lévő, a saját támadás szempontjából veszélyesnek ítélt fontos tűzfegyverek és tüzérségi eszközök kiiktatását, illetve kulcsfontosságú objektumok, vagy terepszakaszok birtokbavételét és megtartását is. A cél az volt, hogy a rohamjárőrök és rohamcsoportok kezdeti harcászati sikereit a hagyományos gyalogság koncentrált rohamával ki lehessen fejleszteni hadműveleti sikerre.⁵

A rohamcsapatok feladata tehát az volt, hogy váratlanul, gyakran éjszaka, végrehajtott vállalkozásaikkal és harcfelderítéssel rést üssenek az ellenség több lépcsőben kiépített állásrendszerébe, ami szerencsés esetben kedvező feltételeket teremthetett a hagyományos gyalogság sikeres támadásához.⁶ A 12. isonzoói csata során végrehajtott Caporettoi áttörés sikerét a német és az osztrák–magyar hadvezetés alapvetően a rohamcsapatokra alapozták. A csapatok járművekre épülő korabeli mozgékonyasága a korábbi esetek többségében nem tette lehetővé, hogy a mélyen kiépített védelem áttöréséhez szükséges erőkoncentrációt gyorsabban vessék be a rohamcsapatok által kialakított résekbe, mint amilyen gyorsan volt képes a védő az annak megakadályozásához szükséges erőket a veszélyeztetett szakaszokra manővereztetni. Ennek következtében a harcászati sikereket legtöbb esetben nem sikerült hadműveleti sikerre kifejleszteni.

Bertalan Árpád és haditette

Bertalan Árpád 1898. október 20-án egy pozsonyi katolikus családban született.⁷ Katonai képzése és neveltetése a budapesti császári és királyi⁸ had-

⁵ Baczoni et al. 2000: 20.

⁶ A rohamcsapatok Hutier féle harceljárásaiban felfedezhetők a II. világháború manőverező harceljárásainak az alapjai csakúgy, mint a későbbi különleges erők feladatrendszerének egyes jegyei is.

⁷ <http://www.magyaraje.hu/hosok/v-bertalan-arpad>, Gáll Gábor: vitéz Bertalan Árpád (továbbiakban: Gáll), (letöltés: 2015. 12. 10.), Édesapja: Bertalan Mór, édesanyja: Pélnér Terézia. Gáll Gábor a Magyar Ejtőernyősök Bajtársi Szövetségének kegyeleti bizottságának elnöke, aki egyben az ejtőernyős ereklyék és dokumentumok gyűjtője is. Évtizedek óta foglalkozik a magyar

apródiskolában kezdődött, amelyet 1916-ban „jó” eredménnyel fejezett be. 1916. október 23-án a bosznia-hercegovinai cs. és kir. 3. tábori vadászzászlóaljhoz⁹ helyezték, ahol egészen 1918. november 10-ig teljesített szolgálatot harcoló beosztásban. A fiatal őrmester a zászlóalj 3. századának egy rohamcsoportja élére került.¹⁰ A rohamcsoportokban szolgáló katonák átlagosnál is nagyobb egymásrautaltságára, bátorságára, helyzetfelismerésére, kezdeményezőkézségére és vakmerőségére épülő, kiscsoportos harceljárásban a fiatal altiszt, Bertalan Árpád gyorsan nagy jártasságra tett szert. Sikeres tevékenységének elismeréseként egy éven belül előbb zászlósi, majd hadnagyi rendfokozatot kapott.¹¹

A fiatal tiszt legnagyobb visszhangú vállalkozását 1917. október 24-én hajtotta végre, amikor is az isonzói frontszakaszon a Globocak hegycsúcs elleni támadás részeként 15 fős rohamjárőrét vezette harcba. Ennek során sikerült mélyen behatolnia az olasz állásokba, ahol több száz hadifoglyot ejtett és 6 löveges olasz üteget is zsákmányolt. Személyes bátorsággal párosuló kiemelkedő vezetői képességével tűnt ki, amikor kis erejű rohamjárőrével nagy hatású eredményt ért el.

Az akkor már pontosan egy éves harci tapasztalattal rendelkező és éppen csak 19 éves fiatal tiszt a 12. isonzói csata első napján az a feladatot kapta, hogy XV. hadtest¹² alárendeltségében harcoló 1. cs. és kir. hadosztály¹³ 7. hegyi dandárjának¹⁴ alárendeltségében támadó bosnyák 3. tábori vadászzászlóalj egyik rohamjárőrét vezesse. A dandár aznap feladata az volt, hogy a tolmein-i hídfő déli szárnyából előretörve vegye birtokba a szemközti Rute hegyvonulaton kiépített olasz állásokat, majd azokon áttörve, a támadás súlypontját északon képezve támadjon tovább a 781 m-es Ostry Kras magaslat irányába. Ott be kellett vennie a gerincen húzódó olasz állásokat is. Távlatos célként a nap végére fel kellett göngyöltetnie az Ostry Krastól DNY-ra futó olasz állásokat Kostanjevica irányába és ki kellett jutnia a Globocak-nak ne-

katonai ejtőernyőzés történetével és gyűjti az elhalálozott bajtársai családjaitól és még ma is élő ejtőernyősöktől a tematikus dokumentumokat.

⁸ Továbbiakban: cs. és kir.

⁹ Parancsnok: Otto Riedl Edler von Leuenstern őrnagy.

¹⁰ Reszegi 2012: 297.

¹¹ Stenge 2001: 30. (továbbiakban: Stenge)

¹² Parancsnok: Karl Scotti tábornagy. A hadtest bázisán jött létre az úgynevezett Scotti-csoport, amely az olasz XXVII. hadtesttel szemben foglalt állásokat.

¹³ Parancsnok: Joseph Metzger tábornagy

¹⁴ Parancsnok: Raimund von Budiner ezredes. A dandárt csak a támadás előtt helyezték az 1. hadosztály alárendeltségébe.

vezett 806-as háromszögelési pontra.¹⁵ A XV. hadtest 22. hegyi dandárja a 7. dandár bal szárnyán támadott a 687 m-es Hrad vrh irányába, míg a 7. dandártól északra a porosz 200. hadosztály nyomult előre a 929 m-es Jeza HÁP irányába.¹⁶

Budíner ezredes első lépcsőben az 5. és a 86. gyalogezredek egy-egy zászlóalját vetette harcba, amelyeket a 3. bosnyák tábori vadászzászlóalj és az 53. gyalogezred egyik zászlóalja követtek. Bertalan hadnagy Riedl őrnagytól, a 3. bosnyák tábori vadászzászlóalj parancsnokától azt a parancsot kapta, hogy az Usniktől északra húzódó horhost kihasználva foglalja el a falutól ÉNY-ra húzódó hidat, majd a 631-es képoszlopon keresztül nyomuljon előre a 781 m magas Ostry Kras-ig, ahol déli irányba fordulva estig jusson ki Srednje településig.

Kis alegysége 08 óra 15 perckor a zászlóalj támadásra induló századait megelőzve hagyta el az osztrák–magyar állásokat. Usnik és Cemponi településektől északra lévő híd irányába nyomultak előre. Menet közben hamarosan csatlakozott hozzájuk az 1. század Mendel zászlós által vezetett rohamjárőre is, amely felett Bertalan hadnagy átvette a parancsnokságot. A horhos viszonylagos rejtettséget adott, így viszonylag gyorsan haladhattak és bőven a dandár első lépcsőjében támadó két zászlóalj elé kerültek.

Az Usnik falutól északra fekvő erdőből kilépve két jól álcázott, előretolt olasz géppuska erős tüzébe kerültek. Bertalan hadnagy a két rohamjárőr katonáival átkarolta az olasz géppuska-tüzelőállásokat. A 3. század járőre jobbról, míg az 1. századé balról karolta át az olasz géppuskafészeket. A rohamot kézigránátok alkalmazásával hajtották végre, majd közelharccal megadásra kényszerítették a géppuskák mellett még életben maradt olasz katonákat. Innen szinte akadálytalanul tudtak előre nyomulni a Cemponitól északra található hídig. Ez volt a közelebbi rohamcéljuk, ahol be kellett volna várniuk a zászlóalj rohamszakaszát. Ott azonban olyan heves tüzet kaptak a közeli olasz állásokból, hogy a hídnál nem maradhattak. Közben a 2. század Kemény zászlós által vezetett rohamjárőre is beérkezett, akiket Bertalan hadnagy szintén parancsnoksága alá vont. Noha az ott lévő olasz műszaki zárukban az osztrák–magyar tüzéség még nem sok kárt tett, de Bertalan hadnagy mégis úgy döntött, hogy a saját erők beérkezése előtt, visszavonulás helyett támadást indít az olasz állások egyik kiszögellése ellen.¹⁷

¹⁵ Továbbiakban: HÁP

¹⁶ Bátraké 1942: 90. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/bertalan.html> (továbbiakban: *Hungarian Army*) (letöltés: 2015. 12. 19.)

¹⁷ Bátraké 1942: 92; Stenge 2001: 30.

Körülbelül 10 óra 30 perckor Bertalan hadnagy elsőként tört be az olasz állásokba. A magyar rohamosztások elkeseredett közelharcban északi irányba mintegy 300 m hosszúságban számolták fel az olasz ellenállást. Eközben tíz tisztet és több száz legénységi állománykategóriába tartozó olasz katonát ejtettek foglyul. Több géppuskát és két fényszórót is zsákmányoltak. Ezzel a tettevel Bertalan hadnagy részt nyitott az olasz védelem első állásrendszerében, ami kedvező feltételeket teremtett az egész dandár támadásához és biztosítani tudta a támadó főerők előtti területet. Ennek köszönhetően a 86. zászlóalj csekély áldozattal tudta elfoglalni Cemponit és a 672-es magaslatot (Varda vrh).¹⁸

A 86. zászlóalj beérkezése után Bertalan rohamjárőre a DNY-i irányban fekvő Dolina irányába folytatta a támadását. A fiatal tiszt itt sem várta be századát és már csak saját rohamjárőrével folytatta az előrenyomulást az ellenség mélységébe a tőle ÉNY-ra emelkedő 631-es képoszlop irányába. A tőlük délnyugatra fekvő hegyoldalból az olasz tüzérség heves tűzzel akadályozza a saját csapatok támadását. Ebből a tüzérségi tűzből már nekik is kijutott, amelyben 7 embere megsebesült, vagy lemaradt a foglyok őrzésére. Hogy az olasz tüzérség holtterében maradjanak, ezért a nyugati lejtőkön leereszkedve a tőlük még mindig ÉNY-ra fekvő Vogrínki irányába tértek ki.¹⁹ Útközben, a völgyben futó Lepenka-patak mellett egy olasz segélyhelybe ütköztek, amely mögött egy századnyi olasz katona volt pihenőben. Bertalan a maradék 8 katonájával meglepetésszerű rajtaütést hajtott végre ezeken az erőkön, akik pánikba estek a váratlan támadástól. 3 fő orvost és több mint 100 katonát, közöttük a segélyhely teljes állományát és a sebesülteket is foglyul ejtették.²⁰

A támadást tovább folytatta a DNY-i irányban fekvő Bizjaki irányába, ahol megint találkoztak a 2. század Kemény zászlós által vezetett rohamjárőrrel. Bertalan hadnagy ismét átvette a parancsnokságot a nevezett rohamjárőr felett. Az így megerősített rohamcsoportha rejtve és gyorsan átküzdötte magát az olasz állások előtti drótkadályokon, majd rövid harc után elfoglalta a 781 m-es Ostry Kras magaslatot, amely már az olasz védelem második vonalában helyezkedett el. Ott újabb két tisztet és 50 katonát ejtett foglyul, valamint egy géppuskát is zsákmányolt. Ekkor viszont megszakadt az összeköttetése a saját és a német csapatokkal is, akiknek pontos helyzetével nem voltak tisztában. Nem volt híradó összeköttetés és futárt sem tudott alkalmazni,

¹⁸ Bátoraké 1942: 92; Stenge 2001: 30. Hadtörténeti Levéltár TGY 950. melléklet; <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/bertalan.html> (letöltés: 2015. 12. 19.)

¹⁹ Hadtörténeti Levéltár TGY 950. melléklet

²⁰ Stenge 2001: 30. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/bertalan.html> (letöltés: 2015. 12. 19.)

mert a foglyok őrzésére is csak kevés embert tudott kijelölni. Időközben ugyanis az olaszok ellenlökéssel próbálták visszavenni állásaikat és Bertalanak minden katonára szükség volt ennek elhárítására. A magaslatot addig tartotta néhány katonájával, amíg a saját csapatok 15 óra 30 perc körül be nem érkeztek és saját veszteség nélkül meg nem szállták a fontos magaslatot.²¹

Közben lassan sötétedni kezdett, ami tovább növelte a bizonytalanságot. Bertalan mégis a további előrenyomulás mellett döntött. Torkolattüzek alapján egy olasz tüzéruveget derítettek fel Pusno-tól NY-ra. Az olasz tüzérség éppen a támadásban lévő 200. porosz hadosztály erőit lőtte. A hadnagy úgy döntött, hogy megsemmisíti az olasz üteget. Közben a beérkezett saját erők-ből újabb katonák csatlakoztak Bertalan járőréhez. Az egyre nagyobb sötétséget kihasználva a Pusno felé vezető út mentén nyomultak előre az erdőben, hogy elérjék a 651 m-es magaslatot. Az erdő déli szegélyét elérve az úton rajtaütöttek az olasz tüzérség mintegy 100 fős lőszerszállító oszlopán, amelynek állományát szintén foglyul ejtették.²²

Az olasz tüzérség állásait megközelítve Bertalanék rendezték soraikat, majd támadásba lendültek. Előbb kézfegyvereikből tűzcsapást mértek az olasz tüzezekre, majd rohamra indultak és 18 órára birtokba vették az ellenség állásait. 6 mozsárgyút zsákmányoltak és foglyul ejtettek újabb 12 tisztet és kb. 100 főnyi legénységet. Valószínűleg az összeköttetés hiányában az elfoglalt olasz állásokat a saját nehéztüzérség tűz alá vette, amely elől a rohamjárőr a tőlük DK-i irányban fekvő Srednje irányába igyekezett kitérni, a saját csapatok irányába.

Pontosan ugyan nem tudták meghatározni saját helyzetüket, de biztosak voltak benne, hogy a második olasz állások mögé kerültek. Srednje felé közeledve harci zajt hallottak a falu felől. Bertalan úgy sejtette, hogy ott a saját zászlóalj áll harcban a települést makacsul védő olasz erőkkel. Utolsó kézi-gránátjaikat és lőszereiket felhasználva az olaszokat hátból támadva sikerült zavart kelteniük azok soraiban, ami nagyban közrejátszott abban, hogy az olasz ellenállás hamarosan megtört és 18 óra 30 percre a település súlyos közelharc után, de a bosnyák zászlóalj kezébe került. A siker elképesztőnek bizonyult: kb. 1000 olasz katona esett fogságba és sok géppuskát is zsákmá-

²¹ Bátraké 1942: 94; Stenge 2001: 31.

²² Bátraké 1942: 93; Stenge 2001: 31.

nyolt a bosnyák zászlóalj. Az olasz védelem második állásvonala ezzel végleg elesett.²³

Utóhatás

A Bertalan Árpád vezette rohamjárőr egyetlen nap leforgása alatt az olasz csapatok két jól kiépített állásvonalán tört át és a második vonalak mögötti olasz tüzérségnek is veszteségeket okoztak. Tevékenységükkel nagyban hozzájárultak zászlóaljuk és azon keresztül a cs. és kir. 7. hegyi dandár harcának sikeréhez, amellyel elfoglalta a Rute hegyvonulatot és áttörte az olasz védelem első és második állásrendszerét.²⁴ Az olasz tüzéruteg megsemmisítése pedig nagyban segítette a 200. porosz hadosztályt, hogy támadása során ne szenvedjen még nagyobb veszteségeket.²⁵ Bertalan az 1917. október 24-i teljesítményéért 1918-ban megkapta a Tiszti Arany Vitézségi Érmét. Szinte napra pontosan tíz évvel a történetek (1928) után, 193.-ként az egykori monarchia legrangosabb katonai kitüntetését, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét is odaítélték neki.

Bertalan sikeres rohamjárőrének eseményei után hat nappal a hadnagy újabb feladatot kapott. Ezúttal a támadás élén haladó előosztatot kellett vezetnie. Az Udinetől délre, mintegy 20 km-re fekvő Mortagliano felé kellett előre nyomulniuk, amelyet az olaszok mindenáron meg akartak tartani. Ugyanis ez volt a feltétele, hogy az osztrák-magyar csapatok előtt zárva tartásuk a Palmanova – Codroipo közötti országutat. A falu ellen indított roham során a fiatal tisztt ismét személyesen vezette katonáit az olaszok heves géppuska és aknavető tüzeiben. A települést elkeseredett utcai harcban házról házra tudták csak elfoglalni. Bertalan maga is megsebesült, de csak az ütközet után hagyta el a beosztását.²⁶

Bátor kezdeményezése és személyes példamutatása ismét olyan motivációt jelentett katonái számára, ami nagy szerepet játszott a győzelemben. A fiatal hadnagy felépülése után még részt vett a Piave menti harcokban, ahol 1918 januárjában és februárjában Col Della Beretta térségében harcolt. Még

²³ Bátráké 1942: 93; Stenge 2001: 31. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/bertalan.html> (letöltés: 2015. 12. 19.)

²⁴ Dorombay–Reé 1939: 273.

²⁵ Bátráké 1942: 93–94; Stenge 2001: 31.

²⁶ Reszegi 2013: 245; Bátráké 1942: 93; Stenge 2001: 31.

Lippai Péter

augusztusban is hajtott végre sikeres vállalkozásokat rohamjárőre élén. Albánia területén fejezte be a háborút.²⁷

IRODALOM

- BACZONI Tamás – KISS Gábor – SALLAY Gergely Pál – SZÁMVÉBER Norbert
2000 *Halálfejes katonák*. Budapest: Püldo Kiadó
- DOROMBAY József – REÉ László
1939 *A magyar gyalogság – A magyar gyalogos katona története*. Budapest: Reé László Könyvkiadó- és Terjesztő Vállalat
- LIPPAI Péter
2009 A küldetésorientált vezetés lehetőségei és korlátai. *Sereg Szemle*. VII. 2. 30–44.
2017 Erwin Rommel. Gőcze István (szerk.): *Az állam és katona*. Budapest: Dialog Campus Kiadó. 167–194.
- RESZEGI Zsolt
2012 *Honvéd ejtőernyősök*. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskola
2013 *Légi huszárok. Az ejtőernyős csapatnem kialakulása és harcai 1938 és 1945 között*. Pápai Levéltár kiadványai 3. Budapest – Pápa: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
- STENGE Csaba
2001 Egy kitüntetés nyomában. *Magyar Szárnyak*. Magyar Veterán Repülő Szövetsége. 29.

FOLYÓIRATOK

- MAGYAR HONVÉDSÉGI SZEMLE
1942. 12. évfolyam 4. szám 90–94.
- FEJÉR MEGYEI HÍRLAP
1998. április 03. *Pávay A. Endre emlékezése*.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hadtörténeti Levéltár. Budapest, TGY 950. melléklet

²⁷ Hungarian Army, Légi huszárok 245.o.

Bertalan Árpád hadnagy hőstette a 12. isonzói csatában

INTERNETES FORRÁSOK

http://napitortenelmiforras.blog.hu/2015/12/08/nemet_rohamegysegek_a_kulonleges_katonai_alakulatok_eloftarai_ii (letöltés: 2015.12.15.)

A caporettói áttörés. <http://crowland.uw.hu/images/csata/caporetto.html> (letöltés: 2015.12.17.)

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/bertalan.html> (letöltés: 2015. 12. 19.)

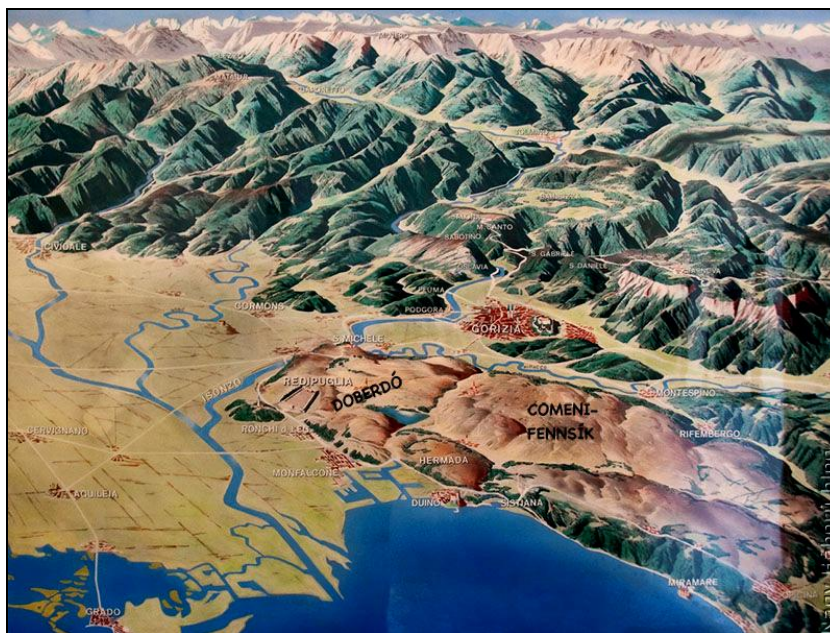
<http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html> (letöltés: 2015. 12. 19.)

Keményfi Róbert

A háborús táj kulturális rétegei

A táj mint fizikai keret

Az Alpok tájai, ahol a harcok folytak, a hegység azon részét képezik, amelyek a gránitból, gneiszből, kristályos palákból álló helvétai alaphegységre gyűródött tengeri üledékekből álló helvétai takaró keleti részét jelentik. A nyugati Ligúri-Alpoktól a Jura-Alpokon át a Karavankákig tartó félhold alakú vonulat a teljes hegység úgynevezett Déli Mészköalpok vonulata.

1. ábra: Az Adria északi medencéjének domborzati térképe a Doberdóval.
forrás: https://nagyhaboru.blog.hu/2010/09/29/a_doberdo_fogalma (letöltés: 2019. 10. 14.)

Ezt a részt bontják több taggá a Pó-síkságra tartó folyók. A helvétai takaró másodkori mészkő, helyenként dolomit. A vonulatok erősen tagoltak, a pleisztocén jégkorszaki folyamatok által felszaggatottak. Az alapvetően puha mészkő sajátos százmillió éves emelkedése/felgyűrődése és egyben ezzel időben párhuzamos pusztulása – megtévezve a jég koptató erejével – meredek, önmagukban álló szirteket, glaciális alakokat hozott létre. Az emberi szem számára megkapó meredek ormok, csipkék, a jégárok által formált szűk, meredek völgyek a táj leírásának kulcsszavai. A csatatér északi szegélyét kijelölő Dolomitok és a Júlia-Alpok éles gerincekkel tagolt, meredek lejtőkkel, nehezen járható, keskeny ösvényeken járható térszín, amely jellegzetességek miatt e régió katonaföldrajzi szempontból igen nehéz terep, támadó hadműveletek megszervezését szinte teljesen lehetetlenné teszi.

A harcok fő helyszíne, a szlovéniai karszt nyugati része, amelynek tagja maga a Doberdó-fennsík.¹ A táj a tankönyvi karsztfelszínnek példája (hiszen innét írták le magukat a karszt folyamatokat). Kietlen, kopár, a talajjal alig borított feükőzet a tulajdonképpeni felszín, amely a karszttájak jellegzetes formakincsével bír. Az elszivárgó víz, a nehézségi erő a karszt tájak jellegzetes alakjait (víznyelők, polinák, berogyások, karrmezők, barlangok, planinák) eredményezték. A térszín ezért eleve

„olyan benyomást kelt, mint egy agyonbombázott kietlen harcmező. Seholsincs felszíni vízfolyás vagy forrás. Csak az esővíz teszi lehetővé az életet. [...] A lakosság kellemetlen ízű ciszternavízen él. A vizek a fennsík belsejében folynak és barlangrendszerek sorát oldották ki.”²

A táj – fehéren szikrázó kopár karszt – értelemszerűen azt is jelenti, hogy katonai szempontból minden védelmi állás kialakítása azonnal kemény kőmunka és nem csupán „valamiféle talajásását” jelent. A déli csatatér e helyszínén a parti karszt és az északi karszt vonulata közötti völgyben az Isonzó folyó találkozik Gorizia városánál Vipava folyóval. Ettől északra, a kiterjedt hadszíntér északi felén, a fentebb bemutatott Júlia-Alpok lábánál fekszik Kobarid/Caporetto városa.

A Júlia-Alpok fában és vízben gazdagabb vidék, ám a Doberdó fennsík terepe nem csak növényzetben szegény. A vízhiányt, a kopár, tikkasztó felszínt és nehéz, háborús életviszonyokat, mindennapokat tovább keserítette a

¹ A táj természetföldrajzi leírása a következő irodalom alapján készült: Marosi–Sárfalvi (szerk.) 1970: 200–218; 257–261; Gábris (szerk.) 2007: 121–140; 186–188; Meyer (Hrsg.) 1980: 378–459.

² Marosi–Sárfalvi (szerk.) 1970: 258.

területen nagy egyedgazdagságú három viperafaj is (keresztes, homoki, áspis), amely igen kellemetlen és veszélyes hullókkal való küzdelmet az ott éveket harcoló katonák a visszaemlékezéseikben gyötrelmes hangon meg is örökítették.³

„Nem felejthetjük el [...] a gránáttűzesőt, a szomjúságot, az Isten kegyetlenül tűző napsütését, a milliárd hullalegyet, kukacot, a mérges kígyók ezreit, és a sok leírhatatlan szenvedést.”⁴

Ezek tehát annak a fizikai térszínnek a fő természeti keretei, amelyeken több éven keresztül nehéztűzérési harci események is zajlottak. Az ilyen tájak antropogén geomorfológiai emlékeit, „táji sebeit” alapvetően két irányból közelíti meg a geográfia. Az első a tudatos tájatalakítás nyomaira, tervezett – elsődlegesen védelmi – vonalaira – pl. lövészárkaira, bunkereire, töltéseire, egykori vasúti nyomvonalaira, utakra, alagutakra, gátakra csatornákra – koncentrálnak, azok táji bevéssződésének, mintegy egymásra rakódott palimpszeszt rétegeinek térszíni nyomait tárja fel. Az „antropogén relief” kutatása nem csupán az egyszerű leírást célozza, hanem sokkal inkább ez a genetikai kérdés áll a középpontban, hogy az adott tájatalakítás mennyiben határozza *napjaink* tájbeélési lehetőségeit, veszély, szennyezés vagy akár recens természeti folyamatok beindításának bizonytalansága (pl. suvadások, barlangomlások) miatt. Ezek a folyamatokat a szakirodalom mortenseni „kvázitermészetes” felszínformálódásnak nevezi, amikor is tehát nem az ember által alakított forma, hanem az emberi – jelen esetben egykori harci – *tevékenység* következményeként lezajló fizikai események a lényegesek.⁵ A csatatérkutatás a mai napig szól azokról az akár száz éves következményekről, amelyek egy-egy fontosabb volt hadszíntérnek az újrahasznosítását igen megnehezítik.⁶ A doberdói front számos mesterséges menedékbarlangja, ún. kavernája vagy a somme-i csata hatalmas földalatti robbantásainak szinte meteorbecsapódás nagyságú kráterei, fel nem robbant lövedékei részben a gazdálkodók életét, de akár a helyeket felkereső természetjáró turisták épségét a mai napig veszélyeztetik.⁷

³ Gábris (szerk.) 2007: 193.

⁴ Pintér (szerk.) 2016: 11–27. I. még ugyanezt a tájleírást hosszabban lentebb.

⁵ L. mindehhez Ilyés Zoltán kitűnő összegzésében: Ilyés 2006: 231–256. továbbá: Ilyés–Pozder 2006. A táj kapcsán: Urbán 2017.

⁶ Keegan 2014: 13–24; Keegan 2000: 239–242; Hinrichs 2010: 94–96; általában: Polgár 2015: 337–349.

⁷ Ilyés 2006: 246–248.

„Száz évvel az első világháború vége után még mindig használhatatlan Verdun környékének egy része: a francia állam által kijelölt tilalmi zónát a fel nem robbant lőszeresek, és a földre jutott mérgező vegyületek teszik élhetetlenné. Az eü. határérték akár tízezerszeresét (!) kitevő arzént rejt a föld, és hasonlóan magas a talaj nehézfém-tartalma is.”⁸

2. ábra: Frank Hurley: *Death the Reaper*, 2018.

forrás: <http://picturesofworldwar1.com/photographer-frank-hurley/death-the-reaper>
(letöltés: 2020. 03. 19.) idézi: Schmidt 2016: 24.

A másik megközelítés elsődlegesen a becsapódások, a robbanások, aknapusztítások, gránátok következményeként kialakuló, úgynevezett degradált felszín elemzését helyezi előtérbe. Természetesen itt egyrészt „véletlen mintázatok” vannak és egybeolvadnak ezek a hegek a tudatosan tervezett építmények térszíni lenyomataival, így igen nehéz, bonyolult feladat egy harci táj történeti földrajzi rekonstrukciójában elválasztani a természeti, majd ettől az antropogén módosítások tudatos és véletlen elemeit a hely vizuális szövetéből.

⁸ <https://greenfo.hu/hir/a-francia-verszivattyu-maig-gyilkos-itt-meg-a-vadhus-is-chetetlen/> (letöltés: 2020. 03. 19.)

Keményfi Róbert

Igen megrázóak azok a fényképek, amelyek a Nagy Háború bomba- és akna-sebeit dokumentálják, és amely táji hegek (bombakráterek) a *modern terror képi szimbólumaivá* váltak. Olyannyira, hogy a *kráter* névben a huszadik század világháborúi a természeti földrajzi jelenség megidézését másodlagossá szorították, azaz elsődlegesen a robbanás/rombolás nyomait érti mai civilizációnk a fogalom alatt. Egy talaj- és esővízzel teli bombakráter, mellette vagy akár félig benne fekvő elesett katona maradványát megjelenítő fénykép a 20. század összecsapásának minden nemes küzdelemét nélkülöző, értelmetlen technikai tömeghalált idézi meg (2. ábra).⁹

3a. ábra: A Tagliamento folyó, kilátás a Monte Ragogna hegyről, 2019. (fotó: Bartha Elek)

⁹ Schmidt 2016: 13–51.

A táj mint terep

A hadszíntér fizikai földrajzi környezete meglehetősen tagolt, kőzettani szempontból összetett, igen nehéz harci terep. A Nagy Háború tapasztalatai alapján írta meg Somogyi Endre (1891–1967) a történeti (tehát 1920 előtti) ország tér katonai földrajzát (1928). Somogyi a munkája első felében ad egy komolyabb összefoglalást az általános katonai földrajzi szempontokról,

3b. ábra: *S. Michele-hegy, egykori csatamező, 2018.* (fotó: Bartha Elek)

azaz a táj harci tevékenységre alkalmasságának értékeléséről. A harci cselekmények táji meghatározottságában elsődleges fontosságúnak (főtényezőnek) a relief vízszintes és függőleges tagoltságát tartja. A függőleges tagoltság erősségét főként a védelmi berendezkedéseknél látja előnyösnek, amely harci lehetőséget tovább árnyalja (segíti vagy gátolja) a térszín magassága, a kiterjedése, a tagoltsága/lejtőszögének nagysága (meredekség), a kőzetösszetétele és a fedettsége (műtárgyak).¹⁰ Hadászati szempontból Somogyi – valószínű az olasz front rettenet tapasztalati alapján – elkülönítve értekezik a karszt táj nehézségéről, illetve úgy, mint nagyon nehéz harcászati terepről. Hiszen a karszt rendezetlen felszín,

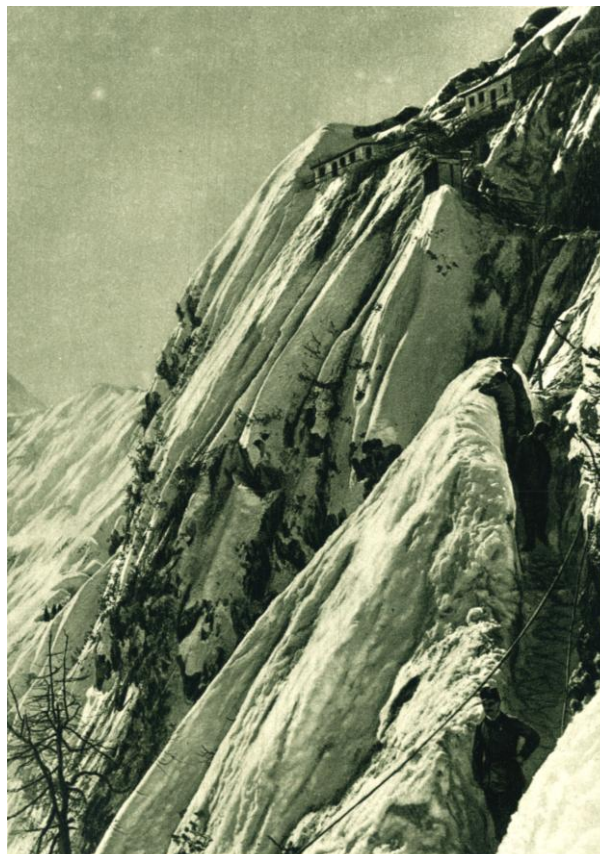
¹⁰ Somogyi 1928: 17–26.

nincs talaj, eleve vegetáció és vízhiányos térszín. Katonai szempontból nehezen járható a kőzetakadályok miatt (karrmezők), nehéz a védelmi állások kifaragása, súlyos gondokat okoz az említett hiányok (víz, vegetáció) miatt a víz- és élelmi-szerellátás.¹¹

Hasonló Somogyinál – a Jura és a Dolomitok kapcsán – a magasságok harcászati értékelése. Az ellátás, a hadtáp utak lehetetlensége (keskeny, szakaszos, szakadékos, szinte egész évben jegesedés), a szállítás lassúsága, az ún. segélyforrások elérése (nyersanyagok) és kihasználása (termelés) ezen viszonyok között igen nehéz (3a, 3b, 3c. ábra).¹² Az olasz frontvonal természeti földrajzi viszonyaiba tehát eleve bele volt írva nem csak a tényleges harci cselekmények miatti emberi szenvedés, hanem a környezet adta elviselhetőség határhelyzeteinek átélése is.

A délnyugati frontszolgálat hosszú évei a sok tízezer alföldi parasztkatonáknak, a számukra teljesen idegen éghajlati és domborzati viszonyok éppen úgy a gyötrelmek forrásai voltak, amint a gránátbecsapódásokból, tényleges harci eseményekből származó sérülések.

Csapataink sziklára épített szállásai a Dolomit-hegységben. At Athenaeum mélygondolat.

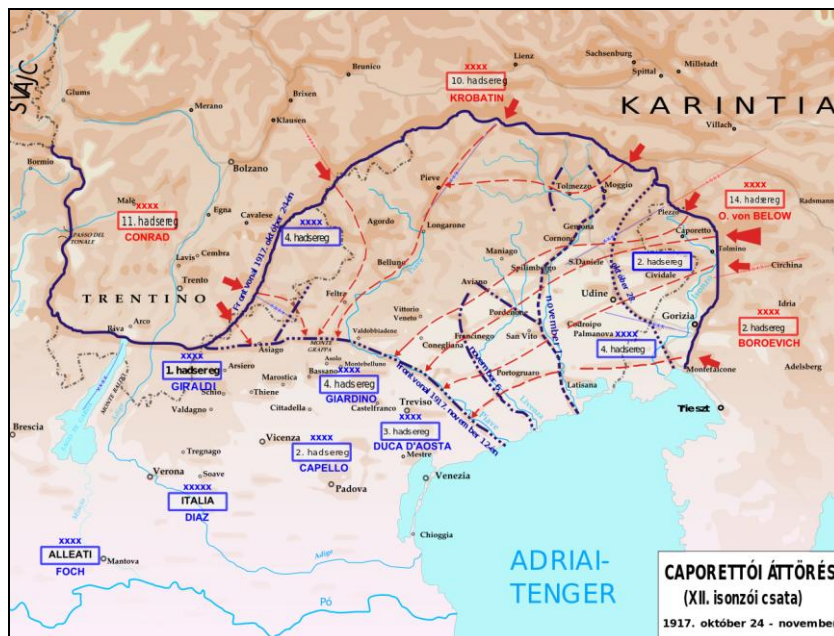
3c. ábra: Lándor (szerk.) 1915–1917. III. 392.

¹¹ Somogyi 1928: 27–29.

¹² A logisztika nehézségeiről e terepen: S. Nagy–Spekál 2016: 61–62.

A tájban zajló frontmozgások

A hadtörténet-írás részletesen leírta és elemezte az Isonzó folyó menti csatákat, azaz a caporettoi áttörésig lezajlott komolyabb összecsapásokat. A sikeres áttörésig tizenegy csatában (1915. július 23. – 1917. szeptember 12. között) mérték össze erejüket a szemben álló seregek az Alpok keleti vonulatainak déli lejtőin. Ezek a csaták az áttörésig a teljes harci régió tekintetében lokális jellegűek voltak, lényegében – hasonlóan a nyugati hadszíntér merev frontvonaláig – *állóháború* zajlott ezen a szakaszon is. A lendületes mozgás hiánya azért lényeges, mert a táj antropogeográfiai arculatát máig meghatározza. Részben úgy, hogy a

4. ábra: A caporettoi áttörés.

forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Caporett%C3%B3i_%C3%A1tt%C3%B6r%C3%A9s
(letöltés: 2020. 03. 19.)

könnyebben pusztuló talaj hiánya, azaz a tény, hogy a védelmi formákat azonnal a feké kőzetben alakították ki. Ennek az lett a következménye, hogy a fő kontúrokban máig fent maradtak az egykori erődlétesítmények. Másrészt pedig az idő lépett előre mint építési tényező. Arról van szó, hogy a statikus állásmód lehetővé tette ezen erődlétesítések újabb és újabb megerősítését, stabilitásának fokozását. Ellentétben például a nyugati hadszíntér Ypres környéki átgázolhatat-

lan sártenger harctereivel, a Somme agyagos, pusztuló, az esőzések nagyságától függő, állandó, napi munkát igénylő újra és újra építésével, meghatározza a volt olasz harctér mint *emlékezeti hely* karakterét is.¹³ Nem csupán az egykori rekonstrukciók, a temetők, a tájban zajló egykori eseményeket magyarázó táblák, a virtuális múzeumok idézik meg a fronttörténeteket, hanem magának a *fizikai térnek a valós nyomai* is.¹⁴ Az isonzói hadműveleteket bejáró emlékezeti túrák, útikönyvek érintik is ezeket a konkrét reliktum táji elemeket.¹⁵

A táji imagináció

Az előző bekezdés utolsó mondatai lényegében már átkötnek az utóbbi évtizedekben lezajlott, a kulturális jelenségek értelmezését érintő elméleti fordulathoz, amely a fizikai tér jelentését radikálisan átírta (ún. spatial turn). Az objektív tér fogalmába beemelte ugyanis az adott hely kulturális feltöltésének rétegeit is. A hely kulturális szövetének folyamatos vagy alkalmi tudatos és tudattalan megidézése, jelentésrétegeinek használata, az adott térszínhez kötött emlékezeti elbeszélések fenntartása a legkülönbözőbb humántudományok fókuszába lépett. A hely e megközelítésben inkább széles értelemben vett *mentális közeget* jelent mintsem objektív teret.¹⁶ Olyan „helyekhez” köthető kulturális mintákat, képeket igyekszik ez a nézőpont többek között a felszínre hozni, amelyek a (nemzeti) közösségek számára a nemzeti lét történetileg kontinuos folytonosságát, illetve az önazonosságot jelenítik meg.

Az *emlékezéskutatás* különösen komoly hangsúlyt helyez a táj/tér kulturális feltöltésének módozataira, hiszen a

„emlékezőképesség művészete képzeletbeli terekkel dolgozik, az emlékezés kultúrája viszont a természetes térbe plántál jeleket.”¹⁷

¹³ Az isonzói csatákról hadtörténeti összeggzésként l. csupán: Farkas–Józsa 1977; Balla–Pollmann 2015: 275–338; Balla 2016; Balla 2019. (további fényképekkel); Balla 2017: 34–41; Galántai 1988: 399–401; Tóth (szerk.) 1985: 89–93.

¹⁴ L. csak a számos fényképet a google.maps alkalmazásban az egyes harcterek ma is meglévő reliktum építményeiről.

¹⁵ L. https://nagyhaboru.blog.hu/2010/09/29/a_doberdo_fogalma (letöltés 2020. 03. 19.); Bedécs 2005; Bedécs 2015. – Az egész hadszíntér egykori harci eseményeinek és a „tájba írt” emlékezetének nagyszerű, népszerű formában megírt összeggzése: Pintér–Rózsa–Stencinger 2017.

¹⁶ Részletesen l. Nemes Nagy 2009. legújabban: Faragó (szerk.) 2018; Berger 2018. szintézisként: Faragó 2016.

¹⁷ Assmann 1999: 60.

A nemzeti identitás természetes közegei (szokások, erkölcsök, hagyományok, hitélet, vallásosság¹⁸) a második világháború utáni nyugati társadalmakban fokozatosan jelentőségüket veszítették. Az eleven, generációról generációra öröklődő történelmi tapasztalat-átadási utakat a modernizáció felváltotta a tudományos, szisztematikus történetírással, archiválással megszabott emlékezeti renddel.

A nemzeti érzés „megtestesülése/kifejezése” komplex, részben a múlt és jelen közötti átjárása, helyszíneinek elemzésénél óriási szerepe van a mindennapi „társadalmi habitusok, rutinok és gyakorlati észjárás”¹⁹ felismerésének, majd értelmezésének. A populáris kultúra a nemzet megvalósulásában, mindennapi gyakorlatában hangsúlyos szerepet tulajdonít a nemzet saját mitológikus tájainak, ikonikus fizikai helyeinek, illetve e pontok megjelölésének, folyamatos ideológiai telítésének, rítusokkal, praktikákkal történő állandó feltöltésének. E szemléletben a történelemszemlélet linearitása megbomlik. A múlt megidézése nem az eseményláncolathoz, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, *reprézntációs formákhoz* kapcsoltn megy végbe.

A fizikai tér (táj) a mentális feltöltésével, szimbolikus telítésével a nemzet kiemeli a homogén környezetből az adott térrészt, és emblematikus önazonossági pontként határozza azt meg. Olyan relatív kulturális színterekről van ebben a felfogásban tehát szó, amelyek a nemzeti identitást fenntartó közös emlékezetet folyamatosan szervezik, áramlásban tartják és újra és újra (akár újabb és újabb tartalommal) aktualizálják. Nemzeti ünnepek, szimbolikus aktusok (pl. zászlófelvonások, harci játékok), épületek, dalok, rítusok, – és sorolhatnánk tovább – jelenítik meg a „nemzet szellemét”. A nemzet történetében *a táj valamit „megélt”, elszőnvedett*. A teret tehát már nem passzív „konténer”-ként, hanem olyan közvetítőként kezdték látni, amely részt vesz a cselekvésben, és nem választható el tőle. A nemzeti önazonosság az adott tájban más és más rétegeket szólíthat meg, emelhet ki, tarthat emlékezetében fenn. Hiszen az adott helyen/tájon a

„az emlékezetek, ellenemlékezetek, elfojtások, traumák, a felejtés önkéntelen emléknymok”²⁰

sűrű szövetét tárhatjuk fel. A magyar történelem, kultúra és egyáltalán, a szellemi élet térkereteinek többszöri szétesése, a társadalmi berendezkedések és politikai ideológiák sűrű változása át- és átértékelt a fizikai és időbeli távolsá-

¹⁸ Bartha 1998: 25–41.

¹⁹ Feischmidt 2014: 13.

²⁰ György 2009: 93.

gokat, amely változások folyamatosan megteremtették a nemzet tájhoz/térhez kötött „hivatalos” emlékezeteit vagy éppen kényszerítették ki ezáltal ellenemlékezetek rítusait, akár az elhallgatás nyomasztó kényszerét. Így az eszmei rendszerek érdekeinek megfelelően a magyar történelemből, kulturális örökségből korszakokat és/vagy történeti régiókat igyekeztek teljes egészben kizárni. Az emlékezhelyszínek (un. mnemotoposzok²¹) kutatása az utóbbi évtizedben fokozatosan teret nyert a magyar társadalomkutatásban is. Ma már általános elmélet, hogy a fizikai tér, a táj és az emlékezet között lényegi a kölcsönhatás, szoros az átjárás.²²

Traumatikus tájak

Az emlékezet kutatás azt is felismerte, hogy a „hely szellemének” megrajzolásában lényeges szerep jut a *traumatikus* eseményeknek.²³ Éles vonalakkal rögzülnek az emlékezetben a kollektív és egyéni traumák terei. Hatványozottan érvényes a tragédiák színtereinek megjelölése, e helyek kollektív emlékezetbe történő bevésődése egy olyan nemzet emlékezeti hálójába, amelynek történelmét a háborús vereségek, illetve e nemzeti katasztrófák nyomán bekövetkezett államterületi/térbeli veszteségek viszonyrendszere határozza meg. Tipikusan ilyen térszínek a véres küzdelmeket elszenvedő *frontszakaszok* és/vagy emberéletben súlyos veszteségeket követelő, akár nemzetek sorsát eldöntő ütközetek *csatabhelyszínei*.

Az emlékezetkutatás feltárta azt is, hogy a huszadik század két legnagyobb fegyveres konfliktusában a trauma, a veszteség szempontjából *lényegében mindegy*, hogy a győztes vagy a vesztes fél oldalán éltek át a háborút, a gyásztraumát nem enyhíti a győzelem kivívása. A tömeghalál rettenetének feldolgozása nem kevésbé egyszerű az első világhétségéből győztesen kikerülő Franciaországban, mint a volt központi hatalmak államaiban.²⁴ A mai napig mély, nemzeti sokk Nagy-Britanniának a somme-i csata első napja (1916. július 1.), első órájának (7.30–8.30) brit embervesztesége, amikor a megindított százezer emberből szinte

²¹ Ilyés 2010: 114–125.

²² A fenti bekezdést szakirodalommal és példákkal alátámasztva l. Keményfi 2017: 33–62. L. ehhez még Ilyés 2010: 114–125.

²³ L. ehhez Takács (szerk.) 2011. tanulmányait; Assmann 2006.

²⁴ A gyászmunkáról ebből a szempontból l. Audion-Rouzeau–Becker 2006.

azonnal elesett húszezer, illetve megsebesült és eltűnt ezen felül negyvenkétezer katona.²⁵

A technikai fejlődés, a fegyveres konfliktusok tömegharcokká válása, a frontok kiszélesedése a Nagy Háborúban a lokális csatateretek, csatabelyek mellett megteremtette a már nagy területi kiterjedésű *háborús táj* komplex fogalmát is. A táj mint imaginárius képzet felfogásáról fentebb már volt szó. A lényegét ennek az értelmezési útnak a „tájképzés mint kulturális gesztus”²⁶ kifejezéssel ragadhatjuk meg a leginkább. Ez azt jelenti, hogy a humán kultúra szövetében ember által *érintetlen természeti táj sincs önmagában*. Csak *tájkép* van.²⁷

„Sosem képzelhető el a táj anélkül, aki azt tájnak látja, tájnak nézi és tájnak mutatja. Éppen ezért, és ez még fontos lesz a későbbi vizsgálódások során, a táj sosem lehet semleges, független és elválaszthatatlan attól a szubjektumtól, aki azt tájként értelmezi.”²⁸

Ez az elemzési út a táj tudati/kulturális lenyomatait helyezi a középpontba. Arról van szó tehát itt, hogy a minden jelenség, jelentsen az az ember számára valamifajta „táji szépséget” vagy akár „katasztrófa-folyamatot” csupán az értelmező szemében érték és/vagy tragédia.²⁹

„Az elkülönülő táj, vagyis hogy a táj önmagában élvezetté vagy érdeklődés tárgyává válik, izgalmas folyamat eredménye, amely lényegében a 16. század elejétől kezdődik, s kifejlődik a század második felében, illetve a 17. században, amikor nagy tájképfestészet jön létre. A festészetben az aranyalap mint háttér tájjá változik, és egyre inkább előre jön: megfordul az értékrend, az alakok válnak staffázsfigurákká, a táj pedig a kép főszereplőjévé. Ez ellentmond annak, hogy a tájérzékelés a természettudomány ellenében jött volna létre.”³⁰

Jóllehet semleges természettudományi szigorúsággal elemezhetjük tehát az adott fizikai táj geológiai felépítését, hidrológiai viszonyait, ám tudomásul kell vennünk, hogy ezek a pontok is „valahol vannak”, azaz valamilyen egyetemes, közösségi vagy egyéni elbeszélés részei. Visszaemlékezések, háborús naplók, levelek, regények, elbeszélések, tárgyak őrizték meg az egyéni és a kollektív emlékezetben ezeket a térszíneket, amelyek reális, térbe vésett front nyomaira emlékezeti utak irányulnak. Az emlékhely-építés, temetőgondozás

²⁵ Middlebrook 2016: 113–134; 247–255.

²⁶ Radnóti 2019: 12.

²⁷ L. a természet mint képhez az egyre karakteresebb tájesztétikai írásokban: Radnóti 2015: 5–28.

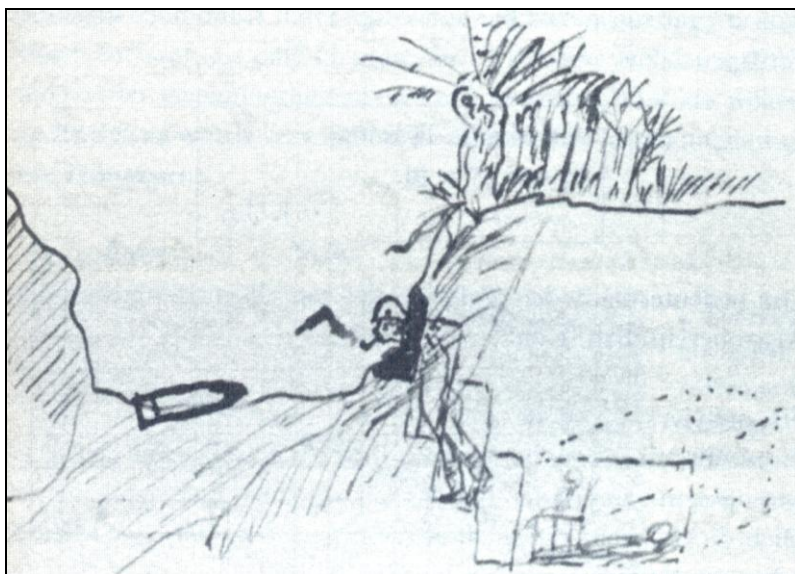
²⁸ Somhegyi 2011: 13–14.

²⁹ Frisch 1992: 101; Genette 2007: 194.

³⁰ Radnóti Sándor szavai. Interjú: Kőszeghy 2017: 68.

és megőrzés a háborús táj fizikai pontjait jelöli meg és emeli szimbolikus emlékezeti rítusok pontjaivá.

Az első nagy háború olyan megpróbáltatások elé állította a harcban részt vevő katonákat, amelyek addig teljesen ismeretlenek voltak mind a hadvezetés, mind pedig – természetesen – a besorozott tömegek számára. A „hősi”, ember-ember elleni közdelem romantikus képze a gépi tüzérő (ágyúk, géppuskák) addig nem tapasztalt sokkos élménye, a lőfegyverek eredményes hatótávolsága nyomán teljesen átalakult. A „csata arca” (John Keegan – l. alább) változott meg alapjaiban. Éppen a technikai és anyagharc nyomasztó kísérőjelenségei a képekben, filmen, pláne visszaemlékezésekben nem igazán visszaadható jellegzetességei, nevezetesen az elviselhetetlen zaj és a pusztulás bűze a táji benyomás traumatikus erejét a harcban résztvevők tudatában tovább erősítette.³¹ Az egyik legplasztikusabb leírást a háború radikális tájalakító erejéről, a *tájba írt* emberi szenvedésről Ernst Jünger (1895–1998) híres, harctéri naplója alapján írt kötetében, az *Acélzivatárban* adta (5. ábra).

5. ábra: Ernst Jünger vázolata a lővészárkukról és fedezékükéről, 1917.
In: Jünger 2014b: 243.

³¹ Plasztikus „zaj- és lármaleírások”: Jünger 2014a: 31; 32; 58; 70; 105.

A jünger „fronthengermű”³² folyamatos pusztítása, a táj gyökeres átalakítása, az üres, pusztult terek/tájak képzete a Nagy Háború emblemikus képévé vált:

„A roham kiindulópontjának környékén a fákat lekopaszították a lövések. A felszaggatott senki földjén feküdtek a roham áldozatai. [...] látni akartam az elhagyott futóárkokat. Az aljukon hegyekben állt az eleség, muníció, felszerelési tárgyak, fegyverek, levelek, újságok. [...] A bokrokon véres ruha- és húscsüngtek a becsapódás körül – a látvány soha nem érzett szorongást keltett.”³³

Jünger kötetében pontosan meghatározza a sokk eredetét, amely a fronton küzdő katonákat érte. Nevezetesen azt, hogy ez a háború az *addigi tapasztalatok határain a legteljesebb mértékig túlnőtt*.³⁴ Jünger kötetének sikere, tehát az, hogy az európai kultúrkörben az ő napló-regénye is a Nagy Háború emblemikus, történet művévé vált, alapvetően a kettős írásmódjának köszönhető. Arról van szó, hogy Jünger lényegében semmit nem értékel, csupán mindent megfigyel és teljes részletességében igyekszik a látottakat a kulturális antropológiában Clifford Geertz (1926–2006) által megfogalmazott értelmező útnak, az úgynevezett *sűrű leírás*nak megfelelően lejegyezni, mondatokká formálni. Az események, a táj, a cselekmények következményeinek száraz dokumentálása („harc mint szöveg”) teremti meg azt a beszéd folyamatot, amely – pars pro toto – az egész háború eseményhorizontját mutatja fel. A kötet sikerének másik pillére az, hogy ez az írásmód, a „szétronsolt tájat” mégis valamiféle magasztos, az emberi cselekedet által kialakított térszínnek láttatja:

„Jünger is ezt az értelmezést sugallja, amikor a bevezetőben kibővíti a héraldoszi fragmentum értelmét: „a harc nem pusztán atyánk, de a mi fiunk is”. [...] A sokkoló látvány háttérben mindig ott az ember [...] Jünger számára adódik hát a következtetés: a háború kettős természetű, az isteni és az emberi elem egyaránt megtalálható benne. Tagadhatatlan, hogy tudatosan vállalja a paradox álláspontot. Egy pillanatra sem adja fel szándékát, hogy totálisan esztétizálja (és egyúttal szakralizálja) a háborút. Így szinte azonos lesz a természeti törvény sokkoló és ellenállhatatlan erejével. Mert akár a kozmikus rend spontán működésében, akár az isteni akaratban látjuk a háború végső alapjait, ezek örökre feltárhatatlanok maradnak a diszkurzív értelem számára. Ebben az optikában a háború akár *fenséges*ként is megjelenhet.”³⁵

³² Jünger 2014a: 7.

³³ Jünger 2014a: 27–28.

³⁴ Jünger 2014a: 9. Lásd a kérdéshez: Nübel 214: 285–307.

³⁵ Kiss 2016.

Susan Sontag (1933–2004) a *hiány esztétikája* fogalommal fordult a háborús táj értelmezéséhez. Ahogy az ipari meddőhányók angol vidékei, úgy a modernitás tömegmészárlásainak háborús térszínei a pusztulás tájképei csupán.³⁶ Sontag két nagy, a fényképezésről és a fényképekről írt esszéjében értelmezi a tárolt képek kulturális hatóerejét. Lényegesnek látja, hogy a fényképezés akkor égeti be kultúránkba egy katasztrófa, egy erőszakos konfliktus képeit, ha – hasonlóan Jünger előző szavaihoz – egészen kivételes a tragédia. A fotóknak tehát az erőszak új formáit vagy a pusztítás addig elképzelhetetlen mértékét kell dokumentálniuk.³⁷ Az is lényeges, hogy az első háborúban már rendelkezésre állt az a képrögzítő technikai felszerelés, amely méreténél fogva mozgatható volt, tehát a frontesemények nyomon követhetőek voltak. Az addigi karcokat, rajzvázlatokat felváltották a borzalmat a maga valóságukban dokumentáló fényképek. Azaz a hitelességükből nyerik e képek a nyers hatóerejüket.³⁸

A háborús tájnak tulajdonképpen van egy, az eddig leírtakból egyenesen következő lényegi sajátossága. *Nevezetesen a tulajdonképpen betervezett romjellel.* Ebben az esetben természetesen nem az Albert Speer-i nemzetiszocialista, az épületek romlásának előre megtervezetett pusztulási látványáról, azaz az úgynevezett romértékről van szó,³⁹ pláne nem a 18. századi kertépítészet esztétikai becsként felfogott műromjairól, hanem arról, hogy akkor válnak a még „sértetlenül” felépített védművek, bunkerek, építmények ténylegesen az egykor átéltek mai traumáinak a reális térben értelmezhető alakzataivá, ha a pusztulás, a sérülés, a valós közdelem nyomait, *maradvány romjait* hordozza a harchoz alakított műtáj. A fizikai rom lényegi kulturális jelentésrétege – az antik világ óta⁴⁰ – a *fragmentáltság*, azaz a *hiány* kiegészíthetősége, az egykori *egész* mentális megidézése. Ám a háborús építmények romjellege nem a Simmel-féle tájkoncepciónál megismert kontemplatív művészeti hatásban,⁴¹ azaz a nyers anyag természetének rom általi megérettetésében rejlik, pláne nem a szentimentális esztétikai erejében van,⁴² hanem éppen *fordítva*. Nem a védmű

³⁶ Sontag 2004: 40–41; 84. Sontag 2010: 28–30.

³⁷ Sontag 2004: 41. Ezen tételénél maga Sontag is a fentebb említett somme-i csata első napjának (1916. július 1.) az értelmet meghaladó vesztségét hozza fel példaként (31. o.)

³⁸ Sontag 2004: 31.

³⁹ Speer 1996: 64; Speer 1999: 401. Remek, szarkasztikus kritika Speer romelméletéről: Virilio 2011: 97–98. (Azaz hogyan lettek a nemzetiszocialista építők – magával Speerrel az első helyen – a tényleges háborús hatalom birtokosai, s e felhatalmazással a rettenet bunkerek létrehozásával önmaguk a rombolóivá...)

⁴⁰ Schnapp 2014: 42–56.

⁴¹ Radnóti 2019: 9–13; Somhegyi 2016:4; Simmel 2009: 154–161. I. még ehhez az *Ókor* (2016) 4. számának további írásait.

⁴² Balázs 1909.

egészét idézi meg tudatunkban a látvány, *hanem magának a pusztítási folyamatnak a nagyságát*. Azaz nem a teljesség lehetősége, a „be nem teljesültség” érzete, hanem éppen a *maradvány* hatóereje, a pusztulás méretéből adódó feszültség megteremtője ebben az esetben a rom.

Paul Virilo (1932–2018) urbanista, kulturteoretikus, eltűnés esztéta a világhírűvé vált *Bunker archéologie* című munkájában (1975) értekezik a második világháborúban az ún. Atlanti falként a németek által felépített védelmi építményekről. Az erődök romjait, azok hálózatát veszi sorra, illetve igyekezett megérteni a bunkerek hálózatából, külleméből, tömegességéből az egykor tervezett parti elhárítás rendszerét, szinte városszervezését. Virilo a háborús teret mindig és egyértelműen akció/cselekvés alakította tájként értelmezi. A katonai földrajz tehát mindig *dinamikus* földrajz.⁴³ Logisztika, *folyamatos* építkezés, tájatalakítás, szervezés, véget nem érő megformálás. Virilio a dromológiai tételének megfelelően, a harctevékenység sebességének függvényében értelmezi a védelmi építészetet. *Az időbeli felgyorsulás (lövedékek) térben okoz tömegesedést*. Azaz a sebesség nem más a bunkerépítészetben mint tömeg. A betonból, a „folyékony kőből” öntött hatalmas monolitikus testek⁴⁴ „*tömegének sebessége*” elemi erővel írja tehát felül a mindennapi tájélményt. Virilio a hatalmas, part menti betonblokkok építésébe vetett feltétlen hitet részben az általános, a hadászattörténet alapvetően védelemre létrehozott váraiból, részben a tüzérvé megtapasztalása miatt az első világháborús tájképalakításból vezeti le. Ez volt ugyanis az a háború, ahol a technikai pusztítás kivédésére megismerte az emberiség az acélívek, földalatti bunkerek világát.⁴⁵ Kőépítmények, fedezékek, mély, szinte tektonikus árkok, kamuflázs-technikák váltak a modern háború táji képeivé.

Gyáni Gábor – François Furet nyomán – egyenesen az első világháború „*nehezen uralható*” emlékeiről beszél.⁴⁶ Éppen azért, mert a háború brutális volt, az erőszak új formái miatt a fronton átéltek az addigi mindennapi tapasztalatoktól drasztikusan eltértek, és a nyomasztó emlékek minden más bajtársi harci élményt maguk alá gyűrtek:

„Milyen is Doberdó annyit emlegetett képe? ... Isonzó csodás gyümölcs- és szőlőkultúrával borított lapályából minden átmenet nélkül emelkedik ki ez az általában 80-200 m magas gyűrött képű rideg karsztvidék.

⁴³ Virilo 2011: 31.

⁴⁴ Virilio nyomán fogalmaz e plasztikus szavakkal Hübler János Mihály. Hübler 2011: 21.

⁴⁵ Virilio 2011: 62–63.

⁴⁶ Gyáni 2010: 294.

Valamikor a föld belsejéből feltörő láva hömpölyögött ezen a vidéken, és félig megfagyva, egy utólagos lökés által darabokra törve megmaradt a mai alakjában. Járnai rajta itt-ott az ösvényeken, vagy pedig a kiálló kősziklák élein lehet. Vegetáció majdnem semmi. Csupán a sziklán megfogódzó eperfacserjék és szegényes gaz volt látható. Víz a fennsíkon semmi sem volt található, és messzi vidékről kellett ideszállítani. A valamikor itt lakó emberek mély betonciszternákba gyűjtötték az esővizet, és azt használták. A ciszternák már rég üresek voltak, Doberdó lakóit pedig elűzte a Háború réme.

A fennsíkon elszórtan ún. dolinák voltak találhatóak. Ezek a 20-30 méter átmé-
rőjű 2-3 méter mély gödrök zöldségeskertek voltak valamikor, melyeket a lakosság kőfallal is körülkerített az idő viszontagságai ellen. Képzeletem szerint a még folyós lávában ezek a lyukak a föld belsejéből kitóduló gáznak kipőfögő nyílásai lehettek. Majd hosszú évezredek alatt megteltek földdel, és így lettek később keretekké ezen a termelőföld szegény vidéken, s most pedig fedezékül és temetőül szolgált a világhelfordulásban. Sok száz és ezer ember, köztük én is, ezeknek a dolináknak köszönhetjük az életünket.

Az egész vidék a tropikus forróságban lihegve, gránátok ezreitől összetépve, magasból nézve misztikus, merev holdvidéknek látszik. Elviselhetetlen hullaszag terjeng, és ezüstös meg bronzfényű döglegyek milliárdjai zümmögnek fölötte, valósággal felhőkbe tömörülve.

A rajta szenvedő emberek pedig nappal, ha nincsen hova, a kövek közé húzó-
va fekszenek, vagy mint a férgek, hason csúszva másznak dolguk után, ha ez egyáltalában lehetséges. Azért, hogy kikerüljék a gránátok pusztítását... a sorsukat.

A kővidék hatvan fokos lejtőjén fekszünk mi, míg tőlünk 80-100 lépésre az olasz már a kertek között tanyázik. Fedezékük ezer meg ezer földdel megtöltött töl-
tényes ládából készítve, előttük erős és intakt drótösvény. A sors ironiája: az ellen-
ség hársfák között, míg mi a forró köveken, majdnem védtelenül.

A vízhiány, párosulva az ember által kibírhatatlan hőséggel és a rendetlen étke-
zéssel, felőrli a katonák ellenálló képességét. Hasúfusz dühöng. Nem is csodálható ez, mert Doberdónak ezen a szakán a katonák-kiknek a legtöbbje fertőzőtt-fekhelyük mellett végzik el a szükségüket, mert minden megmozdulás halált jelent.⁴⁷

Amint arról egy korábbi tanulmányomban írtam, az első világháborút – a résztvevők társadalmi/foglalkozási helyzete miatt – a keleti hadszíntérre vonatkozóan az „utolsó parasztháborúnak” is nevezhetjük.⁴⁸ Hiszen a magyar társadalom szerkezete, amellyel a háborúba léptünk, és amely magyar részről a Monarchia katonai bázisát adta alapvetően agrárnépességet jelentett. A századfordulón (1910) az akkori Magyarország lakosságának 62% (kb. 11 millió 328

⁴⁷ A kopár, vízhiányos, „csúszómászós”, nehezen elviselhető táj igen plasztikus leírását Imre Gábor visszaemlékezésében olvashatjuk. Pintér (szerk.) 2014: 11–14. (Nem véletlen, hogy a háborús lelki sérülések tömegessége miatt a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület éppen Budapesten, már 1918 szeptemberében – tehát még a háború befejezése előtt(!) – konferenciát rendezett a traumák kérdéséről. A konferenciáról részletesen l. Harmat 1986.)

⁴⁸ Keményfi 2020.

ezer fő) tartozott a paraszti népesség körébe. A magyar katonák döntő többsége tehát az életmódjuk alapvető jellegzetessége miatt szemléletében/életvitelében környezeti/táji beágyazottságú volt. A paraszti mentalitás legkarakteresebb része a földhöz, a termő tájhoz való viszony folyamatos meghatározása, a táji kötődés szakadatlan megélése, e kapcsolat formáinak tudatos és tudatlan kifejezése.⁴⁹ A paraszti mentalitást a földorientált értékrend határozza meg.⁵⁰ A táji seb, a tájba írt szenvedések, a táj radikális átalakulásának, pusztulásának átélése a paraszt-katonai közösségi képzelet kitörölhetetlen, állandóan jelenlévő, alapvető traumája lett, amely lelki sérülés feldolgozhatatlan, ám állandóan mesélt történetekben vagy írott formákban részben kidolgozandó, részben a következő generációknak megörökítendő sérülés. Azaz nem csupán az élet értelmetlen megsemmisülése, az emberi és haszonállati szenvedés foka,⁵¹ hanem a természeti környezet radikális pusztulása is hozzájárult a naplókban, levelekben, visszaemlékezésekben kibeszélt mély, a fronton átélt traumákhoz. Az ipari munkásság, illetve a bányászok a mindennapi tevékenységük részeként alakítják mesterségesen a táj képét és/vagy dolgoznak mesterséges, épített környezetben. A termelési kubatúra alapvetően a hatékonyságot szolgálja. A tájon alakított radikális sebek, a környezet folyamatos átalakítása ezen társadalmi rétegek számára nem volt olyan idegen⁵², mint az alapvetően a természet megújításához, a minimális beavatkozásokhoz, a táj rekreációjához, alkalmazkodásához egész életükben szokott parasztok számára, akik ezt a természetközpontú értékrendet látták példaként a katonai szolgálatuk előtt az idősebb, otthonmaradt, szintén földműves generációktól.⁵³

A táj mint folyamatosan változó érzet

A fentebb bemutatott értelmezési úttól, amely tehát a harctevékenység eredményeként kialakult felszín kulturális lenyomatát magyarázza, eltér a múlt század elejének fenomenológiai filozófiai irányzatába simuló pszichológiai kutatás, amely *a táj egyéni, az aktív – jelen írás szempontjából most – harctevékenység*

⁴⁹ A kérdésről, a paraszti természetszemléletről alapvető tanulmányként l. Szabó 1990: 435–460.

⁵⁰ Hanák 1983: 489.

⁵¹ A lovak pusztulása. L. pl. Remarque regényében. Remarque 1962: 49–50.

⁵² Keegan kötetében az egyes brit egységek bemutatásánál szól a katonák társadalmi helyzetéről, jobbára az ipari szektorban dolgozók döntő számáról. Keegan 2014; Galántai 1980: 17–28.

⁵³ Az ipari tájalakítás kulturális kérdéseiről, azok eltéréséről az alföldi paraszti életmódtól l. Paládi-Kovács 2007.

közben változó érzékelését elemzi. Maga az Edmund Husserl (1859–1938) által kidolgozott, máig ható fenomenológia iskola az egyén tapasztalatiból származó megismerés folyamatára koncentrál.⁵⁴ A táj nem fizikai felszín, nem is a megidézés helye, hanem a folyamatosan változó *tapasztalás* tere. Ez a tapasztalat lehet egyedül a tájleírás alapja. Minthogy a tapasztalás dinamikus érzékelési folyamat, a leírás is állandóan változó környezetről szólhat csupán.

Ha a táj objektív meghatározásában a valamilyen jellegzetességgel történő lehatárolhatóság játssza a földrajzi egység kijelölésében/megnevezésében a fő szerepet, akkor a szubjektív térérzékelésben e definícióból annyit átvehetünk, hogy a táj az egyén térérzékelésének folyamatosan változó, éppen belátott, megélt, azaz aktuális feltételének határaival megjelölhető környezetrész jelenti. Éppen ezért ebben a szemléletmódban nem is igen térről, hanem inkább *térbeliségről* beszélhetünk.⁵⁵ A századforduló fenomenológiai iskolájába ágyazott elemi erejű felismerése volt Kurt Lewinnek (1890–1947), hogy egy frontkatonára esetében – az állás/előretörés függvényében – a tájérezékelés az idejét és térkeretét tekintve radikálisan eltér akár a táj mentális megidézésétől. A lövészárok ismert viszonyaiból felmért és belátott senkiföldjére vonatkozó ismereteket a gyors kitörés, a mozgás lendülete, a katona halálfélelme, haladásának korlátozottsága (bombatölcsérek, drótok, talajvíztavak, vagy akár a gázmaszk szükségessége) alapjaiban írja át a táj jelentését. Az ütközetben a táji kép az érzékelő harcossal „együtt mozog”, pillanatonként változik, határai leszűkülnek, és ebben az időszávban felfogott táj egyértelműen a túlélhetőség elsődlegességének jelentésrétegeivel telítődik (a *megélt tér* tehát mindig ott van, ahonnan szétnézünk⁵⁶). A környezeti feltételek a katona számára csak így érvényesek, *csak* a védelem (túlélés) lehetőségei alapján *értékeltettek*. Kurt Lewin az 1917-ben megjelent írásában (*Kriegslandschaft*), amelyet sebesülten, a tábori kórházban írt, a fronttapasztalataira reflektált. A háború tája nem statikus, hanem folyamatosan változó *mező*, amely érzet a harcoló katona viselkedésének függvénye.⁵⁷ Lewin harci térbelisége topológiai szemléletű: veszélyes zónákkal, állásokkal, határvonalakkal tagolt. A háborús tájat (mezőt) egy adott időpontban rögzíti a folyamatos harci élmény hálójában.⁵⁸

Hasonló módon, a harci érintkezés típusait bemutatva ír a lövészárok egyszerű katonája szempontjából John Keegan (1934–2012) a *Csata arca* című

⁵⁴ Husserl 1972. Térbeliségre: Husserl 2009: 105–164.

⁵⁵ Günzel 2006: 105.

⁵⁶ Moravánszky 2007: 28.

⁵⁷ Kurt Lewin későbbi mezőelméletől: Lewin 1972.

⁵⁸ Lewin topologikus szemléletének jelentését a viselkedés változása hordozza. Günzel 2006: 126; Bogner 2017: 35–42.

könyvében. A fentebb már említett sommei-csata legvéresebb napját, 1916. július elsejét elemzi a harcoló katona ténylegesen megélt tapasztalatai nézőpontjából.⁵⁹ Keegan arra vállalkozik, hogy megpróbálja a részvevő katona nézőpontjából a csatatér változó érzékelését, a szervezett és véletlenszerű mozgásait, az őt érő zajhatásokat, a bűzt, a környezet megtapasztalásának dinamikáját rekonstruálni és az olvasó elé tárni:

„A katona nem juthat ilyen áttekintő és világos képhez az események menetéről. A csatára az ő szemszögéből nézve szélsőségesen változékony fizikai és érzelmi viszonyok közt kerül sor. Előfordulhat, hogy a csatában töltött idő nagy része során ő mindössze szemlélő, aki legföljebb enyhe nyugtalanságot érez, és az események valamiféle szeszélyéből viszonylag biztonságos lelátóról figyelheti, hogyan harcolnak a többiek. Lehet aztán, hogy egyebet sem lát, mint rögöket, mert a biztonság kedvéért a földre vetette magát és ott lapul – hogy percekig vagy órákig-e, azt nem tudhatja. Érezhet gyors egymásutánban unalmat, izgalmat, haragot, bánatot, zavarodottságot, sőt érezheti akár azt a magasztos érzést is, amelyet bátorságnak nevezünk.”⁶⁰

Háborús naplók, visszaemlékezések, frontlevelek, irodalmi művek olyan egyéni élményeket tartalmaznak, amelyek a „csata arcát” (John Keegan) mutatják meg, azaz a csatatér/csatatáj az egyén szintjén ténylegesen érzékelt komplex természeti és kulturális szövetét. Az állandó táji alkalmazkodás és egyben akart (építés, bontás) és nem akart, azaz átélt (ellenséges rombolás) tájalakítás a huszad század háborúinak addig nem tapasztalt elemi traumájává lett. A fizikai környezet objektív sebei, kráterei, árcai, betonépítményei, védelmi láncai, tömegei, szennyfoltjai, talajvíz tavai, robbanószer aknáit, alagútjai, napjainkig ható, néma táji veszélyforrásai (aknák, fel nem robbant szerkezetek) nem csak a történeti földrajz időtávlataiban napjaink retrográd elemzési témája, hanem – ezen szubjektív írásokból pontosan látjuk – a környezetei bizonytalanság, a háborús táj folyamatos átírása az „akkor és ott” élő katona mindennapjainak legfontosabb tapasztalata, életbizonytalanságának legfőbb forrása volt.⁶¹

A csatatáj domborzati nyomai, töredékei, a küzdelem maradékai az ütközetet a valós időben megélő katona számára a tudományos elemzésekkel nem igazán megközelíthető, írásművekben nem igazán ábrázolható komplexitásá-

⁵⁹ Keegan 2000: 239–330.

⁶⁰ Keegan sorait a kötetéről írt igen pozitív recenziójában idézi: Csunderlik 2017.

⁶¹ A háborús traumák szöveges megjelenítésénél sokkal erősebb emocionális benyomással bírnak a frontokról fennmaradt tárgyi fragmentumok (átlótt kitérítések, mülábak, ideiglenes halotti keresztek, stb.), a mindennapi halált, elesetteket, rettenet sebesülésekkel élő katonákat ábrázoló fényképek, amelyek alapjaiban kérdőjelezik meg a frontpropagandák által terjesztett „szép halál”, a hősi, értelmes áldozat mítoszát, illetve a félelemnélküli helytállás képzetét. L. mindezt kiállításokként: Redlin-Csutor (Hrsg.) 2014.

nak része a mindent áthatoló, alig elviselhető lárma (becsapódások, ágyúk, lövedékek, emberi és állati szenvedés kínzó hangjai), a szagok, a sebesülések és soha addig nem tapasztalt halálnemek vizuális látványa, akár szerencsés túlélése is. A megélt táj, az egyén által érzékelt környezet fontossága alapvető felismerés a csatatér mindennapi létszorongásának megértéséhez, a háború mindennapi kultúrájának értelmezéséhez.

Kitekintés: Egy művészember a táj harci nyomain

Mind a hadtörténet-írás, mind a történelemtudomány, sőt az építészet-esztétika és nézőpontjának köszönhetően természetesen az irodalomtörténet felismerte az egyéni látószög fontosságát a „nagy egész” (azaz ütközetek) árnyalására a frontterep objektív domborzatától akár radikálisan eltérő szubjektív megélhetőségének leírásaiban. Az Eötvös-féle átfogó oktatási reform nyomán egyre szélesebb körben vált az írni és olvasni tudás általánossá a múlt század első évtizedeire (1910-ben már az ország lakosságának csupán 31 százaléka volt analfabéta⁶²), és ezek a fokozatosan stabil műveltségi alappá váló készségek megteremtették annak az elemi feltételeit, hogy a Nagy Háborúban részt vevő egyszerű paraszti származású frontkatonák levelekben, feljegyzésekben, esetleg naplókban örökítsék meg az általuk átélt borzalmakat. Amint Imre Gábor kadét, civilben szobrász, rajzművész doberdói naplóját kísérő tanulmányban az unoka, Imre Mária pszichológus írja, a borzalmak események, amelyek nagyságrendekkel meghaladják a normalitás mércéjét, lelki leg feldolgozhatatlan traumát okoznak.

„Van, aki magába zárja, így próbálja eltüntetni örökre az emléket. [...] A művésznek kicsit könnyebb a dolga. Megvannak az eszközei arra, hogy »kitegye« magából a traumát. Kírja, kifestí, »kiszoborja« magából. A vissza-visszatérő motívumok azonban jól felismerhetőek, és nagy valószínűséggel utalnak a lelki sérülés eredetére.”⁶³

Imre Gábor a naplójában számos helyen, hosszú bejegyzésekben írta le újra és újra az őt körülvevő doberdói tájat, pontosabban a táj pusztulásának fokozatait, a rombolás traumáját.

Szerencsés módon maradt ránk egy érzékeny művész, az úgynevezett magyaros szecesszió képviselője, a gödöllői művésztelep vezetője, Körösfői-

⁶² Szabó 1983: 879.

⁶³ Imre 2016: 197.

Kriesch Aladár (1863–1920) hadinaplója, aki a caporettói áttörés *után*, 1918 tavaszán járta be a doberdói csatamezőt.⁶⁴ Naplójában részletesen írt az utolsó csatában elfoglalt olasz állásokról, a háborús táj nyomasztó képéről. Az eleve gyenge fizikumú, tüdőbeteg Körösfői egész életművén áthat mély vallássossága olyannyira, hogy nem is önmagában a római katolikus rítust követte, hanem annak egy karizmatikus ágához, az Új Jeruzsálem mozgalmához csatlakozott. 1918-ra mind betegsége (egyre gyengébb), mind a művésztelep ellehetetlenülése (anyagi csőd veszélye, a művészeti program kifulladás), mindehhez az egyre súlyosabb háborús veszteségek hírei komoly válságot okozott a művész életében.⁶⁵ Ám akármilyen rossz fizikai állapotban is volt, lelkiismerete arra vezette, hogy önként jelentkezék frontfestőnek. Kriesch 54 éves, amikor 1918 tavaszán elindult az olasz frontra, a doberdói fennsíkra. Körösfői ekkor már hírneves, elismert festő, akinek így lehetősége nyílt magával Franz Konrad von Hötzendorf (1852–1925) a Monarchia volt vezérkari főnökével, akkor a délnyugati front parancsnokával is találkozni és eszmét cserélnie.⁶⁶ Ám ez a kivételezett helyzet nem óvta meg a háborús megrázkódtatásoktól. A caporettói áttörés utáni harci, lepusztult táj bejárása mély sebet ejtett rajta. Krieschnek, a kérésére, az isonzói harcok környékére adták meg a tartózkodási engedélyt. A fizikai táj, ahogy erről fentebb részletesen szó volt, tájesztétikai/tájtéltettségi szempontból lepusztult, szinte csupasz karsztfel-szín. A harc elhúzódó szenvedéseit és mértékét jelzi tehát az, ha egy eleve tar-térszín háborús romjait így élték meg az eseményeket átélő katonák, az ott já-ró művészek. A területen majd két és fél év alatt vívott csaták során a két fél együttes vesztesége meghaladta a másfélmillió katonát.⁶⁷ A művész naplójából kiderül, hogy egy ekkor méretű életvesztéssel a helyszínen szembesülni, annak táji lenyomatán járni, súlyos megrázkódtatás volt Körösfői számára.

„Apr. 27. Eső, vígasztalan eső. [...] Először még síkságon megyünk. Minden ház, templom összelőve. Mindenütt elhagyott lövészárkok, drótsövények. Az utak, még az olasz időből, gyékényekkel maszkírozva- helylyel-közzel betonkavernákkal a repülőátadások ellen. – A falvak vígasztalan állapotban. [...] Néhány szintén teljesen romba lőtt nagy úri kastély. [...]

Az egyik templom rabitz⁶⁸ kupolájának drótja, mint valami óriás madárkaliczka mered az égnek- egy másikban az üszkös gerendák az oltár előtt fekszenek.

⁶⁴ Körösfői-Kriesch 2005: 59–78.

⁶⁵ Részleteket l. Gellér–Keserü 1987.

⁶⁶ Körösfői-Kriesch 2005: 59.

⁶⁷ Pintér 2016: 213.

⁶⁸ K. Rabitz német építőmesterről elnevezett, sodronyhálóba csapott, gipszes mészhabarcból készült fal.

– Majd bekanyarodunk a völgybe és csakhamar megkezdődik az emberi örületnek grandiosus színjátéka. – Messziről csak úgy néz ki az egész, a nem nagyon magas hegyek oldalán – mint valami barlanglakók városa, a mely a végtelenbe húzódik. Közelebb érve azonban, mindinkább előtérbe lépnek a pusztítás, a hirtelen, eszeveszett menekülés jelei – minden rajta ül egy bábeli zűrzavar, pokoli kavardásnak és felfordulásnak a lenyomata! Pénzben milliók és milliók hevernek itt és enyésznek el! Emberi munkában pedig az energiák oly tömege és értéke, a melyek emberi czélokra fordítva – a kulturának, jólétnek és bizonyára boldogságnak is- ugyancsak hatalmas előmozdítói lehetnek volna.– De így minden elszórva a szélnek- elpazarolva az örületnek!⁶⁹

Dénes Jenő (1909–1989) Körösfői-Kriesch Aladáról írt monográfiájában éppen Kriesch háborús tapasztalati és képei nyomán írja, hogy a háború a képzőművészetre is mély hatást gyakorolt. Ismét születtek csataképek, de ezen festmények, grafikák nem a katonai erényeket, a hősiek összecsapást ábrázolják. A régi sémák a tömegpusztulás technikai háborújában már érvényüket veszítették. Az álló frontok sorozatos ütközetei elvesztettek minden személyeset, a halált láthatatlan kezek a távolból hozzák, a lövedékek váratlanul csapnak le. Ez a mód a festészet számára megközelíthetetlené vált.⁷⁰

„A háborús táj képi ábrázolás inkább csak fedezékekké alakított földhányásokat, gránátfelhőket tartalmazhatott. Lejárt az eleven csatakép kora, melyben a főcselekmény tipikus ábrázolását festői hatásossággal lehetett előadni. A mozgalmas harci jelenetek ugyan megvoltak az új harci módszerben is, azonban ezek már csak epizódokat jelentettek, melyek nem fejezték ki azt, ami a hosszú és szívós harcban jellemző: a szüntelenül ható pusztító eszközök között való kitartást, egy magasabb rendű harci morál diadalát.”⁷¹

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni a frontfestészet jellegének megváltozásánál, hogy ebben a háborúban jelen voltak a fényképezők és a filmkamerák mint a történéseket hitelesen dokumentáló eszközök, amely technikák fokozatosan kiszorították a frontokról a szubjektív, „igaznak” vélt, ám mégis csak művészi szempontokat.⁷²

Kriesch több festményt és rajzot készített a fronttartózkodása alatt. Naplójába is több vázlatot készített a bejárt terepről, annak építményeiről. Számos rajzot alkotott gyakorlatozó katonákról is. Az egyik vázlatát egy gránátvető katonáról készítette, amelyet 1918 őszén szoborrá formázott. Az alkotás

⁶⁹ Körösfői 2005: 68.

⁷⁰ L. ehhez: Ludmann 2015.

⁷¹ Dénes 2018: 107.

⁷² Sontag 2004: 51.

azonban inkább lett drapéria mint testszobor. A *Gránátvető* frontális nézetben egy szinte penge élen kettényíló kétoldali domborművé sikeredett csupán (6. ábra).

6. ábra: Körösfői-Kriesch Aladár: *Gránátvető*.
1918. Vácszentlászló, 2019.

De nem csak a már ismert dokumentumok újra olvasatában, hanem eddig jószerével érintetlen források feldolgozásából is képet kaphatunk a művész háborús tapasztaliról. Így lép előtérbe újra és újra (Koronghy) Lippich Elek (1862–1924) költő, művészeti író, a Közoktatási Minisztérium Művészeti Osztályának vezetője és Kriesch Aladár levélváltása. Körösfői és Lippich levelezése 29 éven keresztül tartott. E nagy időszakot és számos lapot (nagyjából ezer oldalt) magában foglaló levelezés tartalmi, formai alakulása jól nyomon követi,

hogy majd két évtizeden keresztül a művésztelep vezetője milyen írásmódokkal, hangütési változatokkal igyekezett befolyásolni a kolónia és a minisztérium közötti kapcsolatokat.

Kriesch a frontról való hazatérésekor az élet értékéről, az élet múlandóságáról írt Lippichnek, és megfogadja, hogy minden felesleges „bénító” erőt, amely a művészetét hátráltatja, letesz, csak az alkotásra fog koncentrálni, illetve beszámol barátjának a térdelő kézi-gránátos katona szobrának készítéséről.

„[...] De furcsa világot élünk és mi országunk mégis csak Szegény ország!

Olyan energiákkal jöttem haza, s feltettem magamban, hogy öntudatosan lerázok magamról minden bénítót – s íme, itt van ez a mindennapi, aprólékos, megörlő valami, a mi mégis csak kikezdi az ember erejét! És nem czéltudatos, nagy erők ellen kell küzdeni – hisz ezek ellen a küzdelem talán felemelő volna – nem, csak az a kicsinyesség, züllöttség, tunyaságra való hajlam, rövidlátóság – a mi aztán összegezésében bizonyos csökönő roszakaratot eredményez. –

Azért ne hidd, hogy talán épen le volnék már törve – hisz van annyi bölcsesség legalább már bennem – hogy a boldogságot tápláló gyökérszálakat ösztönözni tudom – és műtermemben – csendesen, - nagy örömmel is dolgozom. – Mindenekelőtt megmintáztam most egy térdelő kézi-gránátot vető katonát, a kit aztán $\frac{3}{4}$ élet-nagyságban is meg akarok csinálni. –”⁷³

⁷³ 1918. május 15. OSZK Kézirattár 1927/37.

Egy másik, 1918 májusi levelében a doberdói tájról és átélt eseményekről mint „démoni színességről” beszél, illetve franciául azonnal belekezd Barbusse világháborús regényébe, *A Tűz* című kötetébe.⁷⁴

„[...] Egyelőre azonban épen jókor jöttem haza. A benyomások is, temérdek sokaságuk miatt egyik már ölte volna a másikat – meg aztán idehaza is várt reám dolog elég! És ha, mint a rossz gépnél, az energiák nagy százaléka vész is kárba, valami azért csak mégis megmarad belőlük a jobb cél számára is. –

[...] – Közben már megcsináltam egy kézi gránát vetőnek a szoborvázlatát, a melyet majd, bronz számára, meg fogok mintázni $\frac{3}{4}$ életnagyságban. Szörnyű kedvem van hozzá. –

Barbusse könyvét sikerült francziába megkapnom. Nagy érdeklődéssel olvasom. Bár egy egész külön szótár kellene hozzá!”⁷⁵

Élete utolsó két évében írt leveleiben Körösfői vissza-visszatért témaként, akár egy-egy utalásként a háborús tapasztalataira.

A gyenge fizikumú művész állapota a hazatérése után tovább romlik. Keservvel éli meg a fegyverletételt, majd az 1919-es esztendőt. Ekkor már alig ír, egész évben összesen négy rövid levelet, alig fest. Elhallgat. A Trianoni döntést (1920. június 4.) még megélte, rá majd két hétre halt meg (június 16.). A művészeti elképzelésének megvalósíthatatlanságát, majd a háború következményeit gyenge fizikumával már nem tudta feldolgozni. Jóllehet a művészettörténeti szakirodalom nem elesett frontfestőként tartja Körösfőit számon, de nyugodtan leírhatjuk, hogy ha nem is direkt, de a Nagy Háború „visszamaradt” társadalmi/politikai szövődményei tették tönkre végleg beteges alkatát. A világégésbe halt tulajdonképpen bele.

*

A folyamatosan változó társadalmi képzelet közös elemei azok a fogalmak, amelyek mindenki által hasonló képeket idéznek meg. A traumatikus élmények, nemzeti katasztrófák, vereségek a nemzet szoros összetartozásának tudatát teremtik meg.⁷⁶ Az átélt kollektív tragédiák, a hatalmas veszteség miatt a Doberdó-fennsík *magyar nemzeti tájjá* vált. A tömeges magyarhalál, a vérontás mérete és végül a háborús vereség, betetézve Trianonnal 1920-ban, e

⁷⁴ Henri Barbusse (1873–1935) nagylélegzetű háborús eposza (*A tűz*) magyarul már 1918-ban megjelent a Kultúra Kiadónál.

⁷⁵ 1918. május 19. OSZK Kézirattár 1927/37.

⁷⁶ Ágoston 2007: 16–18.

háborús táj a nemzetünk számára az értelmetlen áldozatvállalás egyik szinonimájává vált.

IRODALOM

- ASSMANN, Aleida
2006 *Der lange Schatten der Vergangenheit*. München: C.H. Beck
- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.
- AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane – BECKER, Annette
2006 *1914–1918, az újraírt háború*. Budapest: L'Harmattan – Atelier
- BALÁZS Béla
1909 Művészetfilozófiai töredékek I. *Nyugat*. 14. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00036/00876.htm> (letöltés: 2010. 07. 25.)
- BALLA Tibor
2016 *A világégés albuma*. Budapest: Zrínyi Kiadó
2017 *A caporettói áttörés és előzményei*. *Korunk*. 2. 34–41.
2019 *Szarajevó, Doberdó, Trianon*. Budapest: Scolar Kiadó
- BALLA Tibor – POLLMANN Ferenc
2015 *Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban*. In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III*. 275–338. Budapest: Zrínyi Kiadó
- BARTHA Elek
1998 *A szakrális táj néprajza*. *Protestáns Szemle*. 1. 25–41.
- BEDÉCS Gyula
2005 *Szlovénia, Isonzó, Doberdó*. Szombathely: B.K.L. Kiadó
2015 *A Doberdótól a Dolomitokig*. Budapest: Zrínyi Kiadó
- BERGER Viktor
2018 *Térré szőtt társadalmiság*. Budapest: L'Harmattan Kiadó
- BOGNER, Dirk Paul
2017 *Die Feldtheorie Kurt Lewins*. Wiesbaden: Springer
- CSUNDERLIK Péter
2017 *Ordenaré, büdös, költészet nélküli*. https://hat-had.blog.hu/2017/05/30/ordenare_budos_kolteszet_nelkuli_john_keegan_es_a_sommei_csata_arca (letöltés: 2020. 03. 30.)
- DÉNES Jenő
2018 *Körösfői-Kriesch Aladár*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- FARAGÓ László
2016 *Téri Lét*. MTA doktori értekezés Budapest (kézirat) http://real-d.mtak.hu/982/7/dc_1341_16_doktori_mu.pdf (letöltés: 2020. 03. 19.)
- FARAGÓ László (szerk.)
2018 *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó

Keményfi Róbert

FARKAS Márton – JÓZSA Antal

1977 *Az első világháború és a forradalmak képei*. Budapest: Európa Kiadó

FEISCHMIDT Margit

2014 Előszó. In Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a Mindennapokban*. Budapest: L'Harmattan

FRISCH, Max

1992 *Az ember a holocénban jelenik meg*. Budapest: Európa

GELLÉR Katalin – KESERŐ Katalin

1987 *A gödöllői művésztelep*. Budapest: Corvina Kiadó

GENETTE, Gérard

2007 Az esztétikai értékről. In Szávai Dorottya (szerk.): *Fejezetek a francia irodalomelméletből*. 182–200. Budapest: Kijárat Kiadó

GALÁNTAI József

1985 *Az első világháború*. Budapest: Gondolat Kiadó

GÁBRIS Gyula (szerk.)

2007 *Európa regionális földrajza*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

GÜNZEL, Stephan

2006 Phänomenologie der Räumlichkeit. In Dünne, Jörg – Günzel, Stephan (Hrsg.): *Raumtheorie*. 103–128. Frankfurt am Main: Suhrkamp

GYÁNI Gábor

2010 *Az elveszített múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely

GYÖRGY Péter

2009 *A Kalinyingrád-paradigma*. Budapest: Magvető Kiadó

HANÁK Péter

1983 Magyarország társadalma a századforduló idején. In Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története*. 7/1. 403–516. Budapest: Akadémiai Kiadó

HARMAT Pál

1986 *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

HINRICHS, Per

2010 Csataér-turizmus Flandriában. In Burgdorff, Stephan – Wiegrefe, Klaus (szerk.): *Az első világháború*. 94–96. Budapest: Napvilág Kiadó

HUSSERL, Edmund

1972 *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó

2009 A dolgok és a tér. In: Bacsó Béla (szerk.): *Tér, fenomén, mű*. 105–165. Budapest: Kijárat Kiadó

HÜBLER János Mihály

2011 *Az épített képzőművészet helyzetspecifikus válaszai a korszellem meghaladására*. (DLA értekezés) Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem http://doktori.mke.hu/sites/default/files/attachment/ertekezes_hubler.pdf (letöltés: 2017. 05. 01.)

ILYÉS Zoltán

2006 A hadászat és a honvédelem antropogén geomorfológiai emlékei. In: Szabó József – Dávid Lóránt (szerk.): *Antropogén geomorfológia*. 230–251. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

- 2010 Etnicitás és szimbolikus geográfia: A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás: Különb-ségteremtő társadalom*. 114–125. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- ILYÉS Zoltán – POZDER Péter
 2006 *A hadászat és a honvédelem antropogén geomorfológiai emlékei*. Eger: Esterházy Károly Főiskola Földrajzi Tanszék
- IMRE Mária
 2016 Utószó helyett. In: Pintér Tamás (szerk.) *A pokol tornácán*. 197–198. Budapest: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány
- JÜNGER, Ernst
 2014a *Acélzivatarban*. Budapest: Noran Libro Kiadó
 2014b *Ernst Jünger Kriegstagebuch 1914–1918*. (Kiesel, Helmut, Hrsg.) Stuttgart: Klett-Cotta
- KEEGAN, John
 2000 *A csata arca*. Budapest: Aquila Kiadó
 2014 *Az első világháború*. Budapest: Európa Kiadó
- KEMÉNYFI Róbert
 2017 A nemzeti táj képzete. *Néprajzi Látóhatár* XXVI. 1–4. 33–62.
 2020 A Nagy Háború néprajza. Kézirat
- KISS Lajos András
 2016 A monstruózus szépség. *Liget* 12. <https://ligetmuhely.com/liget/a-monstruozus-szepseg/> (letöltés: 2020. 03. 25.)
- KÖRÖSFŐI-KRIESCH Aladár
 2005 *Naplók*. Budapest: Argumentum Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár
- KÓSZEGHY László
 2017 „Végső soron uralhatatlan.” *Liget*. 30. 2. 66–76.
- LÁNDOR Tivadar (szerk.)
 1915–1917 *A Nagy Háború írásban és képekben*. III. Budapest: Athenaeum
- LEWIN, Kurt
 1972 *A mezőelmélet a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat Kiadó
- LIPTAI Ervin (főszerk.)
 1985 *Magyarország hadtörténete II*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó
- LUDMANN Mihály
 2015 *Művészek a háborúban. 1914–1918*. Budapest: Látóhatár Kiadó
- MAROSI Sándor – SÁRFALVY Béla (szerk.)
 1970 *Európa*. Budapest: Gondolat Kiadó
- MEYER, Peter (Hrsg.)
 1980 *Das grosse ADAC Alpenbuch*. München: ADAC Verlag
- MIDDLEBROKK, Martin
 2016 *A somme-i csata első napja*. Budapest: Saxum Kiadó
- MORAVÁNSZKY Ákos
 2007 A tér fogalma az építészetben. In: Moravánszky Ákos – M. Gyöngy Katalin: A tér. 8–37. Budapest: TERC Kiadó

Keményfi Róbert

NÜBEL, Christoph

2014 Raum in der Militärgeschichte und Gewaltgeschichte. Probleme, Ergebnisse und neue Felder der Forschung. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, 73. 285–307.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2007 *Ipari táj*. Budapest: Akadémiai Kiadó

PINTÉR Tamás

2016 Imre Gábor doberdói naplója. In Pintér Tamás (szerk.): *A pokol tornácán*. 201–225. Budapest: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány

PINTÉR Tamás (szerk.)

2016 *A pokol tornácán*. Budapest: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány

PINTÉR Tamás – RÓZSAFI János – STENCINGER Norbert

2017 *Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében*. Budapest: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány

POLGÁR Balázs

2015 A csatatérkutatás és régészeti perspektívák. *Hadtörténelmi Közlemények*. 128. 2. 337–349.

RADNÓTI Sándor

2015 „Abschrift der Natur”. A természet másolata. *Magyar Filozófiai Szemle*. 59. 3. 5–28.

2019 Simmel és a táj. *Replika*. 112. 9–13.

REMARQUE, Erich Maria

1962 *Nyugaton a helyzet változatlan*. Budapest: Európa Könyvkiadó

SCHMIDT, Gunnar

2016 *Bombenkrater. Das Bild der terroristischen Moderne*. Emsdetta/Berlin: Edition Imorde

SCHNAPP, Alain

2014 *Was ist Ruine?* Göttingen: Wallstein

SIMMEL, Georg

2009 "A rom." *Argus*. 19. 1–2. 154–161.

S. NAGY Anikó – SPEKÁL József

2016 *Gulyáságyú és rohamsisak*. Budapest: Magyar kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum

SOMHEGYI Zoltán

2011 „A kifürkészhetetlen Túlán”: a tájkép a német romantikában. Budapest: Kijárat Kiadó

2016 Mi marad abból, ami megmaradt? *Ókor*. XV. 4. 3–10.

SOMOGYI Endre

1928 *Magyarország és környéki államainak katonai földrajza*. Budapest: szerzői kiadás

SONTAG, Susan

2004 *A szenvedés képei*. Budapest: Európa Kiadó

2010 *A fényképezésről*. Budapest: Európa Kiadó

SPEER, Albert

1996 *Hitler bizalmasa voltam*. Budapest: Zrínyi Kiadó

1999 *Spandau börtönapló*. Budapest: Interpress Kiadó

SZABÓ László

1990 Népi természetismeret. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* VII. 435–460.
Szolnok: Damjanich János Múzeum

SZABÓ Miklós

1983 Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon és a dualizmus utolsó
negyedszázadában. In Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története*. 7/2.
873–1002. Budapest: Akadémiai Kiadó

TAKÁCS Miklós (szerk.)

2011 A trauma alakzatai. *Studia Litteraria*. L. 3–4. 1–195.

URÁN László

2017 *Az I. világháború környezeti hatásai az olasz-osztrák-magyar front mentén*. Buda-
pest: Granárium Kiadó

VIRILIO, Paul

2011 *Bunkerarchäologie*. Wien: Passagen Verlag

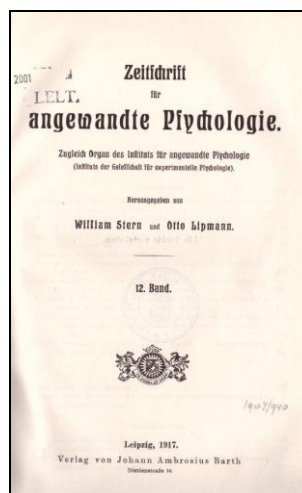
MELLÉKLET

Kurt Lewin

(1890–1947)

Háborús táj

Az alábbi fejtegetések a táj fenomenológiájának egy fejezetére vonatkoznak.¹ Általánosságban előrebozsátható a következő: ha például csak egy magányos domb van előttünk, mely „téralakként”² áll a síkban, talpával annak felszíne alá érve, akkor azt is el tudjuk *képzélni*, hogy ez csak a síknak egy görbülete, hogy csak egy talajgyűrődésről van szó; vagyis képesek vagyunk a dombot „síkalakként” látni. Vagy amikor egy járókelő a szántóföldekre és mezőkre a természet esztétikai értelemben vett megnyilvánulásaként tekint, akkor is nagyon jól el tudja *képzélni* ezt a tájat egy egészen más felfogás szerint is, úgy, ahogyan egy földműves látná. Ennek a képzetnek kétféle következménye lehet. Vagy ténylegesen megváltozik a fenomenológiai szempontból *valóságos* táj, vagyis a domb mint téralak helyén most valóban egy sík képzet áll. Rendszerint azonban az új táj megtartja képzeletszütle jellegét szemben a fenomenológiailag valós tájjal. Ezt a valósággal szembeállított képzet helyzetet az sem befolyásolja, hogy az elképzelt tájat „látjuk”: az a domb mint síkalak észlelésének ténye még nem teszi valóságos síkalakká a dombot, hanem csak egy elképzelt képzet pozíciójával ruhazza fel.³ Az

¹ A tanulmány első megjelenése: Kurt Lewin, Kriegslandschaft. *Zeitschrift für angewandte Psychologie*. 1917. 12. 5–6. 440–447. (A normál betűs jegyzetek az eredetiben is mind Kurt Lewintől, a *dölt betűs* jegyzetek tőlem – Keményfi R.)

² *Az alak (Gestalt) – a Gestaltpszichológiai irányzatnak megfelelően – Lewin gondolatmenetének is egyik kulcsfogalma. Az alak az érzékelt rész, amely részek a szervezett egészet képezik. De az egész egyben több mint a részek együttese.*

³ Ha az észlelés szó használatát fenomenológiai értelemben egy valóságra történő hivatkozás által határozzuk meg, akkor ezt a tényállást a következőképpen fejezhetnénk ki: a domb mint síkalak látása nem érzékelés, hanem képzet.

alábbiakban tárgyalásra kerülő tájképzetek esetében is rendszerint lehetséges volt egy ilyen elképzelt kézzel való helyettesítés.⁴

Ha a fenomenológiai tulajdonságokon egy képzet helyzete mint fenomenológiai valóság vagy valótlanág egyebekben nem változtat, akkor meg kell jegyeznünk, hogy csak olyan képzetekről szólunk, melyekkel valaha mint *valóságos* tájkézzel találkoztam.

Mivel a gyalogosoknak egyes esetekben másfajta tájkézzetek kerülnek az útjukba, meg kell említenem, hogy én tábortüzer vagyok.

1. Az iránnyal rendelkező táj

Amikor a támaszpontról jőve újra a front felé közeledünk, a táj képezének egészen sajátos átalakulását figyelhetjük meg. Még akkor is, ha már jóval hátrébb találtunk már lerombolt házakat vagy felfedeztük a háború egyéb nyomait, bizonyos értelemben mégis egy tiszta béketájon mozogtunk: úgy tűnt, hogy a táj minden irányban nagyjából egyforma távolságban a végtelenségbe nyúlik. Hiszen rendszerint így érzékeljük a tájat: kiterjed, viszonylag függetlenül a felszínformák által meghatározott látási viszonyoktól, messze túlnyúlik azon a térségen, amelyet a retina az optikai törvényeknek megfelelően még fokozatosan képes visszaadni; és ez a kiterjedés – ez a béketáj szempontjából jelentős – minden irányban egyformán a végtelenségbe nyúlik, azzal együtt, hogy a különböző irányokban ez az átmenet eltérő gyorsasággal és nehézségi fokkal történik a felszínformáktól és a domborzati viszonyoktól⁵ függően. *A táj kerek, nincs eleje és vége.*

Amikor azonban a frontszakaszhoz közeledünk, a táj végtelenbe nyúló kiterjedése már nem feltétlenül érvényesül. Úgy tűnik, hogy a front irányában a táj valahol véget ér; a táj *határok közé szorul.*

Amikor a front felé menetelünk, a táj már jóval azelőtt behatárolódik, mielőtt láthatóvá válnak az állások. Mindazonáltal a „határ” távolsága előszörre meglehetősen bizonytalan: nyilvánvalóan nem ott húzódik, ameddig a szem ellát, az viszont bizonytalan, hogy a látótávolságon túl még 10 vagy már csak 2 km-nyi „fronthoz tartozó földszáv” van-e. A táj egyáltalában véve úgy jelenik meg, mintha lenne *iránya*, egész pontosan van eleje és hátulja, ami nem a me-

⁴ Az ismertetett megkülönböztetések által szeretném elkerülni azt a kifogást is, miszerint a továbbiakban pszichológiai folyamatok fenomenológiai dologiasításról van szó.

⁵ Gondoljunk csak a síkság és hegység közötti átmenetre, olyan helyekre, ahol egyes irányokban közelebb vagy távolabb egy erdő található, míg más irányban egy szabad mező terül el stb.

netelőkhöz viszonyul, hanem a magához a tájhoz tartozik. Ugyanakkor szintén nem csupán a front felé haladva egyre növekvő veszélyeztetettség vagy végül a megközelíthetatlenség tudatáról van szó, hanem magának a tájnak egyfajta megváltozásáról. Úgy tűnik, hogy a tájnak ott „elől” vége szakad, és azon túl a „semmi” következik.

A táj megszakadásának pontos helyét annál bizonyosabban érezzük, minél közelebb jutunk az elülső állásokhoz és minél pontosabb elképzeléseink lesznek a legelső lövészárók elhelyezkedéséről; hiszen ennek közelében helyezük el a „táj határát”. Amíg például egy domb megmászásánál kétséges, hogy az első állás előtt van-e az egész domb, addig a határ távolsága bizonytalan marad; amint azonban láthatóvá válik az első állás a következő domb tetején, azonnal tudjuk, hogy a domb és a völgy még a miénk, de a következő dombvonulat gerince mögött rögtön ott vannak az első lövészárkunk, és ott véget ér a táj. Ezáltal nem egy dombformával lesz dolgunk, mint az előző domb esetében, hanem itt a táj az „emelkedőben” és a „dombtető felszínében” véget is ér.

A határ távolságának pontosításával és a szemmel láthatóan adott momentumokkal történő összekapcsolásával egyszerre a táj *irányult jellege* még nyilvánvalóbbá válik: a táj olyan *övezetként* tűnik fel, amely megközelítőleg párhuzamosan fut a határral. Míg az előző területen járva a határ felé néző irányt a táj irányaként éltük meg, most a határ mentén való kiterjedés határozza meg a táj irányát: létrejön tehát egy határövezet, amely jellegéből adódóan az ellenség irányába hirtelen összesűrűsödik.

2. A veszélyzóna

A határövezet imént bemutatott jellegétől jól elkülöníthető a szintén az ellenséggel szemben létrejövő veszélyzóna jelleg. Míg a táj határjellege már távolról közelítve is folyamatosan és egyre gyorsabb tempóban erősödik, addig a *veszélyzóna* csak később válik észlelhetővé, nem folyamatosan koncentráldódik, hanem csak akkor, amikor a terep már ismertté válik. Legháttrébb pedig inkább egymással területileg nem összefüggő veszélyszigetek találhatók, például gyakran tűz alá vett falvak és útkereszteződések. Közelebb érven, és még az első lövészárókban is a veszélyzóna-jelleg rendszerint meghatározott pontokra koncentráldódik, például olyanokra, amelyeket az ellenség jól láthat, vagy amelyek különösen rossz fedezéssel bírnak, vagy ahová az ellenség be szokott lőni. A harci helyzettől függően is változik a veszélyzóna. Az általános

veszélyjelleg a csaták intenzitásától függően növekszik vagy csökken; elmozdulnak a *veszélyes pontok*, újak keletkeznek, illetve a már meglévők eltűnnek.

A *mozgó háborúban* egy új állás elfoglalása után először rendszerint egy előre mintegy *ugyanolyan mértékben* koncentrálódó veszélyzónát találunk. Némi idő elteltével azonban újra létrejönnek meghatározott veszélyes *helyek*; azzal a különbséggel, hogy ezek pontok ritkán érik el azt a fajta rögzítettséget, mint állóháború esetén, ahol egyébként hasonló jelenség lép fel új állomáshelyek megismerésekor.

3. A táj határa

A veszélyzóna fent leírt változásai során magának a határnak a helyzete állandó maradhat. Ha azonban a határ megszűnik, vagy jelentősebb mértékben előrébb tolódik, mert például az ellenség feladta állásait, az érintett vidék veszélyjellege rögtön megszűnik. Amikor az ütegek egy hosszabb tűzharc után parancsot kapnak a tüzelés befejezésére, a visszavonulásra, vagy bármilyen egyéb jeltől arra lehet következtetni, hogy az ellenség visszavonul, akkor a korábban meglehetősen pontosan meghatározott határ ismét bizonytalanra válik, majd igen egyértelműen élhetjük át a határ addig ismert helyéről való eltűnését.⁶ A határ ezután hátrébb újra feltűnik, kevésbé határozottan és távolságát tekintve nem olyan biztosan. Ehhez nem is szükséges, hogy a harc vonal közvetlenül látható legyen. A menetelés során a határ rendszerint szaggatottan halad előttünk, előbb gyakori, kisebb, majd ritkább, de nagyobb mozdulatokkal, tereptől és harci helyzettől függően mintegy 2–10 km-rel változtatva távolságát. Az is előfordulhat, hogy menet közben a saját határunk túloldalán találjuk magunkat. Így előzte meg hátulról keresztirányban egyszer a saját gyalogság nyílt rendbe fejlődött lövész vonala a menetelő üteget; ennek során az elől lévő határ hátra helyeződött át a lövészvonalba; egy pillanatra a saját határ előtt találta magát az ember.

A határ szaggatott előretolódása „háborús menetelésnél” jelentkezik, azaz akkor, amikor az ütközetek között tüzelőállástól tüzelőállásig nyomulnak előre az előhadban vagy magában a hadtestben. Egyszerű menetelésénél, azaz vagy a frontvonal mögött történő csapatáthelyezésnél a határ nincs jelen, illetve, ha a fronthoz kellő közelségben menetelünk, akkor minden esetre változatlan marad. Kétségtelen viszont, hogy kimerítő, egész napos menetelés

⁶ Lehetséges, hogy ezalatt „határ nélkül” létrejön egy „irányokkal rendelkező táj”.

alkalmával még háborús előrenyomulás esetén is teljes mértékben eltűnhet a határ egy időre; ilyenkor úgy tűnik, mintha egyszerű áthelyező menetelésről lenne szó a vidéken keresztül. A *menet* irány ugyan adott, azonban a táj határ adta irányult jellege mindaddig hiányzik, amíg pár órával később hirtelen harcra utaló jelet észlelünk, és ezzel ismét kijelölődik a határ.

A határ és a harcvonal közötti egyik lényegi különbség egy orosz visszavonulási manőver alkalmával kialakult ütközet kapcsán vált érzékletessé, amikor is az üldözés során egy kisebb, könnyen visszaszorítható ellenséges egység maradt hátra. Ekkor ugyanis a tulajdonképpeni határvonal már jóval előrébb került annál, mint ahol a már a „miénknek” számító területen harcoló hátramaradt ellenséges egység tartózkodott. Az, hogy a határ egy ütközet során teljes mértékben hiányozzon, kivételes eset. A pár kilométerrel a frontvonal mögött eltöltött néhány nap alatt az irányokkal rendelkező és behatárolt tájat ismét a kerek, béketáj váltotta fel. Ezen a harci övezet fölötti légi csata látványa sem változtatott; sokkal inkább úgy tűnt, mintha a csapatok egy a végtelenségbe nyúló „*tájon*” küzdenének. Hasonlóképp hiányoztak a határok a galíciai mozgóháborúban az első ütközetünk alkalmával a harctér közvetlen közelsége ellenére. Miközben egy hosszabb menetelést követően tartalékos egységként az utcán álltunk, hirtelen harc bontakozott ki egy közeli faluért. A falu továbbra is egy „szokványos falu maradt a tájban”. Számomra maga a harc nem tűnt igazán komolynak, így a fedezékbe húzódásra vonatkozó figyelmeztetés a viszonylag jelentős veszélyhelyzet ellenére némiképp értelmetlennek tűnt, nyilvánvalóan azért, mert a béketáj helyét még nem vette át a háborús táj.

4. Az állás

A határok és az irányult jelleg által meghatározott tájban ugyanis a csata közben általában a táj különleges részeként jelenik meg a harcmező, az „állás”. Amennyiben a harcmező, például *állóháború* esetén, az árkok, fedezékek stb. révén különösen alkalmazkodik a katonai célokhoz, akkor a táj ezen részének állás jellege a harc szüneteiben is megőrződik, és különösen éles marad a táj többi részétől való elhatárolódás. Jóllehet a megközelítés során továbbra csak akkor jut eszünkbe, hogy a tájnak vége van, amikor a legelső árokhoz érünk, azonban már az egész állást valami teljességgel különleges, a táj további részeitől különálló zónaként fogjuk fel. Ha a fedezékekből egy ilyen állás hátsó határára tekintünk vissza, a táj nem olyannak tűnik, mint

amikor egy benne lévő tetszőleges pontban körülnézünk, hanem mint amikor a városi lakos egy nagyváros határán lévő többemeletes házból mintegy a »városból« a »vidékre« tekint; így tekint a katona is az állásból a szomszédos, de csak az állás határáig terjedő vidékre: két különböző jellegű tájrész ütközik itt. Minden, ami a táj és az állás, valamint az első lövészárkok között található, állás-jelleget mutat. Az egész zóna jó és rossz természetes vagy mesterségesen kiépített tüzérségi- és gyalogos állásokból, talajgyűrődésekből, vagyis katonai értelemben fedezékekből, valamint a tartalékos gyalogság és a lőszer utánpótlás beszállítására szolgáló célzó jó és rossz útvonalakból áll. Azok a viszonylag nagy kiterjedésű, lövészárkok által nem tagolt területek, amelyeket az ember lényegében joggal titulálhatna mezőnek vagy erdőnek, sem mezők és erdők a megszokott béketáj értelmében; ehhez hasonlóan a falvak sem tartják meg a szokás szerin nekik tulajdonított jellegüket. Ehelyett ezek a dolgok mind harci dolgokká váltak; lényegi tulajdonságaik az ellenség általi rálátás lehetőségének szintje, a védelmi képességük, amelyet gyalogos- vagy tüzérségi támadással szemben nyújtani tudnak, a tűzkörletként betöltött tulajdonságai, a különösen védett és a kifejezetten veszélyes állások száma és eloszlása, a gyakoriság, mellyel az ellenség ezeket pásztázza és a pillanatnyi veszélyeztetettségük jellege és intenzitása.

5. A harci képzet

A különbség ezen harci dolgok és a megfelelő békedolgok között elég mély ahhoz, hogy a velük szembeni magatartást döntően befolyásolja. Ennek okán értelmetlennnek tűnik bármely ebben az övezetben lévő dologgal szemben olyan követelményeket támasztani, amelyeket máskülönben csak békedolgokkal szemben támasztanánk. Ez magyarázza a természetellenességnek azt a benyomását, amit akkor éreztem, amikor először kellett egy az álláshoz tartozó mezőről az alváshoz szalmát hordanom, egy másik alkalommal pedig szemet cipelnem egy a tüzérségi és a gyalogsági vonal között elhelyezkedő szétlőtt faluból. Mert a létfenntartáshoz szükséges tárgyak számomra nem tűntek abba a házból és falakból álló komplexumba illőnek, melynek fő tulajdonságait a láthatóság elleni fedezék, illetve a lövések elleni viszonylagos jó védelem képezte.⁷ Egy szétlőtt falu fenomenológiai értelmezésbeli különbsé-

⁷ A falu mint harci dolog fogalma nagyon gyorsan megváltozik annyiban, hogy a házak „belsejében”, melynek éppúgy megtartják a maguk katonai tulajdonságaikat, többek között élelmiszer ellátmány található.

gei az álláson belül, illetve azon kívül abban is megmutatkoznak, hogy a rombolás kellemetlenségei az álláson belül lévő faluban megszűnnek vagy erősen lecsökkennek; hiszen ez jelen esetben egy harci képzet, nem pedig egy szét-dúlt béketárgy.

Ami a harci zónán belül található, az a katonák jogos tulajdona, és pedig nem azért, mert meghódították – mert az állás mögött fekvő meghódított területeken más a helyzet –, hanem azért, mert harci képzetként ez egy katonai dolog, amely természetesen a katonákért van. Még az olyan barbár tettek, mint a padló, az ajtó és a bútorok felégetése sem vethető össze semmilyen mértékben egy ház bútorainak ilyen jellegű elhasználásával a békeidőben. Mert ha ezek a tárgyak nem is vesztik el teljes egészében a békeidőben rájuk jellemző karakterjegyeket, mégis sokkal inkább előtérbe kerül a háborús dologként hozzájuk rendelt jelleg, amelynek következtében gyakran egészen más fogalmi kategóriába sorolódnak.⁸

Azt, hogy az emberek is hozzá tartoznak ehhez a harci világhoz, különösen két jelenség teszi világossá: azok a civilek, akik kivételesen nem menekültek el a harci zónából, mégsem válnak hirtelen a harci világ dolgaivá, kivéve, ha kémeknek vélik őket. Már a pusztán jelenlétük is elegendő ahhoz, hogy az érintett ház vagy tanya, amely egyébiránt az állás övezetében van, elveszítse állás-képzet jellegét; az ilyen házak tűz alá vétele különösen nehéz, és a béke egyfajta megsértésének érezzük.

Az, hogy az egyes katona saját magát is harci képzetnek tekinti, különösen világossá válik abban a pillanatban, amikor kikerül a harcoló egység kötelékéből, például ha megsebesül, vagy ha visszavezénylik a harcterről. Arra a jelenségre, hogy már nem működik közre, többféleképpen reagálhat: a harcokban már részt nem vevő számára vagy úgy tűnik, hogy egy csapásra elmúlt minden veszély, vagy éppen csak most ismeri fel igazán, hogy a „háború igen-csak veszélyes” – holott természetesen ekkor nem is vesz benne részt – és inentől minden harci eseménynek szokatlanul erős veszélyjelleget tulajdonít.

Az állás tehát tisztán harci dolgokból és olyan dolgokból áll, amelyek az állóháborúban hozzátartoznak a katonák *életéhez*. Ezekből a dolgokból nem hiányzik teljesen a harci jelleg, ugyan nem békedolgok, de kapcsolatban állnak a katonák harcon kívüli életével, amelyek nem igaz a tisztán harci dolgokra.

⁸ Újra és újra feltűnő jelenség, amikor az újonnan a frontra érkező csapatok és tiszték még érzik a dolgok és cselekedetek békejellegét, és emiatt olyan érzelmi reakciókkal válaszolnak, amelyek a tapasztalt katonák számára teljesen helytelennek tűnnek („Hiénák a csatatéren!” – amikor valaki élelmiszert vagy felszerelést vesz magához az elesettektől). Nem lenne helyes ebben az esetben érzelmi eldurvulásról beszélni.

Így például a mozgóháborúban már egy sátonak vagy az ágyú közvetlen közelében lévő csupasz fekhelynek is mintegy otthonos jellege van, ami éppen a harci dolgokkal való közvetlen együttlét miatt különösen feltűnő. Hasonlóan van ez az ütközet alatt az ágyú mellett elfogyasztott étel esetében is.

Állóháború esetén az álláson belül a dolgok tisztán harci jellege előlről hátrafelé, pl. az első árokban lévő megfigyelőállástól a pár száz méterrel hátrébb fedezékben lévő szálláshelyekig, folyamatosan csökken. Egy löveg mellett, 300 méterrel a legelső árok mögött, bizonyos körülmények között akár még virágot is szedgethetünk, amelyre az előlő árokban általában nem is gondolhatunk. A futóárkokban egy kicsivel hátrébb már szintén szabadabban mozog az ember. Mindenesetre a harci tevékenység lényeges felfokozódása az állás ezen, valamivel hátrébb fekvő részeinél is azonnal a tiszta harci jelleg megjelenését eredményezi.

A határ az állás és a vidék között ott húzódik, ahol a minden nap tűz alatt lévő zóna megszűnik, a mi franciaországi állásunk esetében nagyjából a francia aknavető hatókörének határán. A hátrébb fekvő tüzérállások mintegy *állás-sziget*ekként léteznek a vidékben; ugyan az álláshoz tartoznak, viszont térbeli összeköttetésben nem állnak vele. Az állás területén lévő vidék-szigetokről már volt szó korábban.

Az állás összefüggő területén túl zajló hevesebb tűzharcok esetén az állás időlegesen kiterjeszti határait. Ha azonban csak egyes hátrébb fekvő tanyákat vagy a terep egyéb pontjait veszik tűz alá, nem következik be az állás kiszélesedése; nem jönnek létre állás-szigetek sem, hanem a „vidék darabjai” vannak tűz alatt; az ellenség ilyenkor a „vidékbe” lő. A vidék ilyen jellegű, állás helyeti tűz alá vételének természetellenes volta – hiszen ezek a fokozott veszélyeztetettségű pontok nem keverendők össze az állás-szigetekkel – ennek megfelelő megtorlásra irányuló dühöt szoktak kiváltani, amely olykor keveredik az ellenség teljesítményének egyfajta tiszteletével, és némi elégtétellel arra vonatkozóan, hogy a front mögött hadtápszolgálatot ellátók is figyelmeztetve lettek a háborúra.

6. Az állás a mozgóháborúban

Ha a mozgóháborúban lebontásra kerül egy állást, akkor nem csak a határ és a veszélyzóna jelleg tűnik el, hanem: csodálkozva észleli az ember, hogy ahol korábban az állást állt, most vidék van. Az a zóna, amelyben addig folyamatosan meglapulva és védekezésre készen kellett viselkedni, most a vidék

egy olyan szakaszává vált, amelyen most keresztül kell vonulni. Anélkül, hogy tényleges bekövetkezett volna bármiféle átváltozás, a harci dolgok helyén hirtelen egy szántóföld, egy mező és hasonlók jönnek létre, amelyek minden irányban tájjellegű térbeli összefüggéseket mutatnak körös-körül az erdőkhöz és mezőkhöz. A front által meghatározott irányultság helyett a szántók és mezők most más, saját magukhoz illeszkedő irányokkal rendelkeznek. Az utak, melyek eleddig csak az ásást megnehezítő kemény földdarabok voltak a maguk harci szempontból előnyös vagy előnytelen oldalbarázdáikkal, ismét rendes utak lettek, amelyek településeket kötnek össze, a „vidéken való előrehaladás” és bármely célponthoz való eljutás vezetői és segédeszközei.

Ami az állásból visszamarad, azok olyan mesterséges építmények – gyalogsági árkok, a tüzérség fedezékei –, amelyek már csak elszigetelten, a környezettel való bármiféle értelmes összefüggés nélkül állnak ott. Ezzel elveszítik irányadó erejüket a tájképre nézve, és a „vidék” jelentéktelen, sőt kifejezetten értelmetlen képzeteinek szintjére süllyednek. Ezért ha rövid idő elteltével térünk vissza azokra a helyekre, amelyeket korábban állásként ismertünk, a teljesen új tájkép lényegesen megnehezíti a helyszín felismerését. A természetes és mesterséges harci dolgokból álló övezet hiánya, melynek helyére túlnyomórészt mezőgazdasági sajátosságokat felmutató földdarabok léptek, a veszélyjelleg megszűnése, végül pedig a határ hiánya, és ezáltal a földszív összekapcsolása a szomszédos, kerek, minden irányban a végtelenbe futó környezettel, összhatásukban alapjaiban változtatják meg a táj képét: a talaj azon kiemelkedései, melyek síkszerű „emelkedőben” végződtek, térszerű, a földön álló dombalakzatokká válnak. Ott, ahol az ütközet során az erdő *széle* az erdő erősen hangsúlyos sűrűsége által meghatározta a mögötte elterülő táj képét, ott most csak egy darab erdő található, amelynek kiterjedése szempontjából lényeges tényező az alakja, és amelynek széle ennél fogva az irányát is megváltoztatta, mely korábban például előlről nézve túlságosan is párhuzamos volt; előfordulhat, hogy az erdő kevésbé tűnik sűrűnek, de mindenesetre a harci szempontból fontos védelmi jelleg megszűnéséből adódóan a sűrűség veszít hangsúlyosságából. Ahol egy lapos mélyedés korábban jó fedezéknek tűnt, ott már csak sík, vagy legalábbis alig hullámzó talajt látunk, lényegesebb szintkülönbségek nélkül; és mivel az ilyen mélyedések mint harci dolgok alakját leginkább az átjárhatóság határozza meg, és mivel ekkor a szintkülönbségek a különböző irányokban nem azonos mértékben hangsúlyosak, összefüggőként jelenhetett meg az, amit most egymástól elkülönülő mélyedéseként élünk

meg, és fordítva. Az olyan mezők,⁹ melyek esetében az a tény, hogy az ellenség képes belátni őket, hangsúlyossá tette és megnövelte a kiterjedésüket, most összezsugorodnak; és még folytathatnánk.

Ha egy lövészárkot csak nem régen hagytak el, vagy még tele van halottakkal és a harc nyomaival, akkor rendszerint nem süllyed le az értelmetlen képzet szintjére, hanem „háborús képzetként” marad vissza a vidékben, és ugyan már nem rendelkezik a *valódi harci képzet* státuszával, ugyanakkor mégsem szabad egy szintre helyezni az elhullott lovakkal és széttaposott szántóföldekkel, melyeket a háború tönkretett, de újra békedolgozókká változtak. Ezzel ellentétben egy még harcban állónak kinéző árok háborús dolog marad, amely *alatt* a „vidék” húzódik. Hasonló háborús képzetek lesznek a leégetett falvak, amelyek mint a „háborús szigetként” állnak a békevidékben, vagy a vidéken fekszenek és beborítják azt, vagy vidék veszi őket körül, vagy elnyomják a vidéket.

Fordította: *Kavecsánszki Máté*

A fordítást az eredetivel egybevetette: *Munkácsi Péter*

⁹ A „mező” központi terminussá vált Lewin munkásságában. A kifejezés olyan térbeliségre utal, ahol a környezet és az érzékelő közötti folyamatos kölcsönhatás van.

Kiss Róbert

Első világháborús katonasorsok a 39. gyalogezred történetéből

A Nagy Háború centenáriuma kapcsán gyakran esik szó az egykori harcokról, hadműveletekről. Beszelnünk kell az azokban harcoló egyes katonákról is. A történelem leginkább csak a hadvezérek neveit jegyzi meg, az egyszerű katonák neve feledésbe merül. Pedig jobbára ők viselik a háború terhét, ők hajtják végre a konkrét hőstetteket.

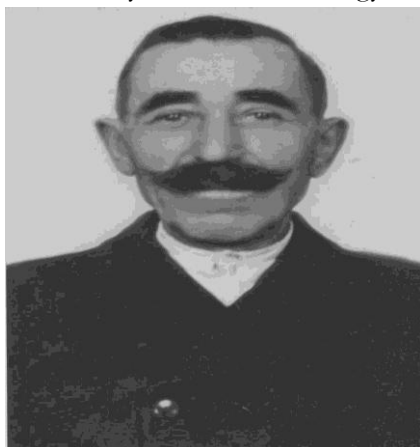
Munkámban a MH. 5. Bocskai István Lövészdandár 39. lövészászlóaljának jogelődje, az egykori cs. és kir. 39. gyalogezred három katonájának élettörténetén keresztül próbálok bemutatni a 39. gyalogezred I. világháborús harcait. Veteránjainak háború utáni életét. A három katona sok közös és sok eltérő tulajdonsággal rendelkezik. Mindannyian valós harccselekményekben harcoltak. Mindegyiküket vitézzé avatták a harctéren mutatott kiemelkedő tetteik következtében. Elképzelhető az is, hogy személyesen is ismerték egymást. Rendfokozatuk eltérő. A legénységi, az altiszti, és a tiszti karba tartoztak, így származásuk, indíttatásuk is biztosan más volt. Kettő egyszerű parasztcsaládba születtek, míg harmadik bajtársuk nemesi család tagja volt. Ebből adódóan anyagi-társadalmi helyzetük között jelentős eltérés volt. Volt köztük hivatásos katona, és besorozott tartalékos katona egyaránt. Háború alatti, és háború utáni sorsuk valahol tipikusnak tekinthető. Élettörténetükből magunk is képet alkothatunk arról, milyen volt a háború belülről. Milyen következményekkel járt az egyes emberek életében.

Vitéz Szitás István

Vitéz Szitás István¹ 1891-ben született Nagylétán (ma Létavértes része) egyszerű földműves családban. Az I. világháborúban a 39. gyalogezred kato-

¹ A Szitás család közlése alapján.

nájaként harcolt. Beosztása tisztiszolga volt. Ebben a beosztásban érdemelte ki az I. osztályú (Nagy) Ezüst Vitézségi Érmét. Sebesült parancsnokával átúszott egy folyót, megmentve annak életét, így kerülve el a talán közös hadifogságot. Valószínűsíthető, hogy ez az esemény 1918-ban történt a Piavénél, bár erre bizonyíték nincs. Az azonban bizonyos, hogy nagy veszélyben volt az élete. Menyétől maradt ránk egy történet, ami ezt bizonyítja.

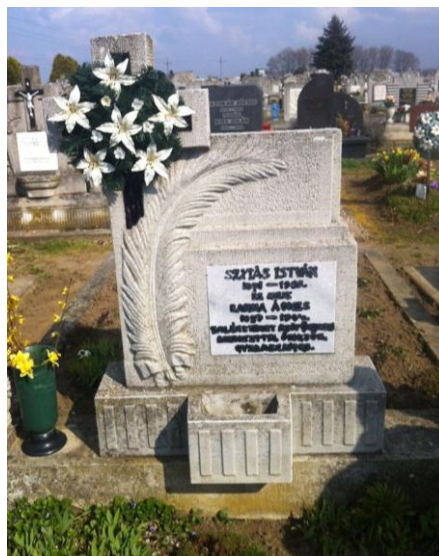

1. kép: v. Szitás István gyalogos (családi archívum)

A háborúban a „nagyezüst” mellett Károly Csapatkeresztet és Vas Érdemkeresztet is kiérdemlő katonára a háború után visszatért a földműveléshez. Családot alapított. A szintén nagylétai Barna Ágneset vette feleségül. Házasságukból 6 gyermek született: János, István, Sándor, Irén, Mária, Gábor. Az I. osztályú Vitézségi Érem jogán felvételt nyert a Vitézi Rendbe. Nevét ekkor magyarosította Zurbórol Szitásra. Elsőszülött fiát, Jánost szintén vitézzé avatták.

Vitéz Szitás István 1955-ben hunyt el szülőfalujában. Sírja a létavértesi köztemetőben van. Emlékét családja őrzi.

Idős korában Szitás István Sándor fiának családjával élt együtt feleségével. Egy alkalommal a menyé ételt vitt volna be a már idős és nehezen mozgó apósának, amikor annak felesége azt mondta neki: „Ne vigyél be lányom semmit, apád ma nem eszik, mert böjtöl.” Ugyanis annak a napnak az évfordulóján katolikus lévén mindig böjti napot tartott, így köszönve az Istennek, hogy a nagy veszedelemből megmenekítette!

2. kép: v. Szitás István sírja a létavértesi köztemetőben (Fotó: a szerző)

Csengeri Imre tiszthelyettes – első a vitézek között is!

Csengeri Imre 1888-ban született Hajdúnánáson, református családban. Az I. világháborúban a cs. és kir. 39. gyalogezred tiszthelyetteseként harcolt, és tettei alapján mindenképpen az ezred legkiemelkedőbb alakjai közé tartozott.

3. kép: Csengeri Imre tiszthelyettes.
(családi archívum)

Csengeri Imre géppuskaként szolgált. Akkoriban a géppuskákat külön alegységbe szervezték, és az ezred minden zászlóalja rendelkezett egy géppuskás osztaggal. Csengeri tiszthelyettes² az I. zászlóalj géppuskás osztagában szolgált. Hőstetteinek többsége ezzel a jelentős tűzerővel bíró tűzfegyverrel függ össze. A rendszeresített fő fegyverzet a Schwarzlose M.07/12. típusú, víz-hűtéses géppuska volt. Mivel a géppuskák teljes tömege meghaladta a 40 kg-ot (állvánnyal és pajzzsal együtt), a tűzfegyvereket lovakra vagy öszvérekre málházva szállították. A géppuskás század (*hivatalos megnevezése I. géppuskás osztag, részleg – Machinengewehr Abteilung I. -M.G.I.*) állományába rendszerint 4 géppuska

volt szervezve, és személyi állománya 100 fő körül mozgott. Például 1916. április 13-án az osztag harcértéke a következő volt:³

Tiszt	Hadapród	Legénység	Géppuska
3 fő	1 fő	100 fő	4 db

Csengeri Imre a Nagy Háború előtt szüleivel és testvéreivel Hajdúnánáson élt, innen ragadta el a háború. Hősünk 1914 júliusának végén, a mozgósí-

² A „tiszthelyettes” rendfokozat a legmagasabb altiszti rendfokozat volt, így ma főtörzsőrmesternek felel meg.

³ HL (Hadtörténeti Levéltár későbbiekben HL). II.482. K.u.k. 39. Inf. Reg. 5. d.

táskor vonult be a 39. gyalogezredhez, és egészen a háború végéig harcolt. Feltehető, hogy háború előtti tényleges katonai szolgálatát is 39-es katonaként szolgálta le. Annyi bizonyos, hogy részt vett az 1912–1913-as mozgósítási gyakorlatban, amit a mozgósítás emlékére alapított emlékkereszt is igazol. A fronton megjárta – az ezred harcainak megfelelően – a szerb, orosz, és olasz harcteret is.

Vitézségével hamar kitűnt. Az ezred géppuskás osztagai az 1914 őszen lezajlott harcokban mesterien használták tűzgépeiket. Mivel még nem alakultak ki műszakilag berendezett állások, a géppuskák mindkét oldalon nagy veszteségeket okoztak. Az ezred géppuskásai tűzfegyvereikkel gyakran mentették meg az ezred zászlóaljait az átkarolástól, vagy a teljes bekerítéstől. Ezekben a harcokban Csengeri Imre kiérdemelte az I. osztályú (Nagy) Ezüst Vitézségi Érmét.

A többi elismerést már az olasz fronton kapta. Hamarosan birtokosa volt a II. osztályú (Kis) Ezüst Vitézségi Éremnek is, majd (egyik sebesüléséért) elnyerte a Bronz Vitézségi Érmét is.

1917. május 14-én (10. isonzói csata) éjszaka az olasz tüzérség több órán át lőtte a 39. gyalogezred állásait. Még az éjszaka folyamán kis erejű gyalogsági támadást indítottak, amit a saját századok sikeresen visszavertek. Ezt követően újra megkezdődött olasz részről a tüzérségi tűz, ami egészen délig tartott. Ezt az olasz gyalogság támadása követte, amely elsősorban az ezred jobb szárnyának csatlakozása ellen irányult. Itt – a Fajti Hribtől ÉK-re – az ezred I. zászlóaljának 1. százada volt védelemben. A század, illetve a zászlóalj géppuskás osztagának egy szakasza megállította az olasz támadókat, akiket ezek után igen sikeresen pusztított a Csengeri Imre géppuskás szakasza által lőtt oldalazó tűz. A pusztítást az olasz gyalogságra lőtt tüzérségi zárótűz fokozta, majd az ellenséges gyalogság igen jelentős része megadta magát az északi szomszéd osztrák lövészezrednek.⁴

1917. augusztus 19-én (10. isonzói csata) az olaszok az ezred I. és IV. zászlóaljának állásait támadták. Amíg a IV. zászlóalj állásaiba betört olasz gyalogságot rövid idő alatt sikerült meghátrálásra kényszeríteni, addig az I. zászlóalj védőkörletében az olaszok jelentős sikereket értek el. Itt az I. zászlóalj 3. századának egy része és az egyik géppuskás szakasz fogságba esett. Az eredeti helyzet visszaállításának érdekében indított ellenlökés, amelyet a 2. század és az ezredtartalék 6. század hajtott végre, Csengeri Imre tiszthelyettes géppuskás szakaszának támogató tüze mellett indult meg. A hatásos támogató tüzet kihasználó századok kiverték a beékelődött olasz erőket a saját állásokból, és

⁴ vitéz Lépesfalvi Lépes–Mátéfy 1939: 283.

jelentős számú foglyot ejtettek.⁵ Csengeri Imre ezért a tettéért másodjára is elnyerte az I. osztályú (Nagy) Vitézségi Érmét.⁶

Augusztus 21-én Csengeri Imre újra kitűnt az I. zászlóaljat támadó olaszok elleni harcban. Az olasz gyalogság 09:45-kor indult nagy erejű gyalogsági támadása egészen a zászlóalj állásai előtt lévő műszaki akadályokig jutott. Az ott tűzzel megállított ellenséges erőkre a zászlóalj tüzérségi zárótűzet kért, minek hatására az olasz támadás összeomlott. A zászlóalj sikeresen megállította a további olasz támadásokat, miközben géppuskáival oldalazó tüzet vezetett a IV. zászlóaljat támadó olasz erőkre. Ennek ellenére a több hullámban, nagy erőkkel támadó olasz gyalogság betört a IV. zászlóalj védelmébe, ahonnan erőit csak nagy erejű ellenlökéssel lehetett kiszorítani. Csengeri Imre nem csak a géppuskáinak tüvezetése során emelkedett ki, de a vezetést erős tüzérségi tűzben is folytatta, valamint az ellentámadásban is részt vett.⁷

1918-ban a Piavén történető átkelésnél ismét kiemelkedő haditettét vitt véghez szakaszával. Az ezred 1918. június 15-én kezdte meg az átkelést Montellónál, a megáradt folyón. A folyót, mely az ezred átkelési szakaszán 1200 méter szélesre duzzadt, és azt – összesen 800 méternyi –, több sziget tagolta. Az átkelő eszközöket ezeken a száraz részekén emberi erővel kellett átsegíteni. Az átkelést az I. zászlóalj kezdte meg. Csengeri Imre géppuskás szakasza az első lépcső előtt foglalt el terepszakaszt az egyik homokszigeten. Innen tüzével támogatta a zászlóalj századainak átkelését. Ez elsősorban az átkelési ponttal szemben lévő olasz tűzfegyverek tűzzel történő lefogásával valósult meg.⁸

A treviso-i vasútvonalakért vívott harcokban (1918. június) a tisztii veszteségek miatt átvette zászlóaljának (de legalábbis a zászlóalj egy részének) parancsnokságát, és több napig vezette azt. Vezetésével a zászlóalj 27 (a különböző írott források, valamint a család információi az olasz támadások számát eltérően adják meg: 13, 22, 27 alkalom) olasz támadást vert vissza. Ekkor történt, hogy mivel az erősítésért küldött katonái egyike sem érte el a saját csapatokat, végül ő maga indult erősítésért. Megeskette a katonákat, hogy az állásokat távollétében is tartani fogják, illetve ő is esküt tett, hogy ha kell, még sebe-sülten is, hordágyon hordozva is meg hozza a várt erősítést, és visszatér katonáihoz. Sikeresen elérte a saját erőket, ahol a már halottnak hitt, megviselt katonát maga József főherceg szólította meg, és invitálta a harcok kipihenésére.

⁵ vitéz Lépesfalvi Lépes–Mátéfy 1939: 311.

⁶ *Nyírvidek*, 1921. augusztus 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_08/-?query=csengeri+%20imre&pg=7&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)

⁷ vitéz Lépesfalvi Lépes–Mátéfy 1939: 316–318.

⁸ *A magyar nemzet aranykönyve* 1921: 204.

Ő azonban ragaszkodott a mielőbbi induláshoz, így szavát megtartva, az erősítés élén érte el újra szorongatott helyzetben lévő katonáit.⁹

Az összeomlás után hazatérő tiszthelyettes még utoljára fegyvert ragadott, és tagja volt az 1919-ben, a csucsai fronton bevetett, 39-esekből verbuválódott, Vályi Nagy Frigyes által vezetett zászlóaljknak. A Székely Hadosztály tagjaként is példát mutatott hazafiasságából. Harcolt a románok ellen (vagyis már harcolt minden nemzet ellen, aki ellen a 39. gyalogezredet bevetették: szerb, orosz, olasz, román) és a csucsai összeomlásnál megsebesült. Nem csatlakozott azon társaihoz, akik a Székely Hadosztály megszűnése után a Tanácsköztársaság kötelékében harcoltak tovább. Végleg hazatért szülőfalujába. Itt rendőrként szolgált tovább Hajdúnánás román megszállása alatt, majd a románok kivonulása után a csendőrtartalék parancsnokhelyettese lett. 1919 júniusában belépett a Nemzeti Hadseregbe, és 1920 novemberében tette le végül a fegyvert.¹⁰ A háború után az 1920. június 19-én megjelent Magyar királyi honvédelmi miniszteri rendelet igazolta.¹¹ Majd 5 és fél évig szolgálta fegyverrel hazáját!

Kitüntetései: Arany Vitézségi Érem, I. osztályú (Nagy) Ezüst Vitézségi Érem két alkalommal, II. osztályú (Kis) Ezüst Vitézségi Érem, Bronz Vitézségi Érem, Károly-csapatkereszt, Magyar Háborús Emlékérem, Sebesültek Érme, 1912–13-as Mozdósítási Emlékkereszt.

Csengeri Imre 13 helyen sebesülve fejezte be a háborút, mely alatt kétszer tüntették ki az Arany Vitézségi Éremmel! Három alkalommal feküdt kórházakban, és sebesülései között kardtól, golyótól, és repesztől szerzett sérüléseket is viselt magán. Több repeszt haláláig hordozott testében. Egyik súlyosabb sérülése tüdőlövéstől származott, de többi sebesülésének következményei is haláláig kihatottak egészségi állapotára.

Köszönhetően kapott elismeréseinek, neve szélesebb körben ismertté vált. A legénységi állományúak között elsőként avatták a Vitézi Rend tagjává.¹² Így résztvevője volt az első vitézavatásnak, ahol az első 203 katona között avatták vitézzé. Az első 24 vitézi telket nyert jelölt közé tartozott.¹³ Sok,

⁹ Deme Andrásné, Csengeri Imre Erzsébet nevű lányának szíves közlése alapján.

¹⁰ *Nyírvidék*, 1921. augusztus 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_08/-?query=csengeri%20imre&pg=7&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)

¹¹ *Honvédségi Közlöny*, 47. szám, 1920. 06. 19. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Honvedsegi-Kozlony_1920_2_szemelyes/?query=csengeri%20imre&pg=452&layout=s (letöltés: 2017. 03. 01.)

¹² Királydaróci Daróczy 1921.

¹³ *Friss Újság*, 1921. május 24. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FrissUjsag_1921_05/-?query=csengeri%20imre%20&pg=79&layout=s (letöltés: 2017. 03. 21.)

Kiss Róbert

egykori 39-es bajtársa is ekkor nyert vitézi címet. Az ünnepségre 1921. augusztus 21-én került sor.¹⁴

4. kép: A vitézzé avatás oklevele. (családi archívum)

A vitézi telekről szóló adománylevél 1921. május 21-én kelt. Ennek megfelelően részére a vajai, 461. számú telekkönyvi betétben foglalt 1066/3 helyrajzi számú, 15 katasztrális hold terjedelmű vitézi telek adományozása (8,5 hektár) történt meg.¹⁵

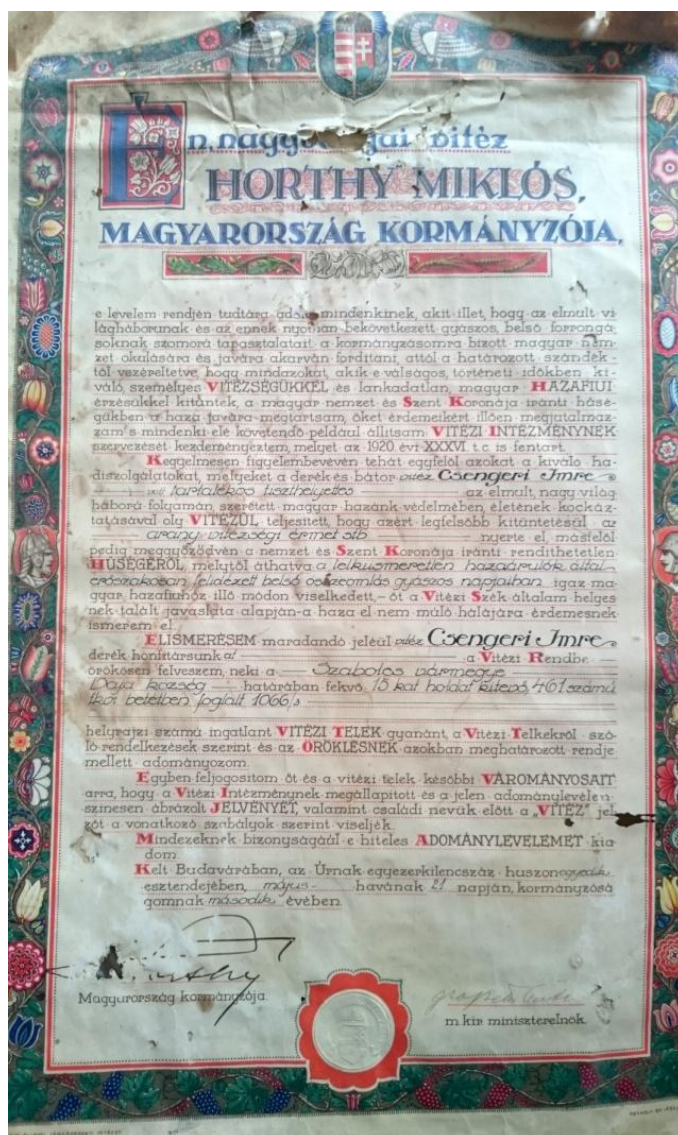
Az egyébként hajdúnánási katona a felajánlott földek közül Vaja mellett választott magának, vállalva ezzel a költözést is. Úgy tartotta, hogy az egyébként általa bőtermőnek megismert hajdúnánási földek esőben gazdagabb időjárás esetén gyakorta belvizessé válnak. Ezért azoknál némileg homokosabb földeket szeretett volna. Így a vitézi címmel 15 hold vajai földhöz jutott. Választott településén – mivel első felesége, Csengeri Irén elhunyt –, új házastársra talált a vajai (egyébként árva) Orosz Erzsébet (1904–1978) személyében.

A vitézi telket Vay Ádámné ajánlotta fel. Az ünnepélyes vitézi telek beiktatás 1921. július 31-én történt meg. Az ezt megelőző napon, 1921. július 30-án

¹⁴ Oklevél a vitézzé avatásról. A család birtokában.

¹⁵ A Kormányzó Adománylevele. Kelt 1921. május 21-én. A család birtokában.

Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottsága rendkívüli közgyűlést tartott. Az ülésen bemutatták Csengeri Imrét, a másnapi rendezvény ünnepeltjét.¹⁶

5. kép: A vitézi telek adománylevele. (családi archívum)

¹⁶ Nyírvidék, 1921. július 30. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_07/-?query=csengeri%20imre&pg=156&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)

A beiktatási bizottságban a következő személyek szerepeltek: vitéz Toókos Gyula vezérkari őrnagy (Horthy Miklós képviselésében), a Vitézi Szék törzskapitánya, Reviczky László ezredes, Wack Károly őrnagy, dr. Jármí Béla főispán, Mikecz István alispán. A beiktatás tiszteletére a települést lobogókba öltöztették, és az érkezőket a falu jegyzője köszöntötte. A főispán és az alispán elé egy 12 főből álló lovas bandérium lovagolt előre.

A vendégek egy része egy nappal korábban érkezett, és a Vay kastélyban szállt meg. A vonattal érkezett tisztek között volt Csengeri Imre is. A nagy nap első ünnepségére a kastély előtt került sor, az erre a célra összeállított lombsátor alatt. A helyi és kerületi előljárók megnyitó beszéde után vitéz Toókos Gyula őrnagy Csengeri Imrét a vitézi birtokba helyezte, és a település lakosságát is invitálta az augusztus 20-án tartandó vitézavatásra.

Ezt követően a református templom előtt álló Vay Ádám obeliszks előtt vitéz Toókos őrnagy jelképesen egy marék földet adott át Csengeri Imrének a neki adományozott földből. A református lelkész imája után Mikecz István alispán üdvözölte az immár Szabolcs vármegyei lakossá váló hőst. Végül a bizottság aláírta az adományozással járó jegyzőkönyveket.

Az ünnepséget Papp Lajosné Vay Róza által adott díszebéd követte.¹⁷

Az immár birtokkal gyarapodott vitéz nem felejtette el meghálálni az elismeréseket. Köszönő levelében így írt:

„Nagyságos Alispán Úr!

Abból az alkalomból, hogy a folyó évi július hó 31-én részemre vaján, a Vitézi Szék rendelkezésére a vitézi telek átadatott, nem mulaszthatom el, hogy hálás és alázatos köszönetemet ki ne fejezzem az érdekekben tett fáradozásukért. Arra kérem, méltóztassék alázatos köszönetemet tolmácsolni a Kormányzó Úr Ófőméltóságának, a Vitézi Széknek és özvegy gróf Vay Ádámné kegyelmes asszonynak, kéknek irántam való kegyes jóindulatáért soha el nem múló hálával tartozom... Ígérem, hogy becsületes polgára leszek Szabolcsvármegyének és az a föld, melyet kedves jöltevőm jóvoltából két kezemmel művelhetek, elszakíthatatlan kapcsolatot fog képezni közöttem, a szabad hajdúk leszármazottja és a vármegye között. Egyben alázattal kérem a Nagyságos Alispán Urat, méltóztassék köszönetemet a vármegye népével közölni, különösen Vaja község népével, azért a szép ünnepélyért, amelyet azon alkalommal érettem rendezett. Kérésemet és köszönetemet ismételve vagyok Nagyságodnak alázatos szolgája:

Hajdúnánás, 1921. aug. 6.

*vitéz Csengeri Imre
hajdúnánási lakos¹⁸*

¹⁷ *Nyírvidék*, 1921. augusztus 2. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_08/?pg=2&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)

¹⁸ *Nyírvidék*, 1921. augusztus 9. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_08/?query=csengeri%20imre&pg=36&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)

Arany Vitézségi Érmét, – mely után járadékban részesült –, időközben eladta. A kapott pénzt szülei házának tehermentesítésére fordította.¹⁹ Azt a területet, amelyen gazdálkodott, a mai napig Csengeri dűlőként, vagy Csengeri sarokként ismerik a helyiek.²⁰

6. kép: A Csengeri dűlő egy része napjainkban. (Fotó: a szerző)

Élete gazdálkodással telt, ami mellett leventeoktató is volt. Nagy tiszteletben tartották, és nemzeti uramnak szólították. A helyi hivatalokban sorba állnia sem kellett, mindig előre szólították. Nagy öröme tellett 4 gyermekében. Sokszor mondogatta, hogy csak legkisebb lányának, Erzsikének a lakodalmát szeretné még megélni. A fronton szerzett számtalan sérülése miatt azonban állandó egészségügyi gondjai voltak. Bár később több alkalommal is behívták katonai szolgálatra, egészségügyi állapota miatt azonnal elbocsájtották. Karsébél sokat szenvedett. Végül felesége Debrecenbe vitte egy olyan orvoshoz, akivel még az ezred I. világháborús időszakából ismerték egymást. Az orvos azt mondta, ha hamarabb felkeresik, talán amputálással még menthető lett volna a hős élete, így viszont gyógyulása már csak az Égben lehet.

¹⁹ Deme Andrásné, Csengeri Imre Erzsébet nevű lányának szíves közlése alapján.

²⁰ Csengeri Imréné és Csengeri Imre szíves közlése alapján (unokájának felesége, illetve dédunokája).

Csengeri Imre tartalékos tiszthelyettes, a cs. és kir. 39. gyalogezred történetének kétségtelenül egyik legvitézebb katonája 1941. szeptember 4-én adta vissza lelkét Teremtőjének. Mivel a harcmezőn szerzett sebesüléseinek következtében hunyt el, hősi halottként kell tekintenünk rá. Ágyának végében ott zokogott legkisebb, általa nagyon szeretett 8 éves kislánya... Nem adatott meg édesapjának, hogy örömapa lehessen a lakodalmán. A vitézi címet az 1927-ben született Imre fia örökölte.

Temetése olyan volt, amire a településen nem sok példa akadt. Megjelentek a Vitézi Rend képviselői. Egykori leventéi is, akik koporsóját vitték a sírhoz. Sírja ma felújítva, a család által gondozottan állít emléket a hősnek.

7. kép: A hős síremléke. (Fotó: a szerző)

Sajnálatos módon 1945 után a hős emlékét csak a család őrizte tovább. Fegyverét elásták (kútba dobták?), félve a retorzióktól. A kapott földet elvitte a kollektivizálás. Szétszóródtak az emlékek is. Feleségét idős korában az Őrben élő Erzsébet lánya ápolta. Sírja is ott található.

Egyszer valaki azt mondta özvegyének: „*meglátja, a férjéről egyszer a gyerekek tanulni fognak az iskolában.*” Ha még ez nem is érkezett el, emléket veszni nem hagyhatjuk. Amikor e sorok írójaként legkisebb lányát, a mára már idős Erzsébet nénit felkerestem, ő azt mondta, már napok óta édesapja jár állandóan az eszében és nem tudta, miért van ez. Most már tudja: „*nagy az Isten hatalma!*” Azért

volt ez, mert nekem kellett érkeznem hozzá! Magam is így gondolom! Újabb 39-es bajtárs történetét kapcsolhatjuk az ezred történetéhez, akinek vitézsége és élete példakép kell, hogy legyen mindannyiunk előtt!

Vitéz Csengeri Imre – 39-es tiszthelyettes –, nyugodj békében!

Aki a térdén lovagoltatta a kis Habsburg Ottót

PROKOPOVITSCH LEÓ, EGY 39-ES TISZT ÉLETÚTJA²¹

8. kép: *Prokopovitsch Leó*
(családi archívum)

Prokopovitsch Leó Gnédán (ma Hniezdne, Szlovákia) látta meg a napvilágot 1887. január 17-én. A családja felvidéki nemesi család. Édesapja Prokopovitsch Tivadar, édesanyja Gönczy Ottília volt.²² A család korábban Óublón (ma Stará Lubovňa, Szlovákia) lakott, de az édesapa Gnédza és környéke körjegyzője volt, így e településre költöztek. Az örömmel várt legkisebb fiúgyermek (a család tíz gyermekéből csak nyolcuk élte meg a felnőttkort) névválasztása nem hétköznapi. Édesanyja unokatestvére volt bistei Gönczy Leó ezredes, aki az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt a 20. és 97. honvédszázalójban

harcolt és hadnagyként tette le a fegyvert. Később a 34. gyalogezredben folytatta pályáját, majd végül honvédezredesként fejezte azt be.²³ A kis Leó már születésekor örökölte az ezredes rokon egy noteszét, amit a honvédezredes a szabadságharc alatt is mindig magánál hordott. A noteszt a Prokopovitsch család ma is nagy tisztelettel és szeretettel őrzi. A gyermek az ő tiszteletére kapta a keresztségben a Leó nevet.

²¹ Az írás alapvetően Prokopovitsch Leó fia (P. Leó) és dédunokája (P. László) visszaemlékezéseiből, illetve a család birtokában lévő okmányok, okmány másolatok felhasználásával készült. A szerző köszöni a család barátságát és önzetlen segítőkészségét! Külön köszönet azért, hogy a család a nehéz időszakokban is megőrizte a 39. gyalogezredhez köthető tárgyakat, amiket így egy mai 39-es katona is kezében tarthatott!

²² Prokopovitsch Leó születési anyakönyvi kivonata. A Prokopovitsch család birtokában.

²³ Bona 1998: 482.

A család 1688-ban I. Lipót által nyert magyar nemességet. A nemességet Lőcsén (ma Levoča, Szlovákia), Szepes Vármegye közgyűlésén hirdették ki. Ezt a nemességet 1798-ban megerősítették.²⁴

A kis Leót, aki a család második legkisebb gyerekeként született, 8 évesen Nyíregyházára küldték szülei, magyarul tanulni. Ugyanis szülőhelyén vegyes volt a lakosság, és a helyes kiejtés miatt ráfért a tiszta magyar környezet. Viszont a szülőhely meghatározta nyelvismeretét: magyarul, németül, szlovákul, csehül, lengyelül folyékonyan beszélt! Ez későbbi pályáján, mind háborúban, mind békében jól jött...

Katonai pályáját a budapesti hadapródiskolában kezdte 1903-ban. Annak elvégzésekor, 1907-ben hadapród tiszthelyettessé avatták. 1907. augusztus 18-tól a cs. és kir. 39. gyalogezredben szolgált. Hamarosan előléptették hadnaggyá (1910. 11. 01.). Az 1912–13-as mozgósítási gyakorlaton már tisztként vett részt. A későbbi uralkodót személyesen is ismerte. Habsburg Károly főherceg (akit később IV. Károly néven koronáztak magyar királlyá) 1912-től az ezredben az I. zászlóalj parancsnokaként szolgált. A királyi zászlóaljparancsnok felelőse, Zita hercegnő gyakorta kereste fel férjét a laktanyában (Stiftskaszárnya), ahova karon ülő gyermeküket, a kis Ottót (Habsburg Ottó) is magával vitte. Így eshetett, hogy a fiatal Prokopovitsch hadnagy gyakorta a térdén lovagoltatta a királyi utódot, a számunkra jól ismert Habsburg Ottót!

Az I. világháború kitörésekor előléptették főhadnaggyá (1914. 08. 01.). 1914 augusztusának végén a 16. században (IV. zászlóalj) harcolt. Augusztus 30-án a támadó IV. zászlóalj, melynek bal szárnyát a 16. század képezte, 4,5 km-t tett meg ellenséges tüzérségi tűzben. A támadásban, melyben Prokopovitsch hadnagy különösen kitűnt, a század 11 halottat, és 44 sebesültet veszített.²⁵

A harcokban bal alkarján puskaövedéktől megsebesült. Felépülve, 1914 decemberében két menetszázad élén tért vissza az arcvonalba,²⁶ hogy immár a II. zászlóaljban harcoljon tovább, a 6. század (II. zászlóalj, 2. század) századparancsnokaként.

A húsvéti csataként elhíresült ütközetben, amely 1915. április 5-én, húsvét hétfőjén kezdődött, az ellenség első támadása az I. zászlóalj két századának állásiba sikeresen betört. Az elvesztett árokszakaszok visszafoglalására a

²⁴ Szepes vármegyei levéltár: nemesi összeírások: „Acta Prot. 1799. No. 185” alatt őrzött okmányok. Másolat a család birtokában.

²⁵ vitéz Lépesfalvi Lépes–Mátéfy 1939: 37.

²⁶ Vélemény az előzetes orvosi megvizsgálásról. Kelt Kolozsvár, 1943. 08. 19, vitéz Lépesfalvi Lépes–Mátéfy 1939: 95. Másolat a család birtokában.

tartalékban lévő fél 6. századot – amely addig az ezred bal szárnyán védő 6. század mögött volt – Prokopovitsch főhadnagy vezetésével rendelték előre.

Az ezred állásaiban vad kézítusa folyt. Egyes visszavonuló részeket az ellenlökő alegységek tisztjei fogtak fel és vezettek újra harcba. A harcot jól jellemzi, hogy az ezred parancsnoka – Spiess Szilvió – ezredes is elesett. Prokopovitsch főhadnagy ellenlökése az állásokba beékelődött oroszok kivetésére sikeres volt. Az oroszoktól sikerült visszavenni az 1. század állásaiban levő gyalogsági löveget, majd azt azonnal újra az oroszok felé fordítva megkezdeni vele a tüzelést.

Az eredeti helyzetet sikerült a teljes ezred vonalában visszaállítani. A támadó két orosz ezred csak foglyokban 1080 főt veszített, halottaik pedig százával heverték az állásokban és az állások előtt. A 39-esek halottakban 54 főt veszítettek. 134 fő pedig eltűnt.²⁷

Ezután Prokopovitsch főhadnagy az 5. század parancsnokaként harcolt tovább. Hamarosan újra megsebesült. A 4. isonzói csatában, mely 1915. november 10-én indult, mindjárt az első napon gránátszilánkot kapott jobb vállába. Akár életmentő is lehetett ez a sebesülés! Egy időre megszabadulhatott az arcvonalból...²⁸

Felgyógyulása után magától értetődően folytatta a frontszolgálatot. 1916 áprilisában már az 1. század parancsnoka volt (I. zászlóalj). 1916. április 11-én bal kézfején sérült ismét, gránátrepesztől. Szeptember 15-én aztán ismételten megsebesült, még hozzá súlyosan. Ekkor a 39-esek támadása az Isonzó túlpartjáiig jutott, ahonnan viszont ismét a folyó saját partjára kellett visszavonulniuk. Ekkor jobb combjának alsó harmadában, a belső oldalon érte sérülés. Sebesülten elszakadt sajátjaitól, de sikerült elrejtőznie egy kukoricásban. Az éjszakát megvárva, sebesülten úszta át az Isonzót, majd kúszott vissza a saját vonalakhoz. Legjobban attól félve, hogy éppen a saját csapatok fognak löni rá. Ez a sérülés maradandó károsodással járt: jobb lábszárát derékszögnél jobban behajtani többé nem tudta. Jobb lába 4 cm-el megrövidült, mivel combcsontjából egy sérült darabot el kellett távolítani.²⁹ (A Lépesfalvi-féle ezredtörténet a sebesülés idejét 1916 augusztusára teszi. Azonban Prokopovitsch Leó különböző orvosi igazolásai egyöntetűen a szeptember 15-i dátumot adják meg a sebesülés idejének).

²⁷ vitéz Lépesfalvi Lépes–Mátéfy 1939: 142–143.

²⁸ Vélemény az előzetes orvosi megvizsgálásról. Kelt Kolozsvár, 1943. 08. 19, vitéz Lépesfalvi Lépes–Mátéfy 1939: 192. Másolat a család birtokában.

²⁹ Vélemény az előzetes orvosi megvizsgálásról. Kelt Kolozsvár, 1943. 08. 19. A felülvizsgáló bizottság lelete és indítványa, kelt 1943. 08. 19-én. Másolat a család birtokában.

Sebesülésével Laibach-ban – ma Ljubljana, Szlovénia – (1916. szeptember 18. és szeptember 27. között), Nagykanizsán (két napot) és Budapesten, a pénzügyintézetek hadikórházában (1916. október 4. és december 22. között) kezelték. Combcsonthjának összeforrásánál egy mogyoró és egy rizsszem nagyságú repeszdarabot nem lehetett eltávolítani, így azokat haláláig hordozta testében. Élete legnagyobb fájdalmait élte át, amikor lábát húzták, hogy minél kisebb legyen a maradandó járáshiba (ennek ellenére emelt talpú cipőt hordott később élete végéig, hogy kevésbé sántítson). Ezt követően gyógyfürdőkben kezelték. A Lukács fürdőben 1917. január 4. és február 24. között és Baden bei Wien-ben 1918 áprilisában és májusában. Végül a sebesülés maradandó volta miatt felmentették a harctéri szolgálat alól, és hátországi szolgálatra osztották be.³⁰

A továbbiakban az ezred pótzászlóaljánál (K. u. K. Ersatzbataillon des Infanterieregiments Freiherr von Conrad No. 39.) lábadozott, illetve szolgált. 1917. 08. 01-jén előléptették századossá.

A pótzászlóalj Königsgrätz-ben állomásozott (ma Hradec Králové, Cseh Köztársaság). A háború végéig Prokopovitsch Leó is ott szolgált. Jelentős szerepe volt a pótzászlóalj hazahozatalában, mely az összeomláskor valósult meg.

A háború vége, csakúgy, mint a fronton, a hátországi pótzászlóaljnál is káoszba torkollott. A parancsok egymásnak ellentmondóak lettek, vagy nem érkeztek meg. A csehek már korábban is megbízhatatlanoknak tűntek. Erről a 39-eseknek első kézből voltak információik. Az ezredben szolgáló cseheknel többször előfordult dezertálás, illetve a cseh ezredek tömeges szökése miatt az ezred katonáinak számtalan alkalommal kellett nagyobb áldozatot hozni az arcvonal megszilárdítása érdekében. Ennek ellenére a pótzászlóalj katonái és a környék cseh lakossága között jó volt a kapcsolat. Olyannyira, hogy házasságok is kötődtek! Mindenesetre 1918 őszén a városban érezhető volt a feszültség.

1918. október 28-án tüntetés volt a helyi állomásparancsnokság előtt. A tömeg több épületről levette a császári címert és azt az Elbába dobta. Bár személyi atrocitásokra még nem került sor, megjelentek az első olyan térképek, amik alapján a függetlenedő cseh állam magyarországi megyékre is igényt tartott. Másnap, október 29-én a városban szolgáló cseh katonák és tisztek letépték sapkájukról az osztrák sapkarózsát. Ezután az ezred magyar katonáit

³⁰ A m. kir. nagyváradai honvéd csapat kórház kórvázlata. Kiállította: dr. Rémy Gyula orvos őrnagy. Kelt: Nagyvárad, 1943. 07. 30. Másolat a család birtokában.

kisebb inzultusok érték a nyílt utcán. A legénységtől elvették a jobb ruhadarabokat, hátukról lekasztották a hátizsákot.

A helyzet egyre forróbbá vált. Egyes katonák már vonatra ültek, és elindultak Magyarországra. A tisztikar gyűlést tartott és kérelmezte a pótzászlóalj hazaindítását. A zászlóalj parancsnoka, Dominiq ezredes, ettől azonban me-reven elzárkózott. Majd a 3. század küldöttei felkeresték Prokopovitsch századost és közölték vele, hogy a legénység bízik benne. Vezesse őket haza!

Újabb tiszti gyűlés következett, ahol Prokopovitsch százados átvette a zászlóalj parancsnokságát, majd megszervezte a hazautat. Október 30-án felvette az összeköttetést a helyi cseh katonai tanáccsal. A feszült állapot miatt még aznap igyekeztek elindulni. A csehek is érdekeltek voltak abban, hogy a magyarok mielőbb elhagyják a várost, 22:00-kor végre elindult az ezred alatt a szerelvény. A vonaton nem csak katonák utaztak, ott voltak a tisztek családjai és néhány helyi menyecske is. November 3-án 08:00-kor, Prokopovitsch századosnak köszönhetően, a recsegő-ropogó Monarchia összeomlása közben a pótzászlóalj sikeresen megérkezett Debrecenbe.

Az ezred ingóságainak egy részét – mivel az másképp a helyi civilek kezébe került volna, elveszve a magyarok számára – a 39-esek szétosztották maguk között. Prokopovitsch századosnak az ezüstözött tiszti étkészlet néhány darabja jutott. Ezek a darabok, melyek 39-es beütővel vannak ellátva, átvészelte két világháborút, megannyi menekülést és a kitelepítést. Jelenleg is a Prokopovitsch család féltett emlékei!

Aztán jött Trianon... Elszakítva a felvidéki otthon, ahová, mint Csehszlovákiából kitiltott személy, még szülei temetésére sem utazhatott haza! Elszakítva Erdély is, feleségének szülőhelye... Csoda hát, ha az egyenruhát nem vetette le és szolgált tovább? Belépett a Nemzeti Hadseregbe, mint nemzetvédelmi tiszt, majd, mivel a trianoni békediktátum korlátozta a hadsereg létszámát, vámtisztként szolgált tovább.

Vélhetően beosztásainak jelentős része a rejtett haderő beosztása volt. Ezt támasztja alá, hogy a két háború között a katonai hírszerzés tagjaként a megszállt Nagyváradon koldusnak álcázva folytatott titkosszolgálati tevékenységet. Egy ízben közel állt a felfedezéshez, ugyanis az utcán szembetalálkozott egy román, első világháborús tisztársával, akit egy alkalommal a háború alatt kardlappal vert ki a fedezékből rohamra (A román tiszt valószínűleg a cs. és kir. 37. vagy 43. gyalogezred tagja volt korábban, mivel ebben a két ezredben magasabb volt a román nemzetiségűek aránya, illetve gyakorta harcoltak a 39. gyalogezred mellett. Tagadhatatlanul az sem zárható ki, hogy az illető éppen a 39. gyalogezredben szolgált). Szerencsére a festett tiszt úr jobban el volt fog-

lalva néhány hölgy társaságával, mintsem hogy jobban megfigyelte volna a „koldust”... Ez a feladat azért is maradt meg jól a család emlékezetében, mert felesége eredetileg Nagyváradi volt. 22 éven át felesége családjának egyesítése sem valósulhatott meg. Ezt a szálát erősíti, hogy később egy vasúti utazás során egyik tisztára a vonaton ismerősnek vélte Prokopovitsch Leót. Éppen ezt a hírszerző vonalat emlegette fel közös kapocsként!

Kezdetben Csarodán élt feleségével (debreceni vámőrkerület), sarkadi Kesztyűs Ilonával. Első gyermekük, Leó Budapesten látta meg a napvilágot, de kora gyermekkorát Csarodán töltötte, ahol megszületett Ottília nevű második gyerekük, aki nemsokára elhunyt.

9. kép: Esküvői fotó feleségével, Kesztyűs Ilonával.

Később Győrbe helyezték, így a család is költözött. Hamarosan súlyos vesemedence gyulladást kapott, ami meglévő egészségi problémáit tovább súlyosbította. Hatalmas szerencsével megúszta családjával együtt a Matuska Szilveszter-féle viaduktrobbantást. Jegyük szólta a vonatra, amire valamilyen közbejött dolog miatt nem ültek fel, másnapra halasztva az utazást...

1932-ben a család az új szolgálati hely miatt Makóra költözött, ahol Csaba nevű gyermeke született. Ez a gyerek hamarosan, Szegeden elhunyt, hasonlóan a második gyermekükhöz.

Részt vett az erdélyi részek felszabadításában. Az 1940-es boldog bevonulás számára különösen fontos volt. Nagyvárad közel állt a családhoz, mint már említettük, feleségének családja nagyváradi volt. Apósa, sarkadi Kesztyűs

János tiszt volt, majd építészmérnökként dolgozott Nagyváradon. Prokopovitsch Leó családjával Nagyváradra költözött. Itt még rövid ideig folytatta katonai szolgálatát, utolsó beosztásában a 25. honvéd könnyű hadosztály levente parancsnokságán dolgozott.

Szláv nyelvtudásának köszönhetően részt vett az 1848–49-es honvédszászlók hazahozatalának intézésében is, mint a delegáció egyik tagja. Nagyvárad évei alatt megkereste egykori tisztiszolgáját, aki Várad mellett lakott. Az Arany Vitézségi Érmes, egykori 39-es veterán felvételt nyert a Vitézi Rendbe. Propokovitsch Leó egykori katonáján úgy segített, hogy lóselejtezésből vásárolt neki egy Akna nevű lovat, amivel megajándékozta egykori bajtársát.

Az idő múltával betegségei, illetve a sebesülések maradandó volta miatt 1943. szeptember 1-i hatállyal „Mindennemű szolgálatra alkalmatlanná” nyilvánították, ezzel egyidejűleg alezredesként nyugállományba helyezték.³¹ A következő év szeptemberében a Kormányzó szakszolgálatos ezredesi címet adományozott számára.³²

Életútjának kitüntetései: 1912–13-as Mozgósítási Emlékkereszt, Nagy Katonai Érdemérem a kardokkal (1915), III. osztályú Katonai Érdemkereszt a kardokkal (1915), Vaskorona Rend (1917), Károly Csapatkereszt (1917), Udvari Jubileumi Kereszt, III. osztályú Tiszti Szolgálati Jel (1927), Vitézi Rendbe történő felvétel (1929), Magyar Háborús Emlékérem kardokkal, sissakkal (1930), Hadirokkant Jelvény (1932), Osztrák Háborús Emlékérem a kardokkal (1935), Sebesültek érme háromszori adományozás, II. osztályú Tiszti Szolgálati Jel (1937), Bolgár Háborús Emlékérem (1938), Erdélyi Emlékérem (1942).

A munkát ezután sem hagyta abba. A Vitézi Szék Bihar megyei széktartójaként dolgozott tovább, amely feladatkörében ideiglenesen a Vitézi Szék székkapitányi feladatait is ellátta. A háború azonban közeledett a családi otthonhoz. Fia, Leó, amikor Nagyváradon tartózkodott, ekkor már többször teljesített légo figyelő szolgálatot. Bár a bombázásokat a család átvészelte, az orosz betörés miatt 2 kofferrel a család menekülni kényszerült. Amikor kis időre sikerült a várost visszafoglalni, a nyugalmazott ezredes még utoljára felkereste lakásukat (akkor: Nagyvárad, Hitler Adolf utca 23. szám), de azt már kifosztva találta. Szinte csoda, de egy volt katonája később utána küldte a varrógépet, aminek kis fiókjában hiánytalanul lapultak a tűk és cérnák. Ez bizony jól jött a nehéz időkben.

³¹ Az alkalmatlanságot, illetve a nyugdíjazást igazoló okmányok. Másolatok a Prokopovitsch család birtokában.

³² *Honvédségi Közlöny*, 40. szám. 1944. 09. 13.

Közben a család folyamatosan menekült a front elől. Ennek során Veszprém-ben maradtak hosszabb ideig, és a Budapesten tanuló Leó fia itt tudott csatlakozni a családhoz. Azzal az oszloppal menekültek, mely többek között a szatmárnémeti Vitézi Szék anyagait is mentette. A szekereket húzó lovak is a Vitézi Szék birtokairól származtak. Az oszlop parancsnoka a Szatmár megyei székkapitány volt, de ott volt a Bihar megyei székkapitány is. A lovak, melyek egy része hátasló volt, folyamatosan dőltek ki. Több alkalommal felmerült, hogy a Vitézi Szék irattárát, vagy egy családot visznek tovább, de végül mindig sikerült újabb szekereket szerezniük. Mivel az oszlopparancsnok megbetegedett, Prokopovitsch Leó vette át a parancsnokságot.

Az oszlop végül osztrák területen esett angol fogságba Villach-nál, így a legrosszabb változatot, az orosz fogságot, sikerült elkerülni. Ráadásul az angol fogságban a tisztek oldalfegyvereiket megtarthatták, és emellett angol élelmezési ellátásban részesültek. Utóbbi olyan cikkeket is tartalmazott, amely az akkori Magyarországon már régóta hiány volt! A tiszteket Grazba vitték igazolni, de végül mindenkit elengedtek. Innentől már csak hadifogoly ellátást kaptak, előbb a magukkal hozott dohányt cserélték élelemre, majd ez is elfogyott. Az első tábor Weissenstein bei Villach-ban volt, egy patak partján, ahol szállásul faházat építettek. Leó fia közben Grazban beiratkozott az egyetemre, majd emellett a feffernitz-i fogolytáborban, ahol magyar hadikórház működött, a laboratóriumban, végül a bőr- és nemibeteg osztályon dolgozott.

Bár maradhattak volna Ausztriában, a háború után mégis vállalták a hazajövetellel járó magas kockázatot. Először Esztergomban laktak, mivel Leó testvére, Ilonka ott lakott. Férje az esztergomi közkegyintézmény első igazgatója, Gönczy Béla volt (a fentebb említett Gönczy Leó fia), akit később – özvegyként! – kitelepítettek, így a Prokopovitsch családnak is mennie kellett.

Időközben igazolása megtörtént. Elmarasztalták korábbi szolgálataiért. Nem felejtették el a titkosszolgálatoknál folytatott munkáját és a Vitézi Rendben betöltött szerepét sem. Külön bűne volt, hogy 1944. október 15. után sem vált meg a Vitézi Rendtől, bár enyhítő körülményként kezelték, hogy „egyes üldözöttekkel szemben emberségesen bánt.”³³

Feleségének barátnője segített rajtuk, akinek parádfürdői villájába költözhetek be. A villa két szobáját kiadták nyaralóknak. Visszatérő vendégük volt Latabár Kálmán. Az ő fiát is volt szerencséje a térdén lovagoltatni...

Az igazolás után előbb 75%-os, majd 50%-os nyugdíjat kapott, aztán ezt is teljesen megvonták tőle. Jövedelmük nem volt, felesége mindeközben Bu-

³³ A Honvédelmi Minisztérium igazoló bizottságának határozata. Kelt 1946. november 26-án. Másolat a család birtokában.

dapesten dolgozott, hogy megélhessenek, így Prokopovitsch Leó már egyedül élt Parádfürdőn.

Azonban innen is kitelepítették.³⁴ A beteg, idős embert a szakadó esőbe tették ki egy fa alá. Azonban milyen a sors? Egy régi kommunista nő szólalt fel érdekében, hogy emberrel így nem lehet bánni! Ezért egy kilakoltatott útbiztos házának mosókonyhájába költöztették. Mivel életében sokat vadászott, az erdőből próbálta eltartani magát. Gombát szedett és szárított. Abból lett egy kis keresete.

10. kép: Egy katonai életút...

Az öreg veteránt egy parádi asszony ápolta, aki 1960-ban küldött a családnak egy lapot, hogy ápolja nem jól van. Két-három nappal később már telefonon jött a hír: az egykori 39-es veterán 1960. március 17-én visszaadta lelkét a Teremtőnek. Parádon temették el. Mivel akkoriban a családnak csak kopjafát nyílt lehetősége állítani, a sír helye már sajnos nincs meg.

Amikor a családnak lehetősége nyílt rá, a 60-as években felkeresték Gnézdat, és meglátogatták az ott élő rokonokat. A család birtokában levő fényképek jó része onnan származik, hiszen a magyarországi ág emlékeinek többsége Nagyvárad elestekor eltűnt.

Köszönettel tartozom a Prokopovitsch családnak, akik rendelkezésemre bocsátották a birtokukban lévő dokumentumokat az anyag összeállításához. Nagy segítségemre volt az egykori veterán fia, aki kamaszként, fiatal felnőttként tanúja volt édesapja életútjának, illetve később egyéni sorsában kénytelen

³⁴ Véghatározat Parád Tanácsának határozatával, és az új bérlő kijelölésével. Kelt 1953. április 7-én.

Kiss Róbert

volt elszenvedni az új rendszerben az abból fakadó hátrányokat. Unokája, László segített a digitalizálásban, illetve a személyes találkozás megszervezésében.

Ez az írás legyen késői kárpótlás a család részére, és állítsa helyre az igazságot! Köszönettel tartozunk, hogy megőrizték, és nyilvánvalóan rejtegették 39-es elődünk tárgyi hagyatékát is: a távcsövét, kitüntetéseit, és ami talán a legfontosabb, a tiszti étkező anyagának egy részét! A 39-es jelzéssel gravírozott evőeszköz készletet fogva az egykori ezred történetének egy darabját fogjuk meg, de ne higgyük, hogy csak ennyi maradt az ezredből! A 39-es név ma is él, az emléket nem hagyjuk halványodni!

Úgy gondolom, ennek a három katonának az élete példaértékű kell, hogy legyen számunkra. A háború alatt megtették, amit a hazáért tenniük kellett, és polgári életükben is értékes emberek voltak. Újra kellett kezdeniük életüket mind az I., mind a II. világháború után, de megállták helyüket a gazdasági-, politikai-, társadalmi nehézségek ellenére is. Gyermeküket becsülettel és tisztességgel felnevelték, és útnak indították az életben. Emléküket nem felejthetjük, tetteik és életük példa kell, hogy legyen előttünk! Ahogyan azt a konferencián láthatták, leszármazottaik köztünk voltak, és képviselték 39-es hős felmenőiket. Köszönöm Kiss Róbert Bulcsúnak, Csengeri Imrének és Dr. Prokopovitsch Lászlónak, hogy emlékkonferenciánkon tiszteletüket tették, illetve segítséget nyújtottak a 39. gyalogezred eme szeletének kutatásához!

IRODALOM

BONA Gábor

1998 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I.* Budapest: Heraldika Kiadó

KIRÁLYDARÓCI DARÓCZY Zoltán

1921 A vitézi intézmény. *Magyar Katonai Közlöny.* 9. 591–604.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarKatonaiKozlony_1921/?query=csengeri%20imre&pg=608&layout=s (letöltés: 2017. 03. 21.)

1921 *A magyar nemzet aranykönyve.* Budapest: Magyar Nemzet Aranykönyve Szerkesztő-bizottsága

vitéz LÉPÉSFALVI LÉPES Győző – MÁTÉFY Artur

1939 *A cs. és kir. báró Hötzenndorfi Konrád Ferenc tábornagy debreceni 39. gyalogezred világháborús története 1914-1918.* Debrecen: Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Ny.,

FOLYÓIRATOK

- Friss Újság*, 1921. május 24. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FrissUjsag_1921_05/?query=csengeri%20imre%20&pg=79&layout=s (letöltés: 2017. 03. 21.)
- Honvédségi Közlöny*, 40. szám, 1944. 09. 13.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HonvedsegiKozlony_1944/?pg=0&layout=s (letöltés: 2017. 03. 01.)
- Honvédségi Közlöny*, 47. szám, 1920. 06. 19.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HonvedsegiKozlony_1920_2_szemelyes/?query=csengeri%20imre&pg=452&layout=s
(letöltés: 2017. 03. 01.)
- Nyírvidék*, 1921. július 30.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_07/?query=csengeri%20imre&pg=156&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)
- Nyírvidék*, 1921. augusztus 2.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_08/?pg=2&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)
- Nyírvidék*, 1921. augusztus 3.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_08/?query=csengeri%20imre&pg=7&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)
- Nyírvidék*, 1921. augusztus 9.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1921_08/?query=csengeri%20imre&pg=36&layout=s (letöltés: 2017. 02. 25.)

Bartha Elek

Néprajzi szempontok az első világháború emlékezetkultúrájához

Európa országait járva lépten-nyomon emlékekbe ütközünk: az első világháborút idéző emlékművek, a Nagy Háború emlékét őrző vagy annak eseményeit megörökítő műalkotások, múzeumi gyűjtemények, kiállítások, tárgyi emlékek szinte áttekinthetetlen sokaságával és sokszínűségével találkozunk, nem beszélve az írásbeliségben és a szóbeliségben nyilvánosságot kapó helyi, nemzeti vagy egyetemes emlékekről, az emlékezés legkülönbözőbb szintjeiről.

A közelmúltban a centenárium jegyében telt évek idején ezek az emlékek is gyarapodtak, számuk többszöröződött, térbeli és időbeli megjelenésük sűrűsége jelentősen megnőtt.

A magyarság történelmi sorsára, ezzel együtt Közép-Európa nemzeteinek és országainak újkori történelmére kétségkívül az egyik legnagyobb hatást kifejtett esemény az I. világháború volt, amelynek következményei és utóhatásai az azóta eltelt évszázadban folyamatosan nyomon követhetők voltak és napjainkban is jelen vannak. A korábbi kutatások elsősorban a katonai, hadtörténelmi, politikatörténelmi szempontú feltárásokra törekedtek, miközben kevesebb figyelmet fordítottak a témával foglalkozó szakemberek a mindennapi életben, az egyéni életsorsokban, a mikroközösségekben okozott változások bemutatására, az egyes települések, falvak, városok hétköznapi életében bekövetkezett gyökeres átalakulásra.

A centenárium kapcsán, részben éppen annak köszönhetően a korábbinál jóval látványosabban a néprajztudomány érdeklődési körébe került a háború hétköznapijainak története mind a fronton, mind a hátszág népességének körében.¹ Olyan források bukkantak elő, váltak nyilvánossá és kerültek a tudományos élet vérkeringésébe, amelyek ugyan nagyrészt már eddig is elérhetőek, kutathatóak lettek volna, de korábban nem irányult rájuk különösebb

¹ Lásd pl. Glässer–Mód 2018.

figyelem. A mindennapi élet, a személyes emlékek, az írott folklór anyag szinte kimeríthetetlen bőségben áll rendelkezésre. A hagyományos néprajzban a múlt században szívesen hangoztatott 100-150 éves időtávlaton még belül vagyunk, emellett pedig a szóbeli forrásokat nagyságrendekkel meghaladó írott forrásanyaggal van dolgunk. Nem beszélve arról, hogy ez utóbbi egyben műfaji gazdagságot és változatosságot is jelent: a kéziratos emlékektől a nyomtatott sajtóig és minden egyéb, nyomtatásban megjelent vagy kéziratban fennmaradt emlékanyagig. A háborúból származó jellegzetes tárgyak és a háború időszakából fennmaradt tárgyi emlékek: harci eszközök, kellékek, felszerelési tartozékok széles köréről nem is beszélve.

Mindezeket a csonka Magyarország területén nem fenyegette a politikai hatalom oldaláról érkező veszély, és az utódállamokban is szép számmal megmaradtak, főleg a családok birtokában. Ugyanakkor a trianoni határokkal leválasztott területeken a háború emlékezete sokban eltérő módon alakult. Erdélyben például közvetlen élményt, traumát jelentett a román betörés, amely hosszú időn át tabu témának számított. Negyed évszázaddal ezelőtt, már a rendszerváltás után Beke György erről így ír:

„Csak egyetlen valami tűnt tilos témának közöttünk: az első világháború rejtélyes epizódja, az 1916-os román betörés, amelynek a színtere pedig nem messzi itáliai táj volt, hanem az Olt, a Maros, a Feketeügy mente, és ezek a drámák velük vagy apáikkal estek meg. A távoli háború, az olasz front elmosódott, az itthoni háború félelmetes maradt, nem merték szívük szerint kibeszélni a rettenetet.”²

Az elszakított térségekben a családi vonatkozásokon túl, még mint a „magyar idők” emlékeit is kegyelettel őrizték ezeket a tárgyakat, iratokat, kéziratos és nyomtatott emlékeket. A centenáriumi éveiben éppen ezek a lappangó források nagy számban váltak elérhetővé, kerültek nyilvánosságra, aminek eredményeként tudományos rendezvények, konferenciák követték egymást, tanulmánykötetek, monográfiák egész sora készülhetett el a néprajztudomány, a történettudomány, a hadtudományok és más diszciplínák szakterületéről. Nem beszélve a muzeális anyag gyarapodásáról, a múzeumi gyűjtemények és kiállítások tematikus gazdagodásáról, vagy a művészet számos ágában, mint a film, az irodalom, a képzőművészet területén született feldolgozásokról.

A tanulmány, akár csak az azt magában foglaló kötet, a szentendrei Szabdtéri Néprajzi Múzeum, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke és az MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport alkotta konzorcium OTKA pályázati programjának keretében készült, amelynek támogatásával olyan sokrétű kuta-

² Beke 1994: 120.

tási tervet sikerült megvalósítani, amely az I. világháború helyi közösségekre és a hagyományos kultúrára gyakorolt hatását, valamint a hozzá kapcsolódó emlékezeti kultúra sajátosságait és törvényszerűségeit tárja fel. A program kitűzött célja, hogy a háború még nem regisztrált, vidéki, részben határon túli közgyűjteményekben és magánszemélyeknél őrzött tárgyait, írott és tárgyi emlékeit (levelek, naplók, feljegyzések, kalendáriumok, képes dokumentumok, emléktárgyak és más, különböző funkciójú tárgyi anyag) felhívások közzétételével, emellett személyes, a helyszínen végzett terepkutatásokkal felgyűjtsük, dokumentáljuk és feldolgozzuk. A gyűjteményekben őrzött anyagok feltárása mellett ezt a tárgykultúrát és a vonatkozó szövegeket elemezzük, azok kontextusait értelmezzük és közreadjuk, a háborús mindennapok elemzésével, a megélt egyéni sorsok kibontásával és nyomon követésével, az elvégzett terepmunkák eredményeképpen új tudás birtokába kerülünk. Mindez a „Nagy Háború mint európai tragédia” ma érvényes narratívájába illeszkedik, azt komplex módon bővíti és teszi a magyar és az európai emlékezetkultúra részévé. Ennek keretében íródott a háború számos helyszínén végzett néprajzi kutatómunka során az alábbi áttekintés is a harcok emlékeinek fennmaradásáról, azok megőrzéséről, az emlékezet és a kultusz kapcsolatáról, az emlékek tárgyasult formáiról.

A doberdói harcok emlékei múzeumi kiállításon. San Martino, 2016.

Egyéni történetek, visszaemlékezések

A Nagy Háború utóéletének elsődleges forrásai – hasonlóan más sorsfordító történelmi kataklizmákhoz, elsősorban háborús eseményekhez – a személyes emlékek, visszaemlékezések, illetőleg azok a folklór és populáris műfajok, amelyek a háború narratíváját juttatják kifejezésre. A paraszti társadalom kutatóinak körében közismert, hogy az egyéni életút egyik legmélyebb hatású élményforrása a katonaság időszaka volt, amikor lakóhelyüktől távoli vidékekre, sosem látott tájakra jutottak el, más kultúrákkal kerültek közelségbe. Ehhez még harcokban sem kellett részt venni, emlékeit ugyanakkor nagy számban őrzik az abban az időben még élő folklór napjainkra lejegyzett, megörökített alkotásai. Még ennél is nagyobb hatása volt azoknak az időszakoknak, amikor háborúk zajlottak. A magyar folklórban és néphagyományban hat

Családi emlékjel. Doberdó, 2016.

és fél évtizeddel korábban az 1848–49-es forradalom és szabadságharc volt az az esemény, amely hasonló lenyomatot képezett a kultúra szinte minden területén. Népdalok, az akkori rendkívüli történések folklórja, mondák, műfajilag nehezebben meghatározható elbeszélések keletkeztek és maradtak fenn az azt

követő nemzedékek számára. Az átadás-átvételi folyamatban közvetlen volt a kapcsolat: alig volt család vagy közösség, akít a szabadságharc valamilyen formában ne érintett volna. A személyes élmények és emlékek pedig azokban az évtizedekben még természetes módon indulhattak el a folklorizálódás útján.³

Hasonló jelenséggel találkozunk az első világháború emlékezeti folklorjában is. A háború a magyar társadalom, az akkori Magyarország népességének egészét érintette, egyének, családok, települések sorsát közvetlenül befolyásolta. Ez pedig minden közösségben megjelent a narratív hagyományban: évtizedeken át közvetlen, első forrásból származó emlékként, utána pedig a családi narratívában, helyenként egészen napjainkig hatóan. Férjek, apák, nagyapák, dédapák háborús történeteit milliók ismerték, hallgatták, miközben a kutatók hosszú időn át nem találtak, és nem is nagyon kerestek ezekben és más hasonló jellegű szövegekben feltárára és elemzésre érdemes anyagot. Néprajzkutatók, folkloristák számára a 20. század derekán a háborús történetek a terepmunka során még szinte riasztónak tűntek, kerülendő, elhárítandó nehézségként jelentek meg, amely elveszi a terepen töltött értékes időt a komolyabb témák gyűjtésétől.⁴ Összefüggött ez azzal is, hogy ezek a személyes történetek nem folklor alkotásokként jöttek létre, az egyéni emlékezet formálódott meg bennük, többségükben esztétikai szempontból sem igazán voltak értékelhetők.

Bár a század utolsó harmadában már tapasztalható volt az érdeklődés megélénkülése a háborús visszaemlékezések, személyes történetek, elbeszélések iránt,⁵ tömegével merültek feledésbe ezek a közösségi élményt megfogalmazó, milliók számára egész életre kiható, egyéni sorsokat kifejező narratívumok. Kéziratos versek, levelek, képeslapok, harctéri naplók, rajzok, ábrázolások ezrei kallódtak el vagy porosodnak még ma is padlásokon, jobb esetben levéltárak mélyén. Nagyobb nyilvánosságot inkább a szépirodalmi igényvel megírt alkotások, feldolgozások kaptak,⁶ vagy a háborúkiemelkedő képzőművészeti ábrázolásai, mint a magyar festészetben például Mednyánszky, Rippl Rónai és más ismert és kevésbé ismert alkotók életművében.

Az I. világháború népi kéziratos emlékeiről a 20. század utolsó harmadából Ujváry Zoltán szavait idézhetjük:

³ Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc folklorja hosszú idő óta jelen van a néprajzi kutatásokban.

⁴ Szilágyi 2011: 7.

⁵ Lásd pl. Bálint 1979; Szentí 1987. stb.

⁶ Különlegessége révén nagy érdeklődést váltott ki Bede Anna feldolgozása az osztrák–magyar haditengerészet kínai műveletei során Tordy Nándor torpedómester naplójának anyagából, amelynek utolsó bejegyzése a háború kirobbanásának idejét örökíti meg. Bede: é. n.

„A magyar katonák kéziratok könyveiből, háborús naplójából, visszaemlékezéseiből az I. világháború történetét a nép szemén, vélekedésén, érzésvilágán át láthatjuk. Elmondhatjuk, hogy ezekben a könyvecskékben a nép maga írta a történelmet. Sajátos szemlélettel ugyan, de őszintén. A különböző közgyűjteményekben, magántulajdonban őrzött I. világháborús kéziratok könyvek anyagának monografikus feldolgozásával, részletező elemzésével új fejezetet írhatunk a nagy háború történelmkönyvébe.”⁷

Az az idő, amire a témát kutató folklorista tudós négy évtizeddel ezelőtt utalt, valóban elérkezett, a centenáriumi éveiben és azt követően most már valóban egymást érik a tematikus feldolgozások, szövegközlések, tárgyi gyűjtések. Tanulmányok, önálló kötetek egész sora látott napvilágot ebben a témakörben az ezredforduló óta, különösen a száz éves évforduló éveiben.⁸

A kéziratok folklórában megőrzött emlékek

Az első világháború emléktárában előkelő helyet foglalnak el a kéziratok források, amelyek nagy része az úgynevezett „népi” kéziratok emléktárához tartozik. A fentebb idézett Ujváry Zoltán már az 1970-es években felhívta a figyelmet ennek a forráscsoportnak a jelentőségére, elsősorban folkloristaként, a folklór viszonyrendszerében vizsgálva ennek az igen heterogén anyagnak a sajátos vonásait.⁹ A háború krónikáinak, önéletrajzainak, versfarragóinak alkotásai nagy számban lappanganak családi, egyházi, közösségi archívumokban, gyűjteményekben. Közzétételük módját ad a korszak áttekintésére,¹⁰ a háborúról alkotott kép formálására, de mint a folklór határán lévő jelenségek, önmagukban is tudományos vizsgálatra való értéket képviselnek.¹¹

A kéziratok források műfaji sokszínűségéről tanúskodnak az elmúlt évtizedekben publikált visszaemlékezések, naplók, levelek, verses levelek.¹² A világháborús feljegyzések az események rögzítésén túl számos funkciót töltenek be a frontokon harcolók mentalitásában, harctéri és későbbi magánéletében.¹³

⁷ Ujváry 1980: 461.

⁸ A mindennapok kultúrájához lásd pl. Glässer–Mód 2018.

⁹ Ujváry 1975; 1980: 425.

¹⁰ Környeiné 1985: 11.

¹¹ Lásd pl. Bíró 2015.

¹² Környeiné 1985: 7.

¹³ Keszeg 2008b: 288–290.

Levelek, képeslapok

A 19–20. század fordulójának éveiben gyors ütemben bővült az ország egész lakossága, ezen belül is a parasztság körében a kommunikáció írott formája.¹⁴ A polgárosodás a parasztság körében, a családi gazdaságok gyors fejlődése megkívánta, a kötelező elemi iskolai oktatás pedig elősegítette az írásbeliség térnyerését.¹⁵ Különösen felgyorsult ez a folyamat a háború idején, amikor a fronton harcoló katonák és családjaik között a levelezés volt a kapcsolattartás fő formája. Nagy számban maradtak fenn és állnak a kutatás rendelkezésére a háború idején írott levelek, egész levelezések. Akár a fronton,

Üzenet a frontról – kiállítás Pozsony Ferenc levelezéséből.
Sepsiszentgyörgy, Törő Attila felvétele, 2017.

akár a hátszágban íródtak, elsősorú forrásoknak bizonyulnak, és sokféle szemszögből vizsgálhatók.¹⁶ Az ilyen levél a műfaj általános törvényszerűségeihez és sajátosságaihoz igazodva, az egyéni élmény és személyes tapasztalat kommunikálására szolgál, mind a frontról, a hadifogságból, mind pedig a hátszágból, a szülőfaluból, a családi lakóhely környezetéből közvetített információk révén.¹⁷ Az I. világháború új levelezési formákat és tartalmakat is vitt a műfaj addigi gyakorlatába. Egyrészt tematikáját tekintve hozott változás-

¹⁴ Hoppál–Küllős 1972: 285.

¹⁵ Szonda 2020: 105.

¹⁶ Lásd Keszeg 2008a.

¹⁷ Keszeg 1996: 10.

kat, elsősorban a hadszíntérről küldött, az ottani történésekre vonatkozó tartalmakkal, másrészt pedig többféle okból is népszerűvé váltak a képes levelezőlapok,¹⁸ színes képeslapok.¹⁹ A verses katonalevelek szintén a hadszínterek sajátos folklór termékei voltak.²⁰ A világháborús levelek szakirodalma sokat gazdagodott az utóbbi évtizedekben, különösen a centenárium éveiben.²¹

Hitélet, vallásosság

Háborús időkben a békeidőktől eltérő módon alakulnak a hitélet egyéni és közösségi formái, a vallásosság megnyilvánulásai is. A vallás kutatói sokszor rámutattak arra, hogy az emberi élet kritikus, válságos időszakában a vallásosság a békeidőben megszokott mindennapi gyakorlattól eltérő formákat produkál. Ilyen kritikus időszaknak számítanak a háborús idők is. Erről a korabeli írott források, a szóbeliségben megőrzött személyes élményanyag és a tárgyakban, építményekben és egyéb szakrális objektumok formájában fennmaradt emlékek bőséges információkat szolgáltatnak az utókor és a kutatás számára. Mind a háború idejére, a harctéri események akkori helyszínére, mind pedig a későbbi emlékezetkultúra tárgyi és szokásanyagára jellemző tartalmak jöttek létre ennek jegyében. Nagy ünnepeink hagyományos tartalmához újak társultak, létrejöttek a frontokon való ünneplés jellegzetes formái, az ünnepi rítus kellékeinek megjelenése és az ehhez kapcsolódó ajándékozás sajátos tartalmi és technikai elemei. A katonák életének részét alkotó állandó veszély, fenyegetettség, az otthontól, a családtól való távollét, az otthoniak szeretete, az ünnepi kellékek (pl. karácsonyfák, húsvéti tojások) postai úton való biztosítása, ünnepi ételek küldése, és még lehetne a sort folytatni.

Több szálon is összefüggés áll fenn a vallás és a háború, a keresztény hit és a halottkultusz, a haza, a nemzet iránti elkötelezettség és azoknak a hősöknek a tisztelete között, akik a hazáért áldozták életüket. Európa-szerte templomok, temetők, emlékművek és szakrális emlékek ezrei tanúskodnak erről. Az emlékezet rítusai pedig a hivatalos, állami, politikai, valamint a személyes, családi megnyilvánulások mellett, többnyire azokkal együtt vallási szertartásokkal, emlékezeti istentiszteleti alkalmakkal járnak együtt.

¹⁸ Számos ilyent közöl Szabó István Winter András szolnoki hadifogoly levelezéséből: Szabó 1992.

¹⁹ Pozsony 2016: 9.

²⁰ Lásd pl. Keszeg 1991: 231–232; Albert 1999.

²¹ További szakirodalommal szolgál Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc 2016-ban megjelent munkájában. A témához lásd még: Bíró 2015.

Folklór és művészet

A háborúk a történelem során mindig a folklór ihletői voltak. Rendkívüli események, a békés hétköznapok kiszakadt emberek, új, idegen földrajzi és kulturális környezet, kultúrák találkozása, a megszokott életvitelhez képest új életstratégiák, a túlélés, élet és halál, egyéni és családi tragédiák – mind olyan élethelyzetek, amelyek alkalmasak a folklorizálódásra, a harctéri körülmények, az együttlét, a közösség pedig megteremti ehhez a feltételeket. Az alkotók többségükben a parasztság soraiból kerültek ki, akiknek világképét és alkotói eszköztárát is a hagyományos világkép és technikák határozták meg.

*Román harctéri emlékek múzeumi kiállításon.
Nagyvárad, 2019.*

A háború a folklórnak szinte minden ágában megjelenik a szövegfolklórtól kezdve a népi vagy populáris művészetig, a zenefolklórtól a szokásokig vagy a hiedelemvilágig. Az I. világháború éveiben Közép-Európának ezeken a tájain mindez egy a polgárosodás útjának valamilyen szakaszában tartó társadalmi közegben történt, a bomló paraszti társadalom és a modernizáció közegében, amikor a hagyományos népművészet is alapvető átalakulásokon ment át. A frontokon harcoló felek és a hátszágok is a tradicionális kultúra felbomlásának folyamatát élték át a saját etnikai közösségükre akkor éppen jellemző szinteken és formákban. Ismert népdalok születtek a doberdói harctérről, az erdélyi hadszíntérről vagy Galíciából, háborús motívumok ábrázolásai jelentek meg a mindennapi használati eszközökön, dísz tárgyakon, szagrális tárgyakon, a tárgyi

kultúra tipikus háborús műfajai ennek a hagyományos folklórtól távolodó időszaknak a sajátos, sokszor a folklór határán lévő termékei voltak. A mai emlékezeti kultúra részévé úgy válhattak, hogy a kortárs folkloristák, népzene gyűjtők, mesegyűjtők rögzítették őket, vagy a hagyományozódás akkor még működő csatornáin keresztül voltak képesek fennmaradni egy ideig, addig, amíg lejegyzésre kerültek. A tárgyi világ pedig eleve biztosította termékeinek a

maradandóságot akár egy évszázad távlatában is, amikor már múzeumi kiállítások, gyűjtemények tárgyi emlékeiként őrzik alkotóik gondolatvilágát.

Különösen gazdag emlékanyagot produkált – most a festészettől, szobrászattól, építészettől eltekintve – a művészi eszközökkel készített használati tárgyak köre. A legtöbb katona megpróbálkozott valamilyen tárgy készítésével, amelyre az ütközetek közötti szünetek, a fronton rendelkezésre álló szabad időszakok készítették őket. Ezek a tárgyak többféle funkciót betöltöttek, a kései utókor számára esetenként akár „szuvenírként” is megjelenhetnek.²² A dísz tárgyak, „kényelmi funkciójú” tárgyak körében elsősorban vázák, asztali díszek, faragott botok, sétapálcák, tintatartók tartoznak. Mindennapi használati tárgyak a bicskák, zsebkések, borotvatartók, kanalak, villák, amelyek készítéséhez alkotóik töltényhüvelyeket és más hadianyagokat használtak.²³

Élet a hátorszáiban

A hátorszáiban folyó életre vonatkozó források között az imént említett kéziratos anyag, ezen belül is elsősorban a levelezés mély és részletekbe menő adatokat szolgáltat. A nagyszámú eddig közzétett forrás közül Pozsony Ferenc tüzér levelezéséből idézek egy kiragadott példát, amihez hasonlók a harc-térről folytatott levelezésekben közönségesek voltak:

„...a Tebénről írják, hogy vettek és hogy milyen elég szép az ára is neki, azt hiszem hogy nagyobb is mint a mívolt a régi. Hát a tebén szarmával mi van? írják meg és hogy lehet velük boldogulni most már annyi fű meg here is a kertben akékor van azt hiszem hogy lehet nekik kaszálni...”²⁴

A megélhetési kényszer, a termelés folyamatosságának hatására változás állt be a hagyományos családi munkamegosztásban, változtak a nemi szerepek, az otthon maradt családtagok között a nőkre hatalmas terhek hárultak, a gyermeki szerepkörök is változtak a megnövekedett munkaerő-igények következtében. A fronton lévő családfők irányító szerepe a nagyobb döntésekben valamilyen szinten fennmaradt ugyan, de a kommunikációs csatornákon a napi ügyekben szükségszerűen korlátozottabban érvényesülhetett. Mélyreható változások következtek be a társadalom minden szintjén, minden rétegében.

²² Voigt 2009: 32.

²³ Szonda 2015: 113–115.

²⁴ Pozsony 2016: 289, Bereczki–Pozsony 2016.

A háborús idők gasztronómiája

A háborús évek egyik mindenkit érintő lenyomata a mindennapok táplálkozási gyakorlatán mutatkozik meg a kortársak és az utókor számára. Mondják ezt egyfajta „háborús gasztronómiának,” „ínséggasztronómiának”²⁵ is, amely az idő előre haladtával egyre jobban rányomta bélyegét a gasztronómiai kultúrára. A minduntalan jelentkező hiány, nem egy esetben éhínség, az alapanyagok pótlására irányuló igyekezet, a frontokon harcolók ellátásának és harckészségük fenntartásának igénye sokszor egészen különösnek ható megoldásokat eredményezett, amelyeknek eredményei jól dokumentáltak az akkor és az azóta készült receptgyűjteményekben, szakácskönyvekben, szépirodalmi művekben, vagy a korábban már említett naplókban, visszaemlékezésekben.

Ebben az időben jelentős méreteket öltött a táplálkozási hagyomány megváltoztatására irányuló központi igyekezet, amely egészségesként, takarékosként próbált beállítani a szükséghelyzetből következő megoldásokat, mint a hús, a zsír fogyasztásának csökkentését. Előtérbe kerülnek a takarékos, az olcsó megoldások, a korábbi, a háborús viszonyok között nehezen vagy drágán beszerezhető alapanyagok helyettesítésére szolgáló ötletek, megoldások: rántás helyett habarás, zsír helyett roston sütés, búzaliszt helyett „hadiliszt”, esetleg burgonya, sertés vagy marhahús helyett lóhús, tojás helyett tej vagy tojáspor, és még lehetne folytatni hosszan a sort.²⁶ A háború több területen trendfordulót is jelentett a táplálkozási kultúrákban, új alapanyagok, elkészítési módok, ételek kerültek be az azt követő évtizedek gasztronómiájába.²⁷ Sok olyan, abban az időben a szükség révén elterjedt ételt és receptet ismerünk, amely hosszú távon, akár napjainkig is része maradt a táplálkozáskultúrának, vagy a reformtáplálkozás részeként éled újra egy évszázaddal később, az ezredforduló éveiben.

Harangok rekvirálása

A háborúknak az élet minden területére kiterjedő hatásai néhány dologban különleges és látványos jelenségeket eredményeztek. Közismertek azok a jelenségek, amelyeket a háborúk tematizálni képesek: ilyenek többek között a

²⁵ Fehér–Szécsi 2015: 22.

²⁶ Fehér–Szécsi 2015: 16.

²⁷ Bihari Nagy 2014: 188.

művészetek, a sajtó, a folklór legkülönbözőbb formái és még hosszan lehetne sorolni, írásomban más helyeken történik is utalás ezekre. Kuriózumnak számít ugyanakkor egy sajátos eset, amely a hitéletre van vagy volt közvetlen és közvetett hatással. A szakrális objektumok, elsősorban a hitéleti célokat szolgáló építmények, mint a templomok, köztéri emlékek, szobrok és más műalkotások a frontok környezetében, mint tudjuk, gyakran szenvedtek károsodást: megrongálódtak, sok esetben meg is semmisültek. Mivel az átlagot meghaladó arányban vannak ezek között műemlékek, művészi értékeket hordozó alkotások, a figyelem erősebben irányul rájuk.

Bár ugyanez a sors jutott gyakran a harangoknak is, mégis, más, különleges szerep is jutott nekik a háborús időkben. Ráadásul éppen a hitéletet közvetlenül érintő vonatkozásai miatt mindez jól dokumentált, és az emlékezetben is sokáig megőrződött. Köztudott, hogy a harang mellett, hogy a hitéletben számos gyakorlati funkciót lát el, ezzel együtt szakrális szimbólumnak is számít, valamint kegyeleti jelkép. Jelentései nagyrészt vallási vonatkozásúak, és gyakran társulnak a halálhoz, a tragédiákhoz: a harangok létükben és használatuk során a gyász, a kegyelet megnyilvánulásai. A keresztény kultúra nemzetközi jelképe a lélekharang, a halottak, a háborúban elesettek emlékére megszólaló harang – gondoljunk csak Hemingway világszerte ismert regénycímére: *Akiért a harang szól*.

A háború során a hirtelen megnőtt nyersanyagigények több alapanyag begyűjtését, hadi célokra való felhasználását tették szükségessé. Ilyen gyűjtések a használati tárgyak körében is folytak, de látványos módon mutatkoztak meg a harangok rekvirálása során, amelyekben jelentős nyersanyag mennyiség akkumulálódott. A korábbi idők háborúiban is gyakorlat volt, hogy begyűjtötték a templomok harangjait abból a célból, hogy fegyvert készítsenek belőlük. A harangokra könnyen elérhető nyersanyagforrásként tekintettek. Az első világháború alatt egyes körzetekben több ízben sor kerülhetett erre. Egyes adatok szerint az első világháborúban Magyarországon a harangok több mint felét rekvirálták.²⁸ Volt, ahol a hívek önként ajánlották fel harangjukat. Poroszlón például a református hívek egyik harangjukat a háború idején önként ajánlották fel, majd később, a hadi helyzet válságos időszakában más harangjaikat is elrekvirálták tőlük.²⁹ A bácskai Feketicsen ehhez kapcsolódóan jelképes temetést rendeztek az I. világháborúban elvitt harangok tiszteletére.³⁰ Nyírcsaholyban a *Historia Domus* bejegyzése szerint 1917 októberében a katonai

²⁸ Patay 1977: 39.

²⁹ Szilvási 1985: 242.

³⁰ Madar 1985: 90.

hatóság a nagyobbik harangot hadi célokra elrekvirálta. Egy fél évvel később ugyanerre a sorsra jutottak a templomi orgona ónsípjai is.³¹ A hasonló példák sorát hosszan lehetne folytatni. A harangok begyűjtése egyébként a második világháború idején megismétlődött.³²

Nem állítom, hogy a harangok beolvasztásuk révén túlságosan nagy hatást gyakoroltak volna a háború kimenetelére, de annyi bizonyos, hogy a hadseregnek szüksége volt rájuk. Szerepük ebben az esetben úgy fogható fel, mint olyan objektumok, amelyek szakrális funkcióikon túl békeidőben nyersanyagot akkumulálnak, amit azután veszélyhelyzetben könnyen mozgósítani lehet. A kölcsönhatás másik iránya abban nyilvánul meg, hogy a helyi egyház-községek, gyülekezetek egy része kevesebb haranggal, másik része pedig harang nélkül maradt.

A harangok pótlása azután a háborút követően viszonylag rövid időn belül megtörtént. Jól megmutatkoznak a vallásos szükségletek a beolvasztott harangok pótlására irányuló törekvésekben. Az egervölgyi református egyházmegye példáját idézve, ahol 1900 és 1944 között 26 harangot öntöttek a korábban elvitt harangok pótlására.³³ Az I. világháborút követően országos méretekben megfigyelhető a harangok pótlása, a harangöntés fellendülése. Tekintettel arra, hogy a harangöntés költséges művelet, az erre irányuló igény erős kellett, hogy legyen, ha a hívek vállalták ezt az anyagi áldozatot.

Az emlékezet helyei

HŐSÖK, KATONÁK TEMETŐI

A háborúk emlékezetének világszerte elterjedt lenyomatai a tájban és a környezetben a temetők. A háború okozta élethelyzet szükségszerűen termelte ki magából a temetők kiemelkedő jelentőségét, hiszen a harcok során elesett katonák holttestét el kellett helyezni, lehetőleg a keresztény végtisztesség

³¹ Cservenyák 1993: 204.

³² Vö. pl. Cs. Szabó 1987: 308.

³³ Szilvási 1985: 238–239.

Néprajzi szempontok az első világháború emlékezetkultúrájához

Katonai temető Tolmin mellett. Loce pri Tolminu, 2016.

Olasz, orosz, szerb, román és magyar katonák temetője. Zalaegerszeg, 2018.

Bartha Elek

Katonai temető. Birola, Macedónia, 2010.

és kegyelet gyakorlatának megfelelően. Így a harcok kezdetétől fogva ki kellett jelölni temetkezési helyeket, az ütközetek között a harcoló felek többnyire lehetővé tették a halottak összegyűjtését. A temetők helye pedig már csak praktikus okokból sem lehetett nagyobb távolságban az ütközetek helyszínétől.

Olasz és magyar katonák emlékműve. S. Michele, 2016.

A temető önmagában olyan általános vonásokkal rendelkezik, amelyek alkalmassá teszik sokféle jelentés kifejezésére, sokféle információ megőrzésére és hordozására. Katonasirok százezrei, katonai temetők százai, ezrei őrzik a I. világháborúban elesett hősök és áldozatok emlékét. Ugyanezek a temetők nemzeti, családi, közösségi, vallási kultuszhelyekként is működnek.

Az első világháborús katonai temetők több tekintetben különböznek megjelenésükben, földrajzi elhelyezkedésükben, valamint a bennük megtestesülő információk tartalmában és jelentésében attól, amit a temetőkről általában elmondhatunk. A temetőt általában szokás komplex jelrendszernek tekinteni, mivel szinte minden természetes és mesterségesen létrehozott elemében hordoz jelentéseket. Ezeket a jelentéseket a temető használata során a temetkezés idején élő generáció tagjai rögzítik a kortársak és az utókor számára sírjelek és más elemek formájában, részben pedig a temetőkultúra spontán elemeket is tartalmaz, amelyek önmagukban információkat hordoznak. A katonatemetők, hadisírok jelentésköre ennél behatároltabb: harcokban, sokszor egyazon időben, tömegesen elesett hősök, férfiak, a sírok általában egyformák vagy hasonlóak, gondozásukban sok a közösségi vagy intézményi kezdeményezés (állami, civil szervezetek, nemzeti, lokális közösségek, emellett egyes

Sírkövek Sopronbánfalva katonai temetőjében, 2018.

esetekben megjelennek családi elemek is). Ennek megfelelően alakul az ilyen temetőkhöz kapcsolódó kultusz is, amelyben sok a kollektív elem, a hivatalos,

politikai, nemzetpolitikai megnyilvánulás, a katonai emlékezetpolitika megjelenése. Nem beszélve a turisztikai szempontokról. Számos település önkormányzata fordít kiemelt figyelmet a hősök temetőinek, sírjainak gondozására, történeti vonatkozásaik feltárására, ennek révén a lokális identitáspolitikába való beemelésére.³⁴

Nagy számban találhatunk az első világháborúban elesett katonák csontjait őrző temetőket a hajdani harcok színhelyén: az olasz, az orosz frontvonalak mentén, a balkáni harctereken, vagy akár az erdélyi román betörést követő ütközetek helyszínein. Ezek a temetők a háborút követően többnyire megkülönböztetett figyelemben részesültek az érintett nemzetek és államok részéről: a halottaikat gyászoló közösségek és néhány kivételtől eltekintve a helyszíneken éppen regnáló államok is tiszteletben tartották és tartják őket. Jó példája a kegyelet hivatalos megnyilvánulásának a háború után megalakult délszláv állam, amely már 1921-ben törvényt alkotott a katonai temetők, német, osztrák,

Osztrák-magyar katonai temető. Bovec, 2016.

magyar, bolgár katonák és hadifoglyok sírjainak gondozásáról, részükre emlékművek állításáról.³⁵ A keleti front, Gorlice, Przemyśl, az olasz front, Dobberdó, Isonzó, vagy a balkáni harcok térségében magyar katonák csontjait őrző temetők tucatjai, sírok ezrei váltak az emlékezés helyeivé, nem beszélve az

³⁴ Egyetlen példaként álljon itt a hajdúnánási Hősi temető, emlékmű és liget történeti és néprajzi vizsgálata: Buczkó 2012.

³⁵ https://nemfelejtjuk.blog.hu/2009/03/06/a_delvideki_nagy_haborus_magyar_katonatemetok_sorsa (letöltés: 2017. 02. 15.)

ország belsejében lévő sírokról, emlékművekről. Számos nyomtatásban megjelent és internetes összefoglalás készült már ebben a témakörben, itt most csak néhány példát említek.

Az utóbbi időben az ott zajlott események, a magyarságot román részről ért atrocitások következtében kiemelt figyelmet kapott az erdélyi úzvölgyi magyar hősi temető. Az 1916-ban Csíkszentmárton közelében kialakított temetkezési helyet az ezredforduló után felújították, a halottak emlékére fake-resztekkel állítottak. A román temetőgyalázásra és az ezt követő etnikai összetűzésekre 2019-től került sor, amely mind a magyarság részéről, mind a román politika részéről heves reakciókat váltott ki. Az Úz völgyében lévő temető az I. világháború egyik legjelentősebb erdélyi emlékhelyévé vált, amely – nem utolsósorban az itt lezajlott, és még bizonyára nem lezárult incidens révén nemzeti emlékezetünknek is kiemelt helyszínei közé tartozik. Itt eltemetett katonahőseink máig nem részesülhetnek abban a megérdemelt nyugalomban, kölcsönös tiszteletben, amely az olasz fronton vagy akár Galícia harcaiban elesettek sírjait, emlékhelyeit övezi. A helyi és etnikai mentalitástörténeti kutatások számára az úzvölgyi temető a jövőben is tanulságos kutatási perspektívákat tartogat.

Az Uzsoki-hágóért elesett katonáink emlékműve. Uzsoki-hágó, 2016.

Albániában hősi halált halt zalai honvédek emlékművének felirata.
Nagykanizsa – Korpavár, 2018.

Przemysl és környéke az ott elesett katonák földi maradványait több temetőben őrzi, ahol ezrével nyugszanak magyarok is. A feltárások folyamatosak, napjainkban is kerülnek elő újabb csontok és tárgyi emlékek, folynak az azonosítás munkálatai is. A városnak a Monarchia hangulatát idéző belső részei, műemlékei, egyházi emlékei mellett a legfőbb turisztikai látványosság az erődítmény és a katonai temetők, amelyeket Magyarországról is nagy számban keresnek fel látogatók. Az orosz front lengyelországi emlékhelyei között számos temetőt, temetőrészt találni, amelyek a frontvonal mentén a hősi halottak emlékét őrzik. Közöttük a Monarchia népei

közül magyar vonatkozású temetők és sírok is vannak, amelyek sorában vannak az emlékezeti kultúrában kitüntetett helyként számon tartott emlékhelyek.

Muhr Othmar huszárezredes emlékműve. Limanowa, 2018.

A katonai temetők és katonasírok mellett említést érdemelnek még az emlékjelek, amelyek az emlékművek körébe tartoznak, de amelyek ismert vagy ismeretlen elesett katonák emlékét hivatottak megjeleníteni eredeti lakóhelyükön vagy a harctér közelében, de értelemszerűen azok csontjait, hamvait nem tartalmazzák.

A HÁBORÚ EMLÉKEIT ŐRZŐ MÚZEUMOK, KIÁLLÍTÁSOK

Az I. világháború emlékeivel Európa-szerte több száz múzeumban lehet találkozni, szinte mindenütt, ahol ez a háború a nemzeti történelem része volt. Országos múzeumok, helytörténeti gyűjtemények, különböző helyi kiállítások mellett a háború által valamilyen mértékben érintett térségekben emlékmúzeumok, emlékkiállítások, múzeumi gyűjtemények nagy számban őriznek tárgyi emlékeket ebből az időszakból. Ezek közül sok múzeum és kiállítás

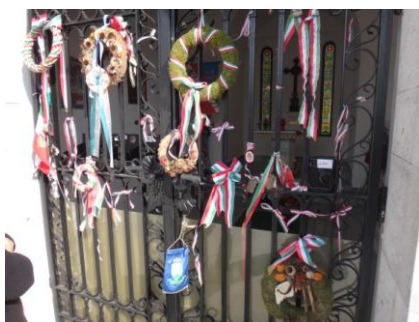
A szarajevói merénylet emlékmúzeuma. Szarajevó, 2018.

a centenáriumi rendezvényeknek köszönheti létét, az emlékezés jegyében jött létre és folytatja működését. Ezeknek a kiállítóhelyeknek egy része nemzetközi együttműködés eredménye, államfők, kormányfők, miniszterek, magas rangú vezetők védnökségével és anyagi hozzájárulásával nyitotta meg kapuit, több közülük még akkor, amikor a harcok javában folytak. A Javorcán álló templom építtetője például Ferenc József császár és király, a doberdói Visintini kápolnájának építését a frontra látogató IV. Károly király rendelte el

Bartha Elek

1918-ban, a felújított magyar kápolnát 2009-ben Sólyom László, akkor hivatalban lévő köztársasági elnök avatta, a Szent Mihály-hegyen San Martino del Carso területén működő magyar vonatkozású anyaggal hadtörténeti múzeum nyílt, szintén államfői szintű védnökséggel. Nagy látogatottságú helyi emlékmúzeum működik a hajdani Caporetto, a mai Kobarid városában, olasz, magyar, osztrák, német zarándokok ezrei keresik fel a Szent Mihály-hegyen lévő múzeumot és az ott feltárt harctéri emlékhelyeket. A határ olasz oldalán Gorizia város nevezetességei közé tartozik a világháborús emlékmúzeum. Lehetne sorolni a múzeumokat, kiállításokat, a Caporetto-kötetre való tekintettel itt most csak néhány helyi vonatkozásút említettem.

*A doberdói harcok emlékei múzeumi kiállításon.
San Martino, 2016.*

*2014-ben állított magyar emlékereszt.
S. Michele, 2016.*

Harctéri táj Caporetto mellett. (Kobarid, Szlovénia) . 2016.

EMLÉKMŰVEK, EMLÉKHELYEK

A háború emlékezetének a hétköznapi térben látható, az ünnepi térben pedig a rítusokban is szerepet kapó tárgyi objektumai az emlékművek, amelyeket a települések központi vagy más kitüntetett pontjain, főtereken, temetőkben, szakrális építmények szomszédságában, sokszor pedig a háborúhoz köthető események, harci cselekmények helyszínén emeltek. A háborús emlékművek formavilága nem túlságosan változatos: korbeltől fegyverek, háborús öltözék és egyéb kellékek, katonák, harci jelenetek mellett nemzeti és vallási szimbólumok, néhol allegorikus motívumok jelennek meg rajtuk, valamint szövegek, az elesett hősök nevei. Egyes emlékművek a bennük megformált szoborábrázolások, sokszor egész jelenetek és szöveges felirataik révén komplex információkat, üzeneteket közvetítenek környezetük és megtekintőik számára.

*Giannino Castiglioni 1926-ban készült emlékműve.
Lecco, Olaszország, 2018.*

A limanowai csata hőse. Sopron, 2018.

Ha abból indulunk ki, hogy az emlékezetnek ezek a térben mindenütt fellelhető objektumai már a két világháború közötti években megjelentek a falvak és városok közterein, többnyire központi helyeken, úgy vélhetnénk, hogy az I. világháború ismertsége, jelenléte a köztudatban általános volt. Annál is inkább, mivel az akkori Magyarországon nem volt olyan település, amelynek ne lettek volna áldozatai, amely ne érezte volna közvetlenül a hatásokat, következményeket. Az elesett hősök neveit a helyi háborús emlékművek rendre felsorolják. Mégis „elfelejtett háborúról” szokás beszélni, ami –

Bartha Elek

látva az emlékműveknek a szocialista rendszer évtizedei alatti elhanyagoltságát – nem jár messze az igazságtól.

A nagyváradi 4. honvéd gyalogezred emlékműve kopjafával. San Martino del Carso, 2016.

Az elesett szardíniai bősök emlékparkja. Tempio, Olaszország, 2019.

Az emlékművek születésének egy sajátos példája a Budapest XII. kerületben az eredetileg a II. világháború áldozatainak szentelt emlékmű. Az alkotás már állításakor nagy vihart kavart a fővárosban, mivel a nemzeti mitológiához kapcsolódó turul szoborról van szó. Köztudott, hogy az első világháborús emlékművek gyakori motívuma a turul, amely számos, a két világháború között állított emlékművön szerepel. A helybelieknek a szóban forgó alkotást sikerült megóvniuk, megőrizniük. A szobor alapzatán a II. világháború áldozatainak nevei olvashatók. 2020 nyarán a kerület vezetése úgy döntött, hogy a II. világháborúnak egy másik, új emlékművet állít, a „turulos” emlékművet pedig átminősíti, és az I. világháború emlékeként tartja majd számon. Az I. világháborúhoz az emlékműnek egyébként nincs köze, ha a nemzeti jelképet ebben az összefüggésben nem tekintjük annak, mivel más települések I. világháborús emlékművein egyébként gyakoriak a turul szoborábrázolások.

Hiszek Magyarország feltámadásában. Pusztaszentlászló, Zala m. 2018.

TEMLOMOK, KÁPOLNÁK

A háború emlékét sok esetben egyházi rendeltetésű építmények, templomok, kápolnák, szakrális kisemlékek, szobrok, keresztek, harangok őrzik. Vannak templomok, kápolnák, amelyek kifejezetten a háború hőseinek emlékére épültek, más esetekben a templomban vagy a templom környezetében találunk erre a célra kialakított helyeket vagy tárgyi emlékeket.

Már a háború idején, a harcok közepette megkezdődött az elesett hősök emlékezetét őrző templomok és kápolnák építése. Ezek eredetileg hitéleti építmények voltak, mivel a frontokon harcoló egységek számára mindenütt igyekeztek biztosítani a lehetőséget a vallás gyakorlására. Ehhez erre a célra kialakított, többnyire ideiglenes istentiszteleti helyeket hoztak létre, amelyeket gyakran szakrális objektumokkal is elláttak. Az építmények gyakran elpusztultak a harcok során, de voltak közöttük olyanok, amelyeket elkerülték a tűzérési lövedékek, vagy amelyek sérülten ugyan, de túléltek a harcok pusztításait.

A harcokat túlélte ilyen szakrális objektumok gyakran emlékjelként szolgálnak az elesett hősök emlékére. Az életüket vesztett katonák neveit őrzik, névtáblákon, kőbe, fába vésve, egyúttal kegyeleti és ehhez kapcsolódóan istentiszteleti helyként szolgálnak. A nemzeti identitás, a halottkultusz és a hazáért életüket áldozók iránt érzett tisztelet megszentelt jelei, amelyek kultusz-helyként szolgálnak az utókor, a későbbi generációk számára.

Az első világháború hősi halottainak emléktáblája a zalaszentői katolikus templomban, 2017.

Gyakori, hogy az ilyen emlékhelyek katonai temető mellett vagy síremlékek szomszédságában vannak. A templomok és a hozzájuk tartozó egyházi tulajdont képező terek emellett sok helyen adtak menedéket a háborús emlékműveknek olyan időkben, amikor a kisebbségi elnyomás és az ideológia

igyekezett ezeket – szoros nemzeti kapcsolódásuk és jelképeik miatt – eltávolítani, megsemmisíteni.

A templomoknak különös szerepe van az első világháborús emlékek megőrzésében a Trianon után elcsatolt területeken. Egyes utódállamokban ugyanis a magyar vonatkozású emlékeket és emlékműveket hatósági és más utakon igyekeztek eltávolítani a közterekről. A templomok ezeknek az emlékeknek menedéket biztosítottak, templomépületekben, az egyházak tulajdonát képező telkeken vagy egyéb egyházi építményekben vészték át nemzeti emlékeink a kommunizmus évtizedeit. Sok esetben pedig még napjainkban is a hősi halottainknak állított emlékjelek magyar katolikus, református, unitárius templomokban vagy templomudvarokon, templomkertekben állnak.

*Hősi halottak emlékművei a türkösi evangélikus templom kertjében.
Türkös, Brassó vm, Románia, 2016.*

JAVORCA

A szlovéniai Javorca Szentlélek temploma 1916-ban épült a hadszíntér közvetlen szomszédságában. Osztrák és magyar katonák emelték az Isonzó környékén folyó harcokban elesett társaik emlékére. A caporettoi hadszíntér

A százéves Szentlélek emléktemplom. Javorca, 2016

területén, Tolmin város szomszédságában álló építmény építészeti értékei és a benne megtestesülő jelképes értékek révén 2018-ban felkerült az Európai Örökség címlistájára. Az osztrák tartományok és a Szentkorona országainak címereivel díszített templom tölgyfatáblákon több mint két és félezer katona, köztük magyarok és a Monarchia más nemzetiségeiből valók nevét őrzi, akik a közeli harcmezőkön folyó küzdelmek során veszítették életüket. A templom ma műemlékként is üzemel, és szentmiséket is tartanak benne a nagyobb ünnepek alkalmával, valamint a hazáért, a háború emléknapiján pedig a békéért.

DOBERDÓ

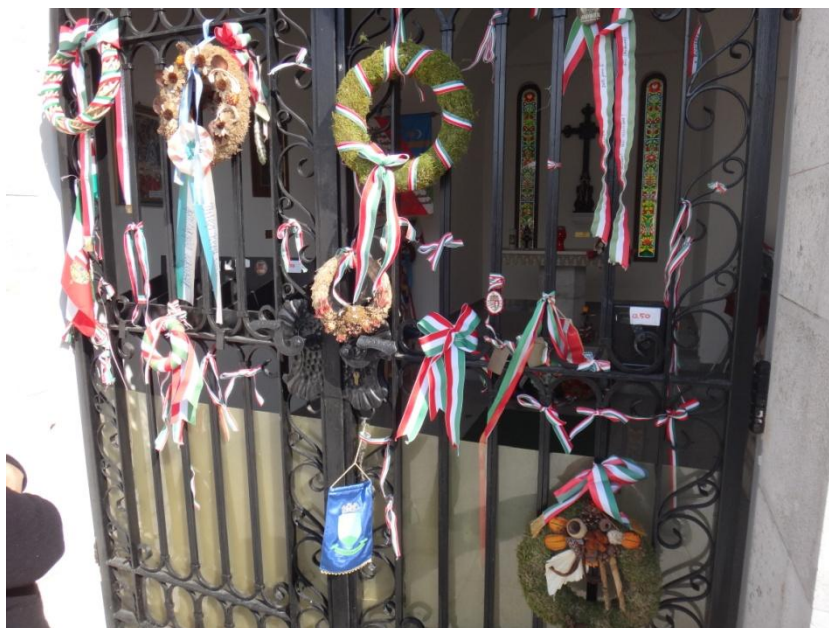
A közigazgatásilag Doberdóhoz tartozó Visintini község területén áll egy kis kápolna, amely a harcok idején istentiszteleti helyként szolgált. Építését a doberdói hadszíntéren elesett magyar katonák emlékét őrző kegyeleti helyként IV. Károly királyunk rendelte el 1917-ben a fronton tett személyes látogatása alkalmával. A doberdói fennsík kopár szikláinak lábánál kialakított temetőbe a 17. közös hadosztály harcosait temették, amelyben a szegedi 46. és a debreceni 39. ezred katonái harcoltak. A temető mellett a kápolna 1918-ban felépült, de felszentelésére akkor már nem kerülhetett sor, nemzeti emlékhelyként pedig csak közel egy évszázaddal később, helyi és magyarországi hagyományőrző egyesületek munkájának eredményeként kezdett el működni. 2009-ben Sólyom László, akkori magyar köztársasági elnök adta át a megújított épületet, amely

Néprajzi szempontok az első világháború emlékezetkultúrájához

A doberdói magyar kápolna. Visintini, 2016.

Látogatók által elhelyezett nemzeti emlékjelek. Doberdó, 2016.

Bartha Elek

pápai áldás és az egyházak közreműködése révén szakrális tartalmat is kapott. Évről évre sok ezren zarándokolnak ide, emlékjeleket hagyva a helyszínen. Koszorúk, nemzeti színű szalagok, családi fotók, személyes emlékek jelzik a helyhez kapcsolódó kultusz virágzását az elmúlt évtizedben.³⁶

ASINARA

A Balkánról induló, „halálmars”-nak nevezett sok száz kilométeres menet és az azt követő hajóút gyötrelmei után a szerb hadszíntéren fogságba esett osztrák–magyar hadifoglyok útja a Szardínia melletti Szamár-szigeten (Asinara) ért véget.³⁷ Az itt működő hadifogoly-táborban őrzött magyar katonáknak állít emléket a szigeten épült kápolna, amely a magyarországi turisták

Osztrák-magyar kápolna. Szamár-sziget (Asinara), Olaszország, 2019.

³⁶ A kápolnáról és annak történetéről nagy számban olvashatók internetes tartalmak részben szakemberek, a téma kutatói, részben zarándokok, a helyszínt felkereső turisták részéről. Lásd pl. https://nemfelejtjuk.blog.hu/2010/07/12/visintini_magyar_kapolna (letöltés: 2017. 02. 10.) <http://www.muemlekiem.hu/hatareset/Magyar-kapolna-Visintini-3575> (letöltés: 2017. 02. 10.) https://nagyhaboru.blog.hu/2017/11/17/caporetto_utan_iv_karoly_latogatasa_az_isonzonan_stb. (letöltés: 2017. 02. 10.)

³⁷ A halálmarsról jól dokumentált, személyes történeteken alapuló képet nyújt: Margittai 2014. lásd további irodalommal.

számára fontos, az I. világháborút idéző zarándokhely. Az itt található első világháborús emlékművet 2016-ban avatta fel Áder János magyar köztársasági elnök és a honvédelmi miniszter. A szigeten lévő börtön az 1990-es évekig működött. Az ide látogatók többségét a természetvédelmi terület és a börtön látványossága vonzza, a kisszámú magyar turista a nemzeti vonatkozású emlékhelyek miatt keresi fel a szigetet. A kápolnánál folyamatosan jelen vannak a magyar zarándokok által elhelyezett jelképek, koszorúk, nemzeti színű szalagok. A szélesebb közvélemény előtt a sziget I. világháborús vonatkozásai csak a legutóbbi évtizedekben váltak ismertté. Földrajzi helyzete és ebből adódóan korlátozottabb megközelítési lehetősége miatt a hely kultusza inkább a róla készített film és az internetes tartalmak révén kezdett terjedni.

Zarándokturizmus

A nevezetesebb emlékhelyekre az utókor egyéni és egyre inkább közösségi zarándoklatokat szervez. Autóbuszos túrák, zarándokvonatok tucatjai indulnak évről évre a doberdói, isonzói, galíciai emlékhelyekre, de az erdélyi csíksomlyói zarándoklatok során is sokan útba ejtik a nemzeti emlékhelyek valamelyikét. Különösen népszerűvé váltak az ilyen utak a centenáriumi években. Koszorúk, feljegyzések, az internetes közösségi médiában olvasható beszámolók tanúskodnak ezekről a látogatásokról.

A háborús emlékhelyek közös sajátossága a nemzeti jelképek megjelenése. Temető, templomok, kápolnák, emlékművek, az emlékezet szempontjából jelentést hordozó helyek nemzeti színű szalagokkal, nemzeti jelképeket megjelenítő tárgyi emlékekkel, nyomtatványokkal, képek, dokumentumokkal és azok másolataival ellátva jelzik a hely kitüntetett mivoltát. Ezeket a jelképeket az emlékhelyeken lévő objektumok eredendően tartalmazhatják: ilyen például az osztrák–magyar kápolna Tolmin határában, a doberdói magyar kápolna, vagy akár az úzvölgyi hősök temetője.

Nemzeti jelképekkel látják el az emlékhelyekre zarándoklók is az általuk meglátogatott objektumokat. A magyar trikolor szinte minden ilyen helyszínen megjelenik, jelezve, hogy az adott hely kultusza eleven. A nemzeti vagy vallási jelképek elhelyezését több területen, mint például a Balkán egyes térségeiben hivatalos megemlékezések alkalmával helyezik el. Egyéni, személyes emlékjelekkel is lehet találkozni, elsősorban olyan emlékhelyeken, ahol az elhunytak hozzátartozói, leszármazottai hagyják ott megemlékezésük, a hely meglátogatása alkalmával. A személyes emlékjelek jelentésrétegei időnként

Bartha Elek

keverednek, más, oda nem illő szándékok és motívumok is megjelennek általuk. Ilyen példa lehet a tolimini Szentlélek-kápolna lépcsőjén hagyott, az El Caminót megjárt ócska bakancs, amit viselője – a mellé tűzött felirat tanúsága szerint – személyes zarándoklatainak emlékeként hagyott a történelmi emlékhelyen.

Helyek és útvonalak

CAPORETTO

Az olasz fronton nagy területen elterülő hadszíntér emlékhelyei ma döntően két ország, Olaszország és Szlovénia területén találhatók. Olaszország területén számos, különféle eredetű, eltérő korokból származó magyar emlékekkel találkozunk. A magyar vonatkozású szakrális emlékek sokasága, szentek kultuszának lenyomatai, a középkori és kortárs hitéleti alkotások és terek, Kossuth turini emlékezete vagy Tüköry Lajos palermói emlékhelyei, Türr István és más magyarok emlékezete és tárgyi relikviák mellett az emlékezetkultúra magyar kapcsolatait jelentős mértékben az I. világháborús helyszínnek és az ezeken található korabeli és újonnan emelt objektumok jelentik.

Caporettoi táj száz évvel a háború után.

A Szlovéniában található magyar emlékek, emlékhelyek legfőképpen kettős örökség hordozói. A Mura vidéke, a Vendvidék egy évezreden át Magyarország része volt, és ma is van őshonos magyar lakossága, amely őrzi kulturá-

lis arculatát. A magyar kultúra és identitás kitüntetett helyének számít. A másik forrás Caporetto öröksége, amelynek emlékezetkultúrájában a terület Olaszországgal osztozik. Az I. világháborús emlékeit illetően kiemelkedő hely Caporetto, amelyről az emlékezhely közkeletű elnevezését is kapta, a mai Kobarid és a hozzá tartozó háborús táj egésze.

Napjainkban a két országba irányuló magyar turizmusban – más célú desztinációk (Róma, Toszkána, olasz és szlovén tengerpart, rokonlátogatás, munka, tanulmányok, hitéleti célok stb.) – mellett a Caporetto térségébe induló tömegek jelentős és minőségi réteget jelentenek, hiszen történelmi indíttatásúak, a magyar nemzeti identitás kifejezői és táplálói. Ennek feltűnő nyomai az emlékhelyeken, az emlékműveknél a látogatók által elhelyezett nemzeti, családi, közösségi jelképek. Az ide induló különvonatok, szervezett csoportos és egyéni utak nemzeti zarándoklatok, amelyek vonásaikban a zarándoklatok évezredek során kialakult jellegzetességeit és hagyományait követik.

A „HALÁLMAKS” ÚTVONALA

A magyar vonatkozású emlékhelyek között is különlegesnek számít a „halálmaKS” útvonala, amely önmagában is számos kitüntetett helyszínt, emlékművet, tárgyi és szellemi emléket tartalmaz. 1914-ben több mint 80 ezer katona esett hadifogságba a szerb hadszíntéren, akiket azután sok száz kilométeren át hajtottak át az albán hegyeken a tengeri kikötőig embertelen körülmények között. Az útvonalat temetőik, emlékművek jelzik, amelyek kultúrsza elsősorban a mai magyar kormányzatnak és civil szervezeteknek, valamint a helyi hatóságok együttműködésének is köszönhetően nyomokban fellelhető. Népszerűségét, a hozzá kapcsolódó aktivitást tekintve nem mérhető az olasz vagy a galíciai hadszíntér ismertségéhez, ami feltehetően a ma is viszonylag mostoha körülményeknek, a nehéz megközelíthetőségnek, a sokszor bizonytalan balkáni politikai helyzetnek tulajdonítható. A menet végpontja a Szardínia melletti Szamár-sziget (Asinara) volt, amely évtizedeken át börtönszigetként működött.

A foglyok menete Szerbia területéről indult, és a mai Koszovó, Macedónia, Albánia vidékein át érte el az Adriai-tengert. Itt behajózták az addigi vizsontagságokat túlélt, legyengült embereket, és a Szardíniához tartozó Asinara szigetre szállították őket. A Szamár-sziget, amint fentebb láthattuk, több emlékhelyet is őriz az osztrák–magyar hadifoglyok ottani jelenlétéről, ahogyan

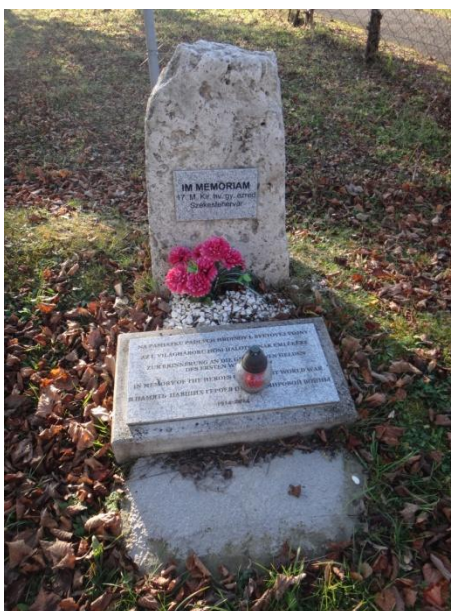
Magyar hadifoglyok csontjait őrző osszárium. Asinara, 2019.

sokaknak közülük végső nyughelyévé is vált. Ahogyan a balkáni emlékhelyekre sem irányul az olasz vagy az orosz front térségeihez hasonló tömeges zarándokturizmus, a Balkán és a Szamár-sziget sem nyújt erre lehetőséget földrajzi, politikai, közlekedési, utazásszervezési okok folytán.

Osztrák–magyar katonai temető. Peja, Koszovó, 2017.

Magyar katonák földi maradványait őrzi a koszovói Peja (Peć) város külső részén fekvő katonai temető. A helyreállított és rendezett állapotban tartott sírkertben néhány, a sírköveken látható nemzeti színű szalag arról tanúskodik, hogy időnként vannak magyarországi látogatók. A helyi adatok szerint ugyanakkor a város lakossága nem tud a temető létéről, legalábbis nem tartja számon, és a szomszédságában álló római katolikus templom szerzetes nővérei sem rendelkeztek ismeretekkel a helyre vonatkozóan, annak ellenére, hogy a temető nem tekinthető elhagyottnak, elhanyagoltnak. Helyrehozatala óta a Koszovóban állomásozó KFOR erők magyar és osztrák katonái gondozzák az emlékhelyet, rendszeresen megemlékeznek az ott elesettekről, akik között magyar, osztrák és más nemzetiségű katonák is voltak.³⁸

*Az oroszok elleni ütközetekben elesett katonáink emlékműve.
Jobbos, Szlovákia, 2018.*

Az orosz front elérte az akkori Magyarország (a mai Szlovákia) északkeleti részét is. Az orosz csapatok ellen a Felvidéken folytatott harcok emlékei az azóta feltárt, helyrehozott és gondozott katonai temetők, katonasírok, ahol a magyar mellett orosz, olasz, szerb és több más nemzet fiai is nyugszanak. A halottaknak már a háború idején megkezdték az emlékállítást, napjainkra

³⁸ Az itt tartott megemlékezésekről az internetes források rendszeresen beszámolnak.

Szlovákia területén több ezerre tehető ezek száma.³⁹ Az elesetteknek járó tisztelet jegyében történik a temetők, sírok, emlékhelyek fenntartása, látogatásuknak is jól látható nyomai vannak nemzeti jelképek, koszorúk, nemzeti színű szalagok formájában.

Caporetto, a mai Kobarid a 20. századot meghatározó, népek, nemzetek országok sorsát hosszútávon befolyásoló, a magyarság számára nemzeti tragédiához vezető események egyik valós és emlékezeti helye. A diadalmas át-törés óta folyamatosan jelen van a közös emlékezetben. Az első világháborúnak az élet minden területére kiterjedő hatásai, a társadalom valamennyi szegmensét érintő élményei a megemlékezések során egy évszázada keresik helyüket az egyén és a nemzeti közösség identitásában. Egy tanulmány vagy akár egy kötet is nehezen adhat számot ennek a komplex, diszciplínák egész sorának feladatokat kijelölő eseménysornak a lenyomatáról. Írásomban talán sikerült néhány használható szempontot adni az ehhez kapcsolódó jelenségek, az emlékezetkultúra első világháborús rétegeinek néprajzi értelmezéséhez.

IRODALOM

ALBERT Ernő

1999 A népi verses levelekről. *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 7.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 30–56.

BÁLINT Sándor

1979 A régi szegedi katonaelet. Népi emlékezet és helyi hagyományok. *Ethnographia.* XC. 54–67.

BEDE Anna

é. n. *Hadihajón Kínában. Egy magyar tengerész naplójából.* Z-füzetek, 45. Budapest

BEKE György

1994 *Hadí utak Erdélyben. Barangolások magyar katonák nyomában.* Erdélyi kis-könyvtár 10–11. Kolozsvár: Nis kiadó

BERECZKI Ibolya – POZSONY Ferenc (Szerk.)

2016 *Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei 1914–1918.* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

BIHARI NAGY Éva

2014 Ízek és értékek. Hungarikumok és a változó gasztronómia. *Néprajzi Látóba-tár* 2014. 1–2. 166–193.

³⁹ Lásd Juhász 2006–2007: 80.

- BUCZKÓ József
2012 „*A bősök vére szenteli hazává a földet.*” *A hajdúnánási Hősi temető, bőszi emlékmű és a Hősök ligetének története.* Nánási Füzetek, 20. Hajdúnánás: Hajdúnánási Városi Önkormányzat
- BÍRÓ Friderika
2015 „*Kedves feleségem*”, „*Kedves szeretett férjem*”. *Levelek és naplójegyzetek az első világháborúból 1914–1916.* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- CS. SZABÓ István
1987 A gyomai református gyülekezet harangjainak története, a harangok használata és szerepe a közösség életében. In Dankó Imre – Küllős Imola (szerk.): *Módszerek és történeti adatok.* Vallási néprajz, 3. 301–324. Budapest
- CSERVENYÁK László
1993 *Nyírcsaholy. Életmód és kultúra egy nemzetiségi eredetű községben.* Folklor és etnográfia 75. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem
- FEHÉR Béla – SZÉCSI Noémi
2015 *Hamis gulyás. Hadikönyvha a 20. századi Magyarországon.* Budapest: Helikon kiadó
- GLÄSSER Norbert – MÓD László (szerk.)
2018 *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására.* Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola
1972 Parasztönéletrajzok, paraszti írásbeliség. *Ethnographia* 83. 284–292.
- KESZEG Vilmos
1991 *A folklór határán.* Bukarest: Kriterion
1996 *Kelt levelem... Egy mezővárosi parasztság levelezése.* A Néprajzi Láthatár kis-könyvtára. Debrecen: Györfly István Néprajzi Egyesület
2008a A katonaság és a történelem. In Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. – Az eltűnt katona.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 205–254.
2008b *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* Kolozsvár: KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
- KÖRNYEINÉ GAÁL Edit
1985 *Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban.* Studia Folkloristica et Ethnographica 15. Debrecen
- L. JUHÁSZ Iлона
2006–2007 A háború jelei. *Acta Ethnologica Danubiana*, 8–9. Komárom–Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 79–132.
- MARGITTAI Gábor
2014 *Számár-sziget szellemkatonái.* Budapest: Külső Magyarok k.
- PATAY Pál
1977 *Régi harangok.* Budapest: Corvina Könyvkiadó
- POZSONY Ferenc
2016 Üzenet a frontról. In Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc (szerk.): *Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei 1914–1918.* Szentendre: Szentendrei Szabadtéri Múzeum. 5–70.

Bartha Elek

SZABÓ István

1992 Valahol Oroszországban... Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései. *Folklor és etnográfia* 62. Debrecen

SZENTI Tibor

1987 *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból.* Budapest: Magvető Könyvkiadó

SZILÁGYI Miklós

2011 *Finesszel köll élni. A háború és a hadifogság a szóbeliségben.* Folklor archívum, 22. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet

SZILVÁSI János

1985 Egervölgyi harangok és harangozási szokások. In Dankó Imre – Küllös Imola: (szerk.): *Vallási néprajz 1.* Budapest: ELTE Folklore Tanszék. 236–260.

SZONDA István

2015 Harctéri művészet. Egy művészkedő parasztfiú az első világháborúban. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Vidék és város. Az első világháború és a vidék.* Hajdúnánás: Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatal. 113–125.

2020 *Kultúra és néphagyomány.* Debrecen: Ethnica

UJVÁRY Zoltán

1975 *Varia folkloristica.* A Hajdú-Bihar megyei múzeumok Közleményei, 25. Debrecen

1980 *Népszokás és népköltészet.* A Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei, 35. Debrecen

VOIGT Vilmos

2009 Ezerkilencszázötvenhat a magyar folklorisztika számára. In Bartha Elek – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): *1956 a néphagyományban.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 26–40.

Csíki Tamás

Az olasz front összeomlásának „oka” 1918 nyarán – avagy Zita királyné árulása

Az 1917. őszi hadisikerek után, 1918 nyarára az olasz fronton a katonai helyzet válságosra fordult.¹ A 11. hadsereg június 15-én indított piavei offenzívája néhány nap alatt összeomlott, aminek az okait a hadtörténészek alaposan feltárták. A támadó erőket a hadvezetés megosztotta, ezzel szemben a caporettoi kudarcból is okulva, a védekező olasz arcvonalakat megerősítették és korszerűsítették. A támadás terve az olasz felderítés és az ellenséghez átszökött katonák információi révén kitudódott, az utánpótlás megoldatlan volt, és a súlyos élelmiszerhiány a hadsereget is elérte. Az alakulatok tagjai tartósan éheztek, József főherceg arról számolt be, hogy a legénység mihamarabbi offenzívát sürget, „nehogy éhen haljanak, mielőtt elérik a gazdag itáliai tartományokat.”² A 10 nap alatt lezáruló hadművelet során, melynél „feleslegesebb és értelmetlenebb kevés akad a hadtörténelemben”,³ a császári és királyi haderő vesztesége (a halottak, a sebesültek, a hadifoglyok és az eltűntek száma) meghaladta a 140 000 főt.

A közvéleményben egy különös híresztelés kapott szárnyra: az alig 26 éves Zita királyné a támadás tervét elárulta az olaszoknak, ami az osztrák–magyar haderő vereségéhez vezetett. E rövid tanulmányban az árulás-legenda sajtóbeli reprezentációt és politikai reakcióit vizsgálom: mit tudhatunk meg ezek alapján a propagandáról, a háború utolsó hónapjainak nyilvánosságáról és a háttérország mentalitásáról. Előtte azonban a piavei kudarc politikai fogadtatására utalok.

¹ A tanulmány az OTKA támogatásával, az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

² Bencze László a támadást éhség-offenzívának nevezte. Bencze 1997: 105–118; Bencze 1999: 501–538; Hajdu–Pollmann 2014: 340–351; Balla 2018: 113–126.

³ Hajdu–Pollmann 2014: 342.

A bécsi parlamenttel ellentétben, ahol az alkalmatlan hadvezetést és a korrupciós tábornokokat éles kritikák érték,⁴ a magyar képviselőházban a reakciók visszafogottabbak voltak. Fényes László, az 1917-ben függetlenségi programmal megválasztott újságíró június 26-án arra kérte a miniszterelnököt, hogy a „súlyos helyzetbe” került magyar ezredek sorsáról tájékoztassa a képviselőket és a közvéleményt, amire Wekerle Sándor két nappal később reagált. A Piave és a Brenta menti csatákról és a visszavonulásról „képtelen híresztelések” terjedtek el, ezért szükséges a „tények” helyes megállapítása. Szerinte a veszteségünk: a halottak, az eltűntek, a sebesültek és a betegek száma megközelíti a 100 000 főt (az olaszoké ennél magasabb, körülbelül 150 000 fő), visszavonulásunk azonban „rendszeresen” történt, így az elért eredmények a „hadviselés szempontjából nem tekinthetők vereségnek.”⁵

Ez az értékelés a hadsereg-parancsnokság álláspontját tükrözte, Fényes Lászlót azonban nem elégítette ki, és július 3-ai felszólalásában újra az itáliai „véráldozatot” hozta szóba, és a felelősség megállapítását szorgalmazta. A lelkiismeretes újságíró sebesült közlegényektől és tisztaktól szerzett információkat, leveleket is kapott tőlük, amelyekből beszédében idézett,⁶ majd egy vizsgálóbizottság felállítását követelte. Wekerle ezúttal azonnal reagált: tiltakozott az ellen, hogy egy képviselő az elszennvedett „sebekben vájkáljon”, és megígérte, hogy a sajtó Fényes beszédét nem fogja közölni. Tisza István még határozottabban fogalmazott: a Piave folyónál hősiessé küzdő hadsereg a „fényes dicsőséggel párosult hadműveleteket” befejezte, az újságíró „kútmérgezést” végez, és nem engedhető meg, hogy a magyar nemzet jó hírnevét, önbizalmát, valamint az „erejében barátnál és ellenségénél egyaránt fennálló hitet” bárki megrendítse.⁷ Érthető, hogy a háborús lelkesedést, a győzelem

⁴ Bencze 1997: 116.

⁵ *Képviselőházi Napló*, XL. 1918. június 26. 63–64; június 28. 99–101.

⁶ Az egyik századparancsnok a következőket írta: „Erre az offenzívára három és fél hónapja készültünk. Már márcziusban megkezdődött a gyalogsági rohamok könnyűvé tételét célzó rettenetes mennyiségű gázgránátok és egyéb tüzérségi anyagok összehalmozása. Akkor még úgy volt, hogy május 10-ig megindul az offenzíva, mert hiszen a gázgránátok hatóképessége május 15-ike után elenyészik... A gázgránátok egy batkát sem értek, és a Piavén átkelő csapatok az állásokban vígan bennmaradt olaszok puskatüzében kapták az első nagy veszteséggel járó csapást. Ez pedig már a hadvezetőség nagy hibája volt... A legutolsó baka is tisztában volt az offenzíva második napján, hogy ilyen előkészületek mellett egy nagy és csúfos kudarc következhet csak. A folyón átkelni épp június hónapban a legvakmerőbb vállalkozás volt. De persze a generálisok haditerveit nem befolyásolhatja ilyen csekély természeti tünemény, mint a Piave évenként megújuló júniusi áradása... Ami pedig a visszavonulást illeti, mit gondol tisztelt képviselő úr Szurmay altábornagy úr ama kijelentéséről, hogy az alatt egyetlen ember el nem pusztult, mikor egész bataillonok hulltak a vízbe, örült emberek harapták egymást a pontonokon, öreg emberek sírtak, mint a gyerekek.” *Képviselőházi Napló*, XL. 1918. július 3. 226.

⁷ *Képviselőházi Napló*, XL. 1918. július 3. 228–230.

reményét a kormány fenn kívánta tartani, ez azonban azzal járt, hogy nem tudott és nem akart a vereséggel, annak okaival és következményeivel szembenézni, azt hazafias retorikával fedte el, és a nyilvánosságot követelő Fényest a képviselőházban nemzetellenességgel bélyegezték meg.

Wekerle a beszédében utalt a cenzúrára, és a lapok a piavei csatáról (többnyire a vezérkar hivatalos jelentéseit idézve) valóban egyoldalúan tudósítottak. A június 25-ei értékelés szerint az

„Asiago és a Piave közti hegyi arcvonal tegnap ismét heves harcok színhelye volt. Az ellenség minden lehetőt elkövetett, hogy az elvesztett magaslati állásait visszafoglalja. Az olaszokat mindenütt, több helyen ellentámadással visszavetettük. A küzdelemben résztvevő csapatok, gyalogság és tüzérség minden dicséretet felülmúló magatartást tanúsítottak.”⁸

A *Délmagyarország*, hogy egészen meggyőző legyen, az ellenség lapját, a *Corriere della Sera* cikkét idézte:

„Az olaszoknak nagyon óvakodniuk kell attól, hogy az osztrák–magyar csapatokat a Piave túlsó partjára kövessék. Minden olasznak fáj a szíve, hogy le kell mondania az ellenség által elfoglalt terület felszabadításáról, azonban a hegyi fronton lejátszódott utolsó harcok bebizonyították, hogy az ellenség igen erős és hogy csapatait a legjobb harci szellem hatja át.”⁹

A közvéleményt úgy tűnik nem nyugtatták meg az efféle tudósítások,¹⁰ illetve a vereséget tagadó, a „rendezett” visszavonulásról szóló és a természeti körülményeket (az esőzést és a Piave áradását) okoló értelmezések, mivel – ahogy utaltam rá – különös híresztelés kapott szárnyra Zita királyné árulásáról. Nem tudjuk, milyen széles körben, a fővároson kívül mely régiókban vagy településeken terjedt el, a keresztényszocialista Huszár Károly mindenestre a képviselőházban hozta szóba a jelenséget és a magyarozatát is megadta. Az antant fegyverekkel nem tudja elérni hadicéljait, ezért régóta alattomos propagandával és rágalmak terjesztésével igyekszik a hátország rendjét bom-

⁸ *Egri Újság*, 1918. június 27. 1.

⁹ *Délmagyarország*, 1918. június 30. 7.

¹⁰ Talán csak a pártoktól független, kritikus és szókimondó *Az Est* volt kivétel (a lap munkatársa Fényes László), mely a frontra küldött tudósítójának, Vészi Margit tragikus tapasztalatát közölte: „Mohával, füvel jól-rosszul betakarva, temetetlen holttestek a bokrok alatt – egy sárga homlok rátapadt izzadt hajjal, ott egy fehér ökölboszorult kéz – és mégsem fáj látásuk annyira, mint az élő szenvedőké: az embertelenül mély agyagdegeszben tántorogva, átvértzett kötéssel, szédülve, össze-összerogyva, egyedül a bömbölő ágyúdörgésben az erdő magányosságában kapaszkodnak egyenként felfelé a sebesültek, összeroncsolt karokkal, kilótt szemmel, szétzúzott állal.” Vészi Margit: A Piave mártírjai. *Az Est*, 1918. június 30. 3.

lasztani és a királyi család népszerűségét, a magyar nemzethez fűződő szeretetteljes kapcsolatát megingatni. („Nyilvánvaló dolog, hogy nagyon jól adminisztrálva jelennek meg ezek a pletykák, hazugságok és rágalmak, ami mutatja, hogy itt szervezett, titkos kéz működik.”) Ez a vádaskodás most a királyné ellen fordult, aki gyermekotthonokat és katonai kórházakat látogat, özvegyeket, árvákat és hadirokkantakat segít, azaz a szociális munka és a hadigondozás terén kiváló érdemei vannak. Huszár nem kívánta a gyorsan terjedő pletykákat és azok változatait megnevezni („mert ahány futóbolond van az országban, annyiféle variánsa van ezeknek”), ezzel szemben a hallgatás alól felszabaduló sajtó nyilvánosságát,¹¹ valamint kormányzati beavatkozást követelt.¹² A miniszterelnök válaszában arról beszélt, hogy a királyi pár érületben és felfogásban azonosította magát a „mi hazafias felfogásunkkal”, és utasította a főispánokat, hogy az alaptalan hírek terjesztőit „puhatolják ki” és vonják felelősségre.¹³

Huszár Károly beszéde után a sajtó most már valóban teret engedett a témának. A cikkek többsége az ostoba híresztelésekért az antant „aknamunkáját” tette felelőssé, és a bírálat egyetlen személyre, Lord Northcliffe sajtómágnásra, az angol propaganda-minisztérium vezetőjére irányult. A *8 Órai Újság* című bulvárlap arról írt, hogy a közvélemény

„mérgezése a legszemérmertlenebbül folyik, és lord Northcliffe-re kell gondolnunk, akiről biztosan tudjuk, hogy óriási összegekkel propagandát folytat az ellenséges államokban... Igen ügyes ember. Már a béke idején befonta befolyásának szálaival mind az öt világrész sajtóját, mindenfelé voltak összeköttetései, melyek a legkülönbözőbb társadalmi rétegekbe értek. Megvannak tehát ama titkos és földalatti csatornái, amelyeken keresztül láthatatlanul eljuthat ahova akar. Ki kell űzni Magyarországról lord Northcliffe-et!”¹⁴

A cikkíró utalt arra, hogy a lordnak ügynökei lehetnek Magyarországon, amit *Az Újság* nyíltan megfogalmazott:

¹¹ „A Flucht in die Öffentlichkeit az egyetlen mód az ilyen járványosan fellépő rágalmakkal szemben megvédeni az állam legfőbb tekintélyét.”

¹² *Képviselőházi Napló*, XL. 1918. július 3. 239–240.

¹³ *Képviselőházi Napló*, XL. 1918. július 3. 240–241. A belügyminiszter július 10-én kelt bizalmas leiratában arra utasította a fősolgabírókat, a polgármestereket és a községi elöljáróságokat, hogy ők maguk és az általuk felkért papok, tanárok, tanítók és a nép között élő „komolyabb hazafias elemek” törekedjenek a rémhírek terjedését felvilágosítással, oktatással, illetve a terjesztők „pellengérré állításával még csírájában megakadályozni”, és segítsék a terjesztők kinyomozását. Az állhírek „koholása” és továbbadása ezután kihágásnak minősült, amit maximum 15 nap elzárással és 200 korona bírsággal kellett büntetni. *Vasvármegye Hivatalos Lapja*, 1918. augusztus 1. 278–279.

¹⁴ Lord Northcliffe – Magyarországon. *8 Órai Újság*, 1918. július 4. 3.

„a közvélemény nem meri végiggondolni gondolatait. Mert igenis vannak nálunk árulók, akik szolgálják ellenségeinket, különben Northcliffe-ék nem értek volna célzt sem a királyné-rágalomban, sem másban.”¹⁵

Az árulókról nem tudunk meg többet, és a *Szatmári Hírlap* is inszINUÁCIÓVAL, illetve az ismert kulturális kódokkal azonosította a rémhírterjesztőket:

„a királyné izzóan keresztény lelke, hagyományos hite, meggyőződése nem tetszik a hitetlen nemzetközieteknek, akik anarchistáktól tanultak tekintélytiszteletet, kocsmában hitet, lóp partján a nádtól meggyőződést.”¹⁶

Zita és a királyi család népszerűségét „aláaknázók” sorában nem csupán az antant és lord Northcliffe került szóba. A *Szeged és Vidéke* publicistája először arról számolt be, hogy Bécsben a keresztényszocialista párt Piffel herceg-érsek részvételével népgyűlést szervezett a királyné támogatására, mely elítélte a titkos ügynököket, akik olyan rémhíreket terjesztettek, hogy a

„Piave melletti visszavonulás a királyi családdal és a királyné személyével van kapcsolatban.”

Ezek a hírek Magyarországon is elterjedtek, aminek az előzményeit a „felelős német kormánytól távol álló” Ernst Reventlow-féle háborús párt működésében kell keresni. A szerző szerint miután nyilvánosságra került IV. Károly Sixtus pármái herceghez írt,¹⁷ Elzász-Lotaringiára vonatkozó és a „franciák által meghamisított” levele, Reventlow és köre (akiknek Magyarországon és Ausztriában is vannak hívei) megkezdte a „békeszerető királyunk és családja” elleni lejárató sajtókampányt.¹⁸ Ennek a gondolatmenetnek voltak valós elemei: Clemenceau 1918. április 12-én hozta nyilvánosságra IV. Károly egy évvel korábban írt levelét, mely a király békekísérletének részeként elismerte és támogatta Franciaország jogos igényét Elzász-Lotaringiára,¹⁹ ám az ebből kö-

¹⁵ A szerző ezután az újságírói ethoszról szól: a magyar nemzet közgondolkodása egységes és erős, biztos a győzelemben. „Ezt a közszellemet nem kell féltetni az igazságoktól és nem kell dugdosni előtte a hazugságokat.” Northcliffeiáda. *Az Újság*, 1918. július 4. 1–2.

¹⁶ Zita királyné. *Szatmári Hírlap*, 1918. július 11. 2.

¹⁷ Sixtus Zita királyné bátyja volt, és a belga hadseregben szolgált.

¹⁸ Szent és sérthetetlen. *Szeged és Vidéke*, 1918. július 3. 1.

¹⁹ A levélnek ezt a leginkább inkriminált szakaszát Ottokár Czernin, a Monarchia külügyminisztere minősítette (nem sok sikerrel) a franciák által hamisítottak. Galántai 1974: 402–403.

vetkező „titkos ügynökök által terjesztett rémhír” históriáját az egyéb összeesküvés-elméletek sorába kell utalnunk.²⁰

A lapok a valótlan hírek és „ostobaságok” gyors terjedésének lélektani okait is kutatták. A *Pesti Napló* cikkírója szerint az álhír hozzátartozik a háborúhoz,²¹ éppúgy, mint a

„drágaság, a hadiuzsorás, az életveszélyesen túlsúfolt vonat, az üres bolt, a sötét utca, a fűtetlen lakás, a cipőjegy és minden egyéb kellemes velejárója ezeknek az időknek.”

A frontok és a hátszág eseményei „szörnyű realitással” túlterhelik és megrontják az ember fantáziáját, amely befogadója lesz és tovább szövi a kalandos híreszteléseket. („Elég egy véletlenül elejtett szó, a körülmények látzólagos összejátszása...”,²² beteg vakmerőséggel dolgozik a gondolat-társulás ilyen időkben.”) A szerző tehát a pletykák terjedéséért a háborús pszichózist, a nyilvánosság torzulását, valamint a híradás „szabadságának korlátozottságát” és a közügyek szabad megbeszélésének „mérésékelt lehetőségét” teszi felelőssé.²³

Zita királyné védelme a rágalmakkal szemben módot adott a hódolat kifejezésére és a magyarsághoz fűződő kapcsolatának megfogalmazására. A Függetlenségi és 48-as politikai hetilap, a *Tolnamegyei Közlöny* „Magyarország Nagyasszonya” című írása mély történelmi érzékkel a lovagkori Frauen Dienst apoteózisát látja abban a tiszteletben és megbecsülésben, ami a „lovagias magyar nemzet szívében él fölkent királyának hitvесе, felséges Királynőnk” személye iránt.

A „vitézi tornákon kopjával viaskodó magyar leventék mai unokái ötödik éve véreznek a Királyért és a Hazáért – és az alkotmány helyreállítása körül a bécsi kamarilla áskálódásaival szemben nemzetünk védőangyalaként közremunkált boldog em-

²⁰ A szerző arra gondosan ügyelt, hogy a „kútmérgező” híreket ne a szövetséges „felelős német kormánytól”, hanem Reventlow-tól eredeztesse (aki újságíróként kétségtelenül bírálta a német hadvezetést és II. Vilmos császárt). Ez a teória utóbb nagyobb népszerűsége tette szert. A legitimista Lajos Iván apologetikus művében „igazolta”, hogy a Zita királyné elleni rágalomhadjárat nem az antant országokból, hanem a német birodalomból indult. Karl Werkmann, IV. Károly titkára visszaemlékezésében ugyancsak arról írt, hogy a Zita árulásáról szóló híresztelések Németországból származtak. Lajos 1929; Werkmann 1927: 49–65.

²¹ Egy másik, többször említett példa erre a Piave menti hadműveletek egyik irányítójának, Borojević tábornoknak az esete, akiről a háború elején az a hír kelt szárnyra, hogy elítélték és kivégezték. A királyné. *Kecskeméti Lapok*, 1918. július 4. 1.

²² Zita királyné olasz származása, aki valójában a száműzött Bourbon-párizsi-dinasztia tagja volt.

²³ Regina Hungariae. *Pesti Napló*, 1918. július 3.

lékezetű Erzsébet királynénk tanította meg szeretni és tisztelni [IV. Károly] felséges nejét.²⁴

Zita tehát Magyarország „védőangyalainak” a sorába lépett, a polgári radikális *Világ* szerzőjétől viszont távont állt az efféle szakrális kultuszépítés, és racionálisan szólt a jelenségről. A bécsi keresztényszocialista nagygyűlést, ahol „megátkoztak egy híresztelést” és Huszár Károly képviselőházi felszólalását, mely a „kósza mendemondák” hatalmi szankcionálását sürgette, a szellemidézéshez és a boszorkányperekhez hasonlította. Majd hozzáfűzte, hogy a magyar nép fantáziáját mindig foglalkoztatták a királyokról szóló legendák, melyekben hisz, olyannyira, hogy a legkisebb jót, ami a „királyi magasságból hozzá leszállt, meleg felbuzgással hatalmassá növesztett.” A gondolatmenet ezután váratlan fordulatot vett, s a politikai és a társadalmi rendszer éles kritikájával zárult:

„Itt mindenki hinni szeret és hinni akar! Mert ha az emberek ebben a történelem folyamán számtalanszor megcsalt, ezerszer eladott, kizsákmányolt, vesztőhelyre vitt és mindig korlátok közé nyomorított országban elvesztenék naiv képességüket, velük született és kiirthatatlan hajlamukat a hinni akarásban, akkor elvesztenék minden reményüket az élethez.”²⁵

Nem csak a lapok tartották fontosnak (nyilvánvalóan a kormány sugalmazására) a hűség kifejezését. Bács-Bodrog vármegye főispánja átiratban szólította fel a megyéket arra, hogy a királynéről terjesztett rágalom ügyében tartsanak rendkívüli közgyűlést, és foglaljanak állást a „galád híresztelésekkel” szemben, sőt menesszenek küldöttségeket a királyhoz, melyek biztosítják őt (és Zitát) a magyar nép hódolatáról, szeretetéről és ragaszkodásáról.²⁶ A megyék eleget tettek a felhívásnak: a tolnai közgyűlés például leszögezte, hogy

„népünknek nem sajátja az orvul támadás, a meglesés és a hátmegetti rágalom”, majd a főispán arról szólt, hogy „Pozsony ősi koronázó város falai között újból felharsogott a »vitam et sanguinem« és zúg visszhangja szerte az országban a Kárpátoktól Erdély bérceiig... A vármegye közönsége az ellenség aknamunkájára visszavezethető aljas és képtelen híresztelésekről megbotránkozással és mély megvetéssel vett tudomást s hagyományos és ezúttal is kifejezni kívánt törhetetlen hűségétől in-

²⁴ Magyarország Nagyasszonya. *Tolnamegyei Közöny*, 1918. július 7. 1. Másik példa Zita és Erzsébet azonosítására: Szent és sérthetetlen. *Szeged és Vidéke*, 1918. július 3. 1.

²⁵ A béke-királyné. *Világ*, 1918. július 3. 3.

²⁶ A vármegye hódolata a királynénak. *Az Újság*, 1918. július 6. 3.

Csíki Tamás

díttatva, Felséges Asszonyunk, Zita királyné magas személye iránt érzett odaadó szeretetének és ragaszkodásának ad kifejezést.”²⁷

A többi megye hasonló retorikával fejezte ki véleményét,²⁸ a veszprémi megyegyűlésen (amit a *Pápai Lapok* Zita-közgyűlésnek nevezett) legfeljebb a hódoló küldöttség összetétele okozott nézetkülönbséget. A főispán szerint ugyanis fontos lenne a delegációba egy kiscgazdát is választani:

„Meglep – úgymond – hogy a küldöttség tagjai közt a dolgozó kis emberek közül senkit sem látok, pedig az országot nemcsak a méltóságos és kegyelmes urak és a pepita-nadrágosok mentették meg, hanem elsősorban a dolgozó milliók. A királyi pár iránt tartozunk azzal a figyelemmel, hogy olyan embereket is színe elé bocsássunk, akiket – ismerve a nép iránt érzett őszinte szeretetüket – Őfelségeik is örömmel látnak a hódolók között.”²⁹

A főispán tehát mély demokratizmusáról tett tanúbizonyságot, Nagy Mihály kiscgazdát, a gazdapárt alelnökét be is választották a küldöttségbe, a tisztelgő látogatás azonban végül elmaradt.

***

1918 nyarán abban Magyarországon mindenki egyetértett, hogy a Zita királynét ért rágalmak nem magyar eredetűek; „magyar földön nem terem meg az ilyesmi” – állapította meg öntudatosan a *Budapesti Hírlap* cikkírója.³⁰ Bécsben a császárné sokak számára „idegennek” minősült (az akcentusa ezt nyilvánvalóvá tette), és „olasz” vagy „francia” származása miatt az osztrák patrióták körében nem vált maradéktalanul kedveltté.³¹ IV. Károly békeakciójának kitudódása után az ellenszenv növekedett, és ez alkalmat adhatott a piavei vereség után az árulásáról szóló híresztelések terjedésének, ami csupán egyike volt a róla keringő képtelen pletykáknak. (Bécsben azt is beszélték, hogy Zita

²⁷ Tolna vármegye közgyűlése. *Tolnamegyei Közlöny*, 1918. augusztus 4. 1. A megye a közgyűlési határozatot díszes albumban örökítette meg, és felirat formájában terjesztette a királyné elé. Vármegyénk albuma a királynéhoz. *Tolnamegyei Közlöny*, 1918. október 6. 2.

²⁸ Békés vármegye például: Hódolat a királynénak. *Békés*, 1918. augusztus 4.

²⁹ Rendkívüli megyegyűlés. *Pápai Lapok*, 1918. július 28. 2.

³⁰ Konkolyhintés. *Budapesti Hírlap*, 1918. július 3. 5.

³¹ Talán erre a közhangulatra utalt Karl Werkmann és Lajos Iván is, amikor visszaemlékezésüket az időzőjelbe tett *Olasz nő* címmel írták meg.

állítólag kétszer rálőtt II. Vilmos császárra, és végül egy magyar kastélyba zárták, hogy több galibát ne okozzon az osztrákoknak.)³²

Magyarországon az idegen származás nem vált hangsúlyossá (ehhez hozzászólt a közvélemény),³³ ami azonban nem akadályozta az árulás-legenda terjedését. Arról, hogy ez milyen intenzitású és kiterjedésű volt, illetve miféle motívumokkal egészült ki, nincsenek (nem lehetnek) pontos ismereteink,³⁴ a politikai diskurzus és az újságok már azt is gondosan kerülték, hogy a szóbeszéd tárgyát néven nevezzék. A kormány mindenesetre a képtelen történetek terjedését az 1918 nyarán már erőteljesen demoralizálódó hátország rendjére veszélyesnek ítélte, és a sajtó biztosította nyilvánossággal, továbbá büntetéssel és a közbeszéd és az információáramlás ellenőrzésének szigorításával próbálta megfékezni (ami aligha lehetett hatékony eszköz).

A jelenség muníciót adott a propaganda számára. Huszár Károly interpellációja után a sajtó, már-már paranoid módon, Northcliffe lordod és magyarországi ügynökeit tette felelőssé az álhírek terjesztéséért, ily módon – a szándékokkal éppen ellentétesen – az árulás-legenda további összeesküvés-elméleteknek, a háborús közhangulat és pszichózis „fokozásának” engedhetett teret. Ez a többszörösen összetett fikció, a hírek és rémhírek elegyének szabad áramlása ugyanakkor politikai cselekvést generált: a vármegyék régi hagyományokat folytatva, ünnepélyes feliratokkal (üres gesztusokkal és történelmi retorikával) fejezték ki hódoló tiszteletüket a néhány hónap múlva a trónról lemondó uralkodópárnak.

³² A bécsi rendőrség az álhírek terjesztéséért „alacsony társadalmi osztályokból” származó asszonyokat tartóztatott le (a mendemondák szerzői és továbbadói Magyarországon is hasonló szociológiai karakterűek lehettek). Healy 2004: 187–188.

³³ Igaz, Dénes Zsófia önéletrajzi regényében is felbukkan, de lehetséges, hogy ez az osztrák sajtó ismeretéből adódott: „A Piave szörnyű kudarca is meghozta a maga külön eredményét. Titkos hatalmak bűnbakot keresnek, és a fiatal királynét, Pármai Zitát vádolják többé-kevésbé nyíltan a katonatervék elárulásával. Olasz Zita, mondják, elárult bennünket az olaszoknak... Őszintén szólva, én ebben nem hiszek.” Dénes 1965: 290.

³⁴ A bonyhádi járás főszolgabírója például azt jelentette, hogy a terjedő hírek szerint Zitát Gödöllőn tarják fogva. A *Váci Hírlap* 1918. július 21-én írta, hogy a „képtelen mendemondák” Vácon is szárnyra keltek, majd sietve hozzátette, az a hír sem felel meg a valóságnak, hogy a „királynő őfelsége ez idő szerint Gödöllőn tartózkodik.” Zita királynő nincsen Gödöllőn. *Váci Hírlap*, 1918. július 21. 2; Puskás 1968: 172.

IRODALOM

BALLA Tibor

- 2018 A magyar csapatok szerepe az 1918. júniusi piavei offenzíva során. *Honvédségi Szemle*. CXLVI. 4. 113–126.

BENCZE László

- 1997 Az éhség-offenzíva. Észak-Itália, 1918. június 15. *Limes*. X. 3. 105–118.
1999 A 11. hadsereg offenzívája az Alpokban. 1918. június 15. *Hadtörténelmi Közlemények*. CXII. 3. 501–538.

DÉNES Zsófia

- 1965 *Gyalog a baloldalon*. Budapest: Magvető.

GALÁNTAI József

- 1974 *Magyarország az első világháborúban*. 1914–1918. Budapest: Akadémiai.

HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc

- 2014 *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest: Osiris.

HEALY, Maureen

- 2004 *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press.

LAJOS Iván

- 1929 *Az „olasz nő” legendája*. Pécs: Dunántúli Egyetemi Nyomda.

PUSKÁS Attila

- 1968 A forradalom érése Tolna megyében az I. világháború alatt. In: Puskás Attila (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I. Szekszárd: Tolna Megyei Levéltár. 139–190.

WERKMANN, Karl

- 1927 „L’Italienne.” Un appel a la conscience allemande. *Revue de Hongrie*. X. 36–37. 49–65.

FOLYÓIRAT

8 Órai Újság, 1918. július 4. 3.

Az Est, 1918. június 30. 3.

Az Újság, 1918. július 4. 1–2.

Az Újság, 1918. július 6. 3.

Békeés, 1918. augusztus 4.

Budapesti Hírlap, 1918. július 3. 5.

Délmagyarország, 1918. június 30. 7.

Egri Újság, 1918. június 27. 1.

Kecskeméti Lapok, 1918. július 4. 1.

Képviselőházi Napló, XL. 1918. július 3. 226, 228–230, 239–240, 240–241.

Képviselőházi Napló, XL. 1918. június 26. 63–64; június 28. 99–101.

Pápai Lapok, 1918. július 28. 2.

Pesti Napló, 1918. július 3.

Szatmári Hírlap, 1918. július 11. 2.

Szeged és Vidéke, 1918. július 3. 1.

Tolnamegyei Közlöny, 1918. július 7. 1.

Az olasz front összeomlásának „oka” 1918 nyarán – avagy Zita királyné árulása

Tolnamegyei Közlöny, 1918. augusztus 4. 1.

Tolnamegyei Közlöny, 1918. október 6. 2.

Váci Hírlap 1918. július 21.

Vasvármegye Hivatalos Lapja, 1918. augusztus 1. 278–279.

Világ, 1918. július 3. 3.

Bálint Zsuzsa

A világháború borzalmainak a feloldása a népi elbeszélésben: a népmese vágyjellege

A mesemondás a tradicionális paraszti társadalomban mindig egy mesehallgató közösségben valósult meg, ahol a mesemondók a hallgatóság számára előadott történeteikben az adott közönség elváráshorizontjához alkalmazkodva és az elbeszélés belső törvényeit betartva a szövegeiken keresztül értelmezték az őket körülvevő világot, felelevenítették és emlékezetbe vészték a közösség mindennapi életét meghatározó erkölcsi- és együttélési normarendszert, valamint az élet különböző szituációiban alkalmazható sorsmegoldó képletekkel szolgáltak, vagy úgy is mondhatnánk, hogy felkészítették a fiatalabb generáció tagjait az előttük álló nehézségekre.¹ Tették mindezt úgy, hogy – eltérő mértékben és részletességgel – reflektáltak a szövegekben az adott lokális közösség politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális problémáira, amelyeknek a való világban sokszor áthidalhatatlan feszültségét legalább a mesemondás idejére igyekeztek feloldani. A népmese esztétikumát vizsgálva a fiatalon, tragikusan elhunyt mesekutató Honti János, majd néhány évtizeddel később az ő munkásságára alapozva Nagy Olga, hangsúlyozta a folk-narratívák erejét, mely egy jobb, igazságosabb, erkölcsöktől vezérelt, élhetőbb mesei világ megteremtésében mutatkozik meg.

„A mesei világ a való világnak eszmei korrekciója: bemutatása annak, hogy milyennek kellene lennie a világrendnek, a fizikainak és az erkölcsinek egyaránt.”²

A mesemondás során megteremtődött egy olyan világ, ahol a hős győzedelmeskedhetett a gonosz felett, legyőzhette az ellenségeit, elégtételt vehetett

¹ A tanulmány készült az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport kutatási program keretében.

² Honti 1962: 54.

az őt ért igazságtalanságokon, a társadalmi hierarchiában felemelkedhetett, végezetül pedig a sorsát betölthette.

Annak érdekében, hogy pontosabb képet kapjunk a népmese való világgal szembeni korrekciójáról, ismernünk kell azokat a nehézségeket, amelyekkel a mese hallgatóinak napról napra meg kellett küzdeniük. Ehhez nyújtanak támpontot az egyes mesemondó közösségekről szóló társadalomnéprajzi és folklorisztikai leírások, amelyek a Budapesti Iskola néven is elhíresült egyéniségkutató vizsgálatok óta a mesegyűjteményeket és egyéni repertoárokat kísérik. A népmese esztétikumának vizsgálata mellett a 20. század második felének meghatározó szemléletévé vált a mesemondó személyének és lokális társadalmának alapos feltérképezése; Ortutay Gyula vezetésével a folklorisztika ezen új irányzatának követői már nemcsak a szövegeket gyűjtötték fel, a terpmunka során külön kitértek a mese tanulásának a folyamatára, a repertoár elsajátítási módjára, a mesemondó alkalmakra, az adott közösség folklorisztikai hagyományaira és elvárásaira, valamint a mesélő életútjára, személyes tapasztalataira, élményeire, valamint a társadalmi környezetére, melyek egytől egyig lenyomatot képeztek a narratívákon.³

Az 1940-ben induló *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatban közel húsz kivételes tehetségű mesemondó egyéni repertoárja és számos mesemondó közösség teljes népmesehagyománya került megjelenésre; a köteteket kísérő bevezető tanulmányokban a gyűjtők és a kutatók többek között rámutattak a szövegekben leképződő világlátásra, a mesemondó szövegalkotási technikáira és arra a gyakorlatra, mely szerint az elbeszélő „beilleszti a mesét repertoárjába és a maga felfogásának megfelelően alakítja, értelmezi, legtöbbször lokalizálja, a maga környezetébe helyezi és aktualizálja, belemeséli a jelenkori társadalmi állapotokat”.⁴ Másként fogalmazva, a népmesemondásban tetten érhető „a helyzetek realiztikus ábrázolása, az elbeszélő tudatos élethű tapasztalatainak felhasználása”⁵. A társadalomnéprajzi leírások mellett a hétköznapi világ meseszöveg szintjén történő ábrázolásai teremtik meg az olvasónak azt a referenciapontot, azt a való világot, amihez képest a népmesei esztétikum értelmében a mesei világ korigál. A tanulmány célja, hogy ezt a vágyjelleg

³ Ortutay Gyula 1940-ben adta ki Fedics Mihály bátorligeti mesemondó repertoárjának gyűjteményét, amelynek bevezető tanulmányát az egyéniségkutató iskola programadó írásként is szoktak emlegetni. Ortutay ebben felvázolja a mesekutatás új irányát, a kiváló tehetségű mesemondók szövegeinek, életútjának és lokális közösségének vizsgálati metódusát. Ortutay 1978: 5–108; A témáról lásd még: Dégh 1995a: 41–50.

⁴ Kovács 2019a: 126.

⁵ Dégh 1995b: 99; A témáról lásd még: Görög-Karády 2006: 231–269; Benedek 2013: 102; Keszeg 2011: 104; Benjamin 1969: 104–105; Corres Díaz de Serio 1980: 165–166.

egy konkrét narratíva példáján keresztül szemléltesse: a kiválasztott szöveg a 20. századot alapjaiban felbolygató világháborúk veszteségeinek és borzalmának feloldását nyújtja.

Bátran állíthatjuk, hogy a népi elbeszélésben a háború univerzális toposz, anélkül, hogy a mesemondók szükségszerűen specifikálnák pontosan mely ütközetről van szó, számtalan mesemenet kezdő epizódja a király vagy királyfi hadbaszólítása, amelynek következtében egyedül hagyja gyermekeit a palotában vagy fiatal feleségét a gonosz anyósra bízva, illetve a háború, mint erőpróba motívuma szintén megannyiszor előkerül az elbeszélésekben. Azonban a felgyűjtött folklorisztikai szövegekben a háború konkretizálódására is találunk példát, ekkor a mesélő valós történelmi eseményre hivatkozik; ennek lehetünk szemtanúi a szamosszegi cigány mesemondó, Ámi Lajos (1886–1963) esetében, aki rendkívüli érzékenységgel reflektál a világháborúk történéseire és azok politikai, gazdasági, illetve társadalmi hatásaira.⁶

A gyűjtő, Erdész Sándor Ámi Lajost 1958-ban fedezte fel, ám az első találkozás alkalmával a mesélő határozottan visszautasította a folklorista gyűjtési szándékát, mondván ő akkoriban aktívan hallgatóság előtt már nem mesélt, noha egykor kiváló mesemondó hírében állt. Erről a képességéről viszont annál szívesebben beszélt és néhány meséjének a címét is lediktálta, majd további ígéretet tett arra nézve, hogy többet is felidéz a következő alkalomra.⁷ Innentől kezdve Erdész rendszeresen járt vissza Ámihoz, aki látva, hogy egy olvasott ember érdeklődik az ő tehetsége iránt és azt szeretné magnószalagra is venni, egyre több és több mesecímet, illetve történetet mondott el, egészen az 1963-ban bekövetkezett haláláig, amikorra egy 262 darabból álló repertoárgyűjtemény állt össze. Az egyéniségkutató iskola irányzatát követve Erdész Sándor a narratívák közlésén túl a bevezető tanulmányban részletesen elénk tárja a mesemondó életútját, a mesetanulás folyamatát, a meséire vonatkozó világlátását és a szamosszegi lokális társadalom viszonyrendszerét.⁸

Ámi Lajos életrajzi visszaemlékezéséből kiderül, hogy repertoárjának nagy részét gyermekkorában, majd azt követően téglagyári munkája során, valamint a katonai szolgálat alatt sajátította el. 1907 és 1910 között a hároméves kötelező sorkatonai szolgálatot töltötte, ezután 1914-ben az első világháború

⁶ Ámi Lajos alapvetően megtestesíti azt a mesemondót, aki rendkívül érzékletességgel képes a szövegeiben a társadalom viszonyrendszerét megjeleníteni. Repertoárjáról mondhatjuk azt, hogy „a mese egyúttal a lokális társadalom értékrendjének, világfelfogásának, a mindenkori szociokulturális komplexum áttekintő elemzésének diszkurzív színtere is.” Biczó 2014: 122.

⁷ Erdész 1968: 6.

⁸ Erdész Sándor Ámi Lajossal készített életútinterjúja teljes terjedelmében megjelent Biczó Gábor: *Mese és társadalom. Ámi Lajos, egy cigány mesemondó élete és műve* című könyvében. 2014: 41–115.

kitörésekor besorozták a seregbe, ahol egészen 1918-ig aktívan részt vett. Élettörténetének elmesélésekor nem említi a második világháborút, minek következtében azt feltételezhetjük, hogy ebben katonaként már nem harcolt. Túl mindazon a tapasztalaton és átélt eseményeken, amit számára a katonaság és az első világháború jelentett, Ámi számtalanszor kihangsúlyozta a katonai szolgálat mesemondói gyakorlatára és fejlődésére tett hatását:⁹

Mikor a tizenégyes háború kitört, dobszóra el kellett mennem a háborúba. 14-től 18-ig odavótam a harctéren, de hát ott vót ödő a mesemondásra. A tiszték amikor megtudták, hogy mesélni tudok, legfőképpen egy debreceni főtanár Babeczku Béla, az minden este hivatott magához, amikor támadás nem vót. Pláne télbe egyes-kettes lövéseket leadtunk, utána egész nap egész ij jelen a dekungba mesélgettünk. Amikor én meghallottam, hogy valamelyik patriba, vagy valamelyik száznadnál, közelibe hozzánk a harctéren valaki tud jól mesét, akárkitül hallottam meg én azt felkerestem, hogy többet tudjak, avval is, amit meghallok. Amely mesét meghallottam, az nálam megmaradt.¹⁰

1. kép: *Pihenőidő az első világháborúban.* Fortepan / Lőw Miklós #84088

⁹ A katonasághoz kapcsolódó anekdoták az életútinterjúban jelentős szerepet kapnak, ezt mutatja az is, hogy a 63–93. oldalig terjednek az elbeszélések, amiben a mesemondás központi helyet foglal el. Ámi nagyon büszke volt mesemondói tehetségére, többször kihangsúlyozza, hogy a katonai szolgálat alatt ételmet, italt és cigarettát is kapott a mesélésért.

¹⁰ Biczó 2014: 84.

Ez összecseng a mesemondói alkalmakat bemutató folklorisztikai leírásokkal, amelyek felhívják a figyelmet a katonai szolgálat ideje alatt az esti mesemondás gyakorlatára, amikor a barakkokban összegyűltek a férfiak és az éppen sorra kerülőnek kellett mesélnie; illetve a hadifogságba esett katonák visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy szintén a népi elbeszélés, és abból is leginkább a népmese segítségével igyekeztek a kemény fizikai munka, a bizonytalan jövőkép és az otthontól távol levés okozta testi-, szellemi-, és lelki fájdalmakon enyhíteni.¹¹

2. kép: Hadifoglyok munka közben. Fortepan / Göcseji Múzeum #172221

Ámi Lajos repertoárjában az 5, 56, 60 és 70-es számú mesék foglalkoznak a világháború témájával, azon belül is a gazdasági- és emberveszteségek, a

¹¹ Kovács Ágnes a kalotaszegi Ketesd mesekincsének elemzésében kitér a katonaság mesemondásra tett hatására: „Nemcsak a vidék, hanem az egész ország mesetudományának valóságos gyűjtőhelye a katonaság. Korán fűjják a takarodót, a sarzsik beterelek a legénységet a közös hálótermekbe s mondatják velük a mesét elalvásig. Ennek a szokásnak igen nagy lehet a tér- és időbeli elterjedése. [...] Legöregebb mesemondóm, Korpos Márton is így nyilatkozik: »*Este katonáéknál mim monták a mesét, még a sarzsik is bisztattak. Éin is bisztattam, mikor az lettem.*« Mikor kérdezem tőle, hogy hát a fia – 50 év körüli gazdaember – tud-e mesélni, mint valami magától értetődő dolgot mondja rá: »*Tud, sze tám ű is vóut katona.*« 1942–43 telén is azzal jött haza egyik legény szabadságra, hogy ahol ő szolgál, a szamosfalvi repülőtéren megbünteti az őrmester úr azt, ai nem akar vagy nem tud mesét mondani.” Kovács 2019: 54; Vö. Keszeg 2011: 105.

háborút lezáró béketárgyalások értelmében a megváltozott politikai berendezkedés és törvények, így a földreform, az arisztokrácia birtokainak elkobzása és az 50-es évek lakáspolitikája kap nagyobb hangsúlyt. A bevezetésben felvetett célkitűzés értelmében a következőkben az 56-os szám alatt megjelent, a gyűjtő, Erdész Sándor által „*Vót egy világháboru, a világháboruba az öregasszonnak elbitták a fiát*”¹² című történet kerül itt elemzésre, melyben a népmese vágyjellege erőteljesen dominál. A szöveg a következőképpen indul:

*Egyszer kitört az országba egy világháboru. A világháboruba minden egyes fiatalembert elvitték. Amikor a fiatalembereket összeszedték, látta már egy üdös asszony, hogy a háborút megbukják, mert óriás sok a sebesült, amit az országba szállítanak befelé, és nagyon sok a halott, mindenkéül csak azt hallja. Már az ő fiát is a sor ütötte, pedig még fiatal vót a fia, de nagyon féltette, hogyha lemegyen a frontra, az ő fia is elesik.*¹³

Noha Ámi repertoárjában a háború univerzális toposza gyakran előfordul, ebben a narratívában külön kiemeli a mesemondó, hogy a világháború eseményei állnak a középpontban, a 20. századot megrázó világégés borzalmi képezik a mesemenet indító epizódját. Az idézet értékes információkkal szolgál mind a frontot, mind a hátszínre jellemző viszonyokról: a sebesült katonák és az egyre fokozódó halottak, illetve halálhírek megnövekedő számával kell a hátszínre szembenézniük, amelynek következtében a besorozás újabb hulláma indul el növelve ezzel az édesanyák valós félelmét, mely fiaik elvesztését is jelentheti. A történelmi források arról tájékoztatnak, hogy az első világháborúban az 1914 augusztusában kivonult haderő az év végére szinte teljes mértékben elfogyott volna, ha nem kap utánpótlást. A megnövekedett veszteségek fedezésére a katonai szolgálatra kötelezettek életkorhatárát levitték 18 éves korra, míg a felső határt az ötvenedik életévig terjesztették ki.¹⁴ A második világháború esetében a vonatkozó törvénycikk értelmében a hadkötelezettség a 18 és 60 év közötti férfiakat érintette.¹⁵

A mesemenet előrehaladtával az asszony egy varázslatos tárgyat szed elő a padlásról, amit még a felmenőjétől örökölt: ennek a tárgynak a segítségével ruházattal és fegyverzettel felszerelt katonákat, lovas és gyalogos századokat varázsol, annak érdekében, hogy gyermekét és a hazáját megvédje.

¹² Ámi 1968: 70–72.

¹³ Ámi 1968: 70.

¹⁴ Julier 1933.

¹⁵ Magyarországi Rendeletek Tára 1940: 1291.

3. kép: *Katonák a vasútállomáson.* Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum – Archívum – Negatívár – Pölös István gyűjteménye #133024

*Hisz én a betvenbetedik nagyanyámról örököltem egy eszfovátát, olyat, abánszor a bordát kereszttüllököm benne, annyi század katona ugrik ki belőle teljes felszerelve fegyverrel minden. Mit ne védeném én meg a bazámat, hogy a fiam mentve maradjon, hogy meg ne haljon a háboruba!*¹⁶

A szöveg szintjén az látszik kibontakozni, hogy a mese kezdése egy teljesen reális, a hétköznapi élethelyzetet alapjaiban felbolygató problémára reflektál, amit a történet továbbfűzésében kizárólag egy csodás elem bevonásával képes megoldani. Másként fogalmazva, a mesemondás belső törvényeinek értelmében a kezdeti való világból fokozatosan lépünk át a mesei világba, ahol a korábban leküzdhetetlennek hitt feszültség egy varázseszköz segítségével feloldódik,¹⁷ ez a befejező epizód pedig egybevág a mesemondó – és rajta keresztül a közösség – vágyképeivel:

¹⁶ Ámi 1968: 70.

¹⁷ Dégh Linda kiemeli, hogy a mesének törvényszerűsége a valós és csodás elemek ötvözése, aminek mértéke mindig az adott mesemondótól függ: „A mesemondók közötti szemléleti, kedélybeli különbség gyakran abban mutatkozik meg, hogy miképpen kapcsolják össze a mesei világot és a valóságot. A mese sajátosságai közé tartozik, hogy a falusi mindennapi környezet és a mesevilág elemei egyszerre szerepelnek benne. Egyszerre reális és irreális, de ugyanakkor a mese színterei élesen elkülönülnek egymástól. A mese a valóság világában kezdődik s a mesehőssel együtt halad, kalandjait nyomkövetve, a mesei világ felé. [...] A csodás elem, amely vendégként jelenik meg a falusi világban, hogy a mesei akciót elindítsa, fokozatosan hatalmasodik el,

A világháború borzalmainak a feloldása a népi elbeszélésben: a népmese vágyjellege

*A katonák ahogy kimentek a frontra, egy buszonnegy óra alatt az ellenségnek még csecsszópjója sem maradt. A katonaság mindaddig ment, míg három országon keresztül nem ment. Így kibővült Magyarország nagysága. A három tenger mosta a batára szélit. Így akkor a vénasszonnak élve maradt a fia. A vénasszont áldja az egész ország azóta.*¹⁸

A mesei esztétikum értelmében a csodás vég segítségével a mesélő egyfajta feloldást hoz a hallgatóságnak mindazon társadalmi, gazdasági és politikai veszteségre, amelyet a világháború okozott; noha ez a boldog vég csak a mesei világban történt meg, Honti kiemeli, hogy a jóleső érzést a közönség legalább egy kis időre még magával tudta vinni:

A mesehallgató visszaérkezik a való világba, de már teljes megnyugvással. A mesének vége van, és vele együtt a mesei élménynek is. [...] De ahol még az előbb ellentét volt, bántó és kínzó ellentét a rút valóság és a tündérszép mesevilág között, ott kiegyenlítést és megnyugvást lát. A meseélmény, a mese pillanata megszűnt. De nem szűnt meg nyom nélkül. A mese jótékony megnyugtató hatása legalább még egy ideig tovább él annak a lelkében, aki az imént átélte.¹⁹

IRODALOM

ÁMI Lajos

1968 Vót egy világháboru, a világháboruba az öregasszonnak elhitták a fiát. In Erdész Sándor (szerk.): Ámi Lajos meséi II. Budapest: Akadémiai Kiadó. 70–72.

BENEDEK Katalin

2013 Akárki nem tud mesét hallgatni. *ETHNO-LORE*. 30. 69–113.

BENJAMIN, Walter

1969 A mesemondó. In Benjamin, Walter: *Kommentár és prófécia*. (ford.: Bizám Lenke) Budapest: Gondolat kiadó. 94–127.

amint a hős útnak indul a mesevilág felé. Oda megérkezve már végképp elveszti kapcsolatát a régi világgal; a csodák álomszerű világában pedig a valóság-elem ugyanannyira csekély, mint a csoda volt az indulás idején. Jelentősége azonban nem csekélyebb, mint amannak, hiszen segíti a hőst (ki maga végig reális lény marad), s a hallgatókat a mesevilág megértésében.” Dégh 1960: 38.

¹⁸ Ámi 1968: 71–72.

¹⁹ Honti 1962: 111; Nagy Olga szintén kiemeli a mese vágyjellegét és az ellenség legyőzésének lélektani fontosságát: „Általában a boldog végződést szokták a vágyjelleg klasszikus jelképiségének tekinteni. Valójában úgy tűnik, hogy a mesében minden csak arra való, hogy ez a jó vég beteljesüljön. A *küzdelem*, amely a mesében elmaradhatatlan, a szörnyetegekkel, később a társadalmi elnyomóval szemben, *küörés a gonosz szorításából*, a Jung-féle koncepcióban valójában a fény felé törés is egyben.” Nagy 1978: 63.

Bálint Zsuzsa

BICZÓ Gábor

2014 *Mese és társadalom. Ámi Lajos, egy cigány mesemondó élete és műve / Tales and Society. The Life and Work of Gypsy Storyteller Lajos Ámi.* Debrecen: Didakt Kft.

CORRES DÍAZ DE SERIO, Rafael

1980 Los cuentos que me contaron (narraciones orales de Torralba del Río). *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra.* 12. 5–36. 151–254.

DÉGH Linda

1995a The Budapest School of Folktale Study. *Artes Populares.* 16–17. I. 41–50.

1995b *Narratives in Society. A Performer-Centered Study of Narration.* Helsinki: Academia Scientiarum Fennica – FF Communications

1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia.* 71. 38. 28–44.

ERDÉSZ Sándor

1968 Bevezetés. In Erdész Sándor (gyűjt. és szerk.): *Ámi Lajos meséi I.* Budapest: Akadémiai kiadó. 5–86.

GÖRÖG-KARÁDY Veronika

2006 Erdős Lajos valóságos és mesei világa. In Görög-Karady Veronika: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete.* 231–269. Budapest: L'Harmattan kiadó

HONTI János

1962 *A mese világa.* Budapest: Magvető kiadó

JULIER Ferenc

1933 *1914–1918: A világháború magyar szemmel.* Budapest: Magyar Szemle Társaság. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/julier/bevezeto.html> (letöltés: 2020. 03. 20.)

KESZEG Vilmos

2011 *A történetmondás antropológiája.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék

KOVÁCS Ágnes

2019a A meseköltés technikájáról és a típusalkotásról. In Benedek Katalin – Raffai Judit (szerk.): *Kovács Ágnes: Tanulmányok a mesemondásról.* Budapest: Hagyományok Háza. 122–129.

2019b Kalotaszegi népmesék (Bevezető tanulmány az ÚMNGy V-VI. kötetéhez). In Benedek Katalin – Raffai Judit (szerk.): *Kovács Ágnes: Tanulmányok a mesemondásról.* Budapest: Hagyományok Háza. 37–87.

MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA

1940 Vol. 70. Magyar Királyi Belügyminisztérium. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt. Nyomdája https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_-1940/?pg=1440&layout=s (letöltés: 2020. 03. 20.)

NAGY Olga

1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

ORTUTAY Gyula

1978 Előszó. In Ortutay Gyula (gyűjt. és szerk.): *Fedics Mihály meséi.* Budapest: Akadémiai kiadó. 5–108.

Csiszár Imre

Egy tiszakarádi család megpróbáltatásai az első világháborútól a kuláküldözésig a fennmaradt iratok tükrében

A 20. század a magyar társadalmat olyan megpróbáltatásoknak tette ki, ami gyökeresen megváltoztatta életüket és jelentős anyagi és véráldozatot követelt minden családtól. A boldog békeidők végleg elmúltak és letűnt az az életmód is, ami korábban a mindennapok természetes kereteit adta. A század elején kevesen hitték, hogy olyan háború közeleg, amely mindent magával sodor, országot, gazdaságot, társadalmat, politikai berendezkedést, de még az egyszerű családokat is.

Noha Tisza István ellenezte a hadba lépést, az 1914. július 28-i hadüzenetet követően az ország minden erejét a háború szolgálatába állította. A július 31-i mozgósítást követően megkezdődött a fiatalok besorozása és kiképzése, míg a 30-40 éves korosztályt azonnal a frontra küldték, emellett hadi célokra lovakat, járműveket foglaltak le. A háborút kezdetben a közvélemény is lelkesen támogatta.

A háborús hangulat eluralkodásában, a túlzott optimizmusban, az általános elbizakodottságban kétség kívül szerepet játszott mindaz a hatalmas gazdasági és kulturális fejlődés, ami a dualista monarchiának köszönhetően a 19. század második felében Magyarországon végbement. Az ország lakói egy nagy birodalom szerves részének tekintették hazájukat, és egy nagy európai monarchia alattvalóinak önmagukat. Mindez összekapcsolódott a nemzeti büszkeséggel és mindazokkal a jelenségekkel, amiket Szekfű Gyula a Három nemzedékben nemzeti illúzióknak nevezett.¹

¹ Szekfű főként ezeket az illúziókat, és azok generálóiát tekintette a vesztes háború és a nemzeti sorstragédia fő okozóinak: „A magyar illúziók nem járnak egyedül. Rajokban szállják meg a magyar földet, szárnyaikat ráborítják az álmodó nemetre és távol tartják tőle a valóság egészséges légáramlatait. Míg másutt pozitív kezdetek, első sikerek megacélozzák az akaratot és hatalmas

Az első világháború elhúzódása és az áldozatok száma azonban megváltoztatta a közhangulatot.² A vereséget követő őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság pedig olyan radikális változást hozott, ami a tradicionális társadalmi berendezkedés felbomlásával járt együtt. A két világháború közötti gazdasági konszolidáció és a politikai stabilitás rövid életűnek bizonyult, hiszen a második világháború újból elsöpört mindent. Nyomában a magát felszabadítónak tekintő, valójában erőszakos megszállást hozó Vörös Hadsereg járt, valamint a rövid koalíciós időszak után egy olyan politikai fordulat, amely az ország szovjetizálásában látta minden baj megoldását.

Nagyon sok megpróbáltatáson kellett keresztülmenniük a magyar családoknak ezekben az évtizedekben. Nem volt kivétel ez alól a tiszakarádi Tölgyfai Sánta család sem. A család már a 16. század óta jelen volt a Zemplén vármegyében, Szabolcs vármegye határán fekvő nagyközségben. Derék, egyszerű emberek voltak, akiknek a megélhetését a föld biztosította. A család egyik felmenője, Tölgyfai Sánta Dániel a 19. század derekán a község bírója is volt. Fiát, Tölgyfai Sánta Dánielt pedig 1898. szeptember 1-jén hívták be a cs. és kir. 15. huszárezredbe.³

Az első világháború kitörését követően ismét besorozták és frontszolgálatra kötelezték.⁴ Édesapja mindent igyekezett elkövetni, hogy egyetlen fia ne essen el a harcokban, s egészségi állapotára és a gazdálkodásra hivatkozva kérelmezte a leszerelését.⁵ A kemény harcokban azonban sokáig részt vett és a Kárpátokban, valamint Galíciában hideg lövészárkokban fagyoskodott. A háború alatt naplót vezetett, ami még úgy is fontos forrásnak tekinthető, hogy a háborús körülmények miatt rendszertelenül volt vezetve és sokszor zaklatott lelkiállapotról tanúskodik.

lendületet, erőfeszítést hoznak létre, addig a mi népünk, a kezdet gyümölcseit leszedve, csak annál nyugodtabban takarja be magát ősi álmaiba.” – Szekfü 1989: 301.

² Az Osztrák-Magyar Monarchia összesen 9 millió katonát vetett be az első világháború alatt, amelyből 3,4 millió esett Magyarország és Horvátország területére. A Monarchia 9 milliós hadseregéből 1,1 millió esett el, 3,6 millió sebesült meg és 2 millió esett hadifogságba. Lásd: Romics 2002: 106.

³ Behívó – jegy, Einberufungskarte. Munkács, 1898. szeptember 1. (A család tulajdonában.)

⁴ A 15. huszárezred gróf Pálffy Móric huszárezredként is ismert volt, mivel 1873 és 1897 között gróf Pálffy Móric altábornagy volt az erdedtulajdonos. Az első világháború kezdetén már Ferenc Szalvátor főherceg, lovassági tábornok nevét viselte a huszárezred. 1915-ben az összes ezred nevét megszüntették, így az alakulat hivatalos neve Cs. és Kir. 15. Huszárezred lett. A háborúba hadosztálylovasságként kapcsolódtak be, s alakulataik a VI. Hadtest, a 39., a 27. és a 15. honvéd gyaloghadosztály mellett harcoltak. A 15. huszárezred 1918-ban, az olasz fronton már a 6. lovashadosztály kötelékében egységes lovasezredként küzdött a Conrad-hadseregcsoportban.

⁵ Már 1898. november 12-én levélben fordult a Sorozó Bizottsághoz és kérte fia tartalékos szolgálatba helyezését, mivel őt és idős feleségét egyetlen fiúgyermeke tartotta. (Tölgyfai Sánta Dániel levele. A család tulajdonában.)

Egy tiszakarádi család megpróbáltatásai az első világháborútól a kuláküldözésig ...

Kelt 1915. Március 5. Galicia
Hedves feleségem tudatom veletek hogy
még mind a három megvagyunk igen
nagy hő és hideg van itt már egy lapot küldtünk
titek is küldhettek tisztelettel mindeteket tisztelettel
bom edes apánkat tisztelem Tóth ferri sógor
ékat tisztelem Gyurinkat hár nevestül
isten veletek én velem is a halálig Csinn
Sánta Dániel 102. Kf K gye II. tábori
aly 6. szárad Tábori posta 354

Tölgyfai Sánta Dániel tábori postai levelezőlapja és feleségének írt üzenete. (1915. március 5.)

1915 februárjában a tábori postával hazaküldött levelében még nyugodtan, de növekvő aggodalommal számolt be Sátorajújhelyre érkezéséről:

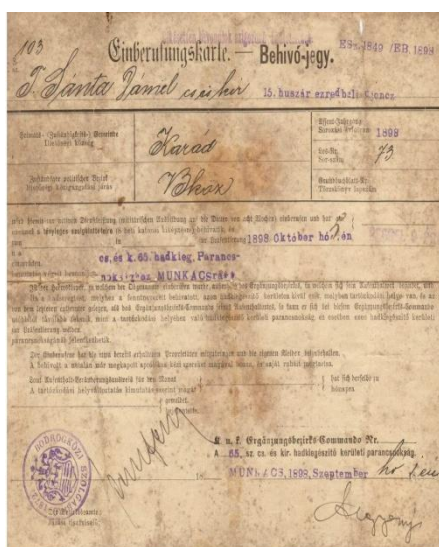
„Kelt levelem 1915. február 26.

Kedves feleségem, tudatom veled, hogy még megvagyunk, hárman együtt vagyunk, 102. ezredben Vágó Szabó Miska meg én egészségesek vagyunk csak megfáradtunk a nagy utazásban. 2 nap gyalogoltunk 2 nap vonaton Sátoraljaújhelybe értünk 22. reggel 2 órakor. Isten veled. Szüleim, felségem, gyerekeim, Isten velem is.”⁶

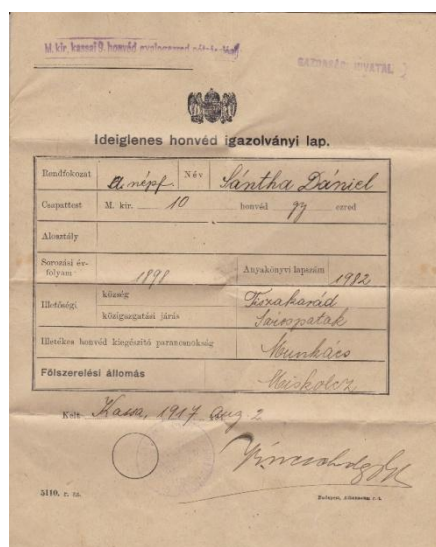
Március elején már Galíciából küldte a tábori postai levelezőlapot családjának, s nagy hóról és hidegről számolt be:

„Kelt. 1915. március 5. Galícia

Kedves feleségem! Tudatom veletek, hogy még mind a hárman megvagyunk, igen nagy hó és hideg van itt már egy lapot küldtem. Tik is is küldhettek tisztelek mindeteket, tisztelem édes apámékat, tisztelem Tóth Feri sógorékat, tisztelem Gyuriékat háznépestül. Isten veletek én velem is a halálig. Czím: Sánta T. Dániel 102. Nfk. gye. II. zászlóalj 6. század. Tábori posta 354.”⁷

Tölgfjai Sánta Dániel behívó jegye (1898)

Ideiglenes honvédi igazolványi lapja (1917)

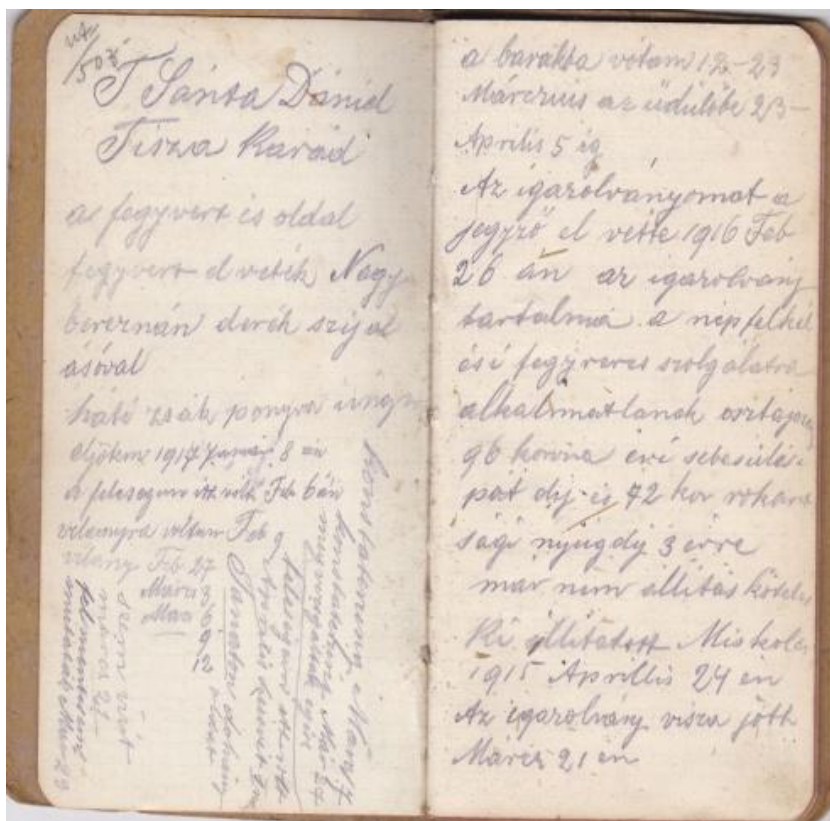
Fennmaradt naplójában maradtak utalások későbbi sorsát illetően, amiből kiderül, hogy már 1915 áprilisában népfelkelői szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították, viszont csak 1917 augusztusában bocsájtották haza:

„Az igazolványomat a jegyző elvette 1916. február 26-án. Az igazolvány tartalma a népfelkelési szolgálatra alkalmatlannak osztályozom. 96 korona évi sebesülési pótdíj és 72 korona rokkantsági nyugdíj 3 évre. Már nem állítás köteles. Kiállított Miskolc 1915. április 24-én. [...] a fegyvert is oldalt, a fegyvert is elvették Nagybereznán derék szíjjal, ásóval. Háti zsák, ponyva, ing. Eljöttem 1917. január 8-

⁶ Tábori postai levelezőlap (1915. február 26.) (A család tulajdonában.)

⁷ Tábori postai levelezőlap (1915. március 5.) (A család tulajdonában.)

án. A feleségem itt volt február 6-án. A barakba voltam 12-23. Március az üdülőbe 23- április 5-ig. [...] Megkezdtek a dudva evést június 27-én este. F. évi július hó 29-30-ig tartott vegyes felülvizsgálat alapján, mint rokkant elbocsájtandó, minden népfelkelői szolgálatra alkalmatlan. Polgárilag 40% keresetképtelen. Évi 72 rokkant nyugdíj, 96 személyi pótdíj adandó. Kassa, 1917. évi aug. hó 2-án.”⁸

Tölgyfai Sánta Dániel hadinaplója.

A naplóból idézett szövegrészlet is jól érzékelhetően egy zaklatott, a háború borzalmaival átélte ember feljegyzéseit örökítette meg. A helyenként szakadozott fogalmazás, a tómondatok alkalmazása, az események kronologikus felsorolása, a vízszintes és a függőleges íráskép váltakozása mind-mind arra utal, hogy egy olyan megfáradt, közvetlen életveszélynek kitett katona készítette, aki a halál torkából szabadult.

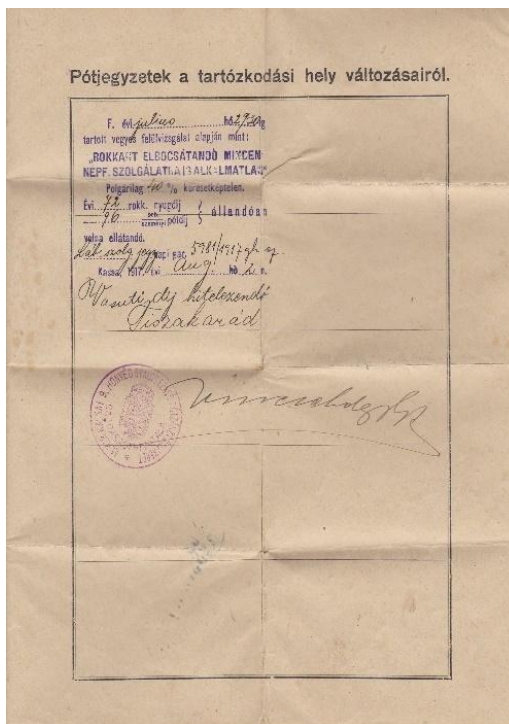
⁸ Tölgyfai Sánta Dániel hadinaplója, 1-6. (A család tulajdonában.)

Tölgyfai Sánta Dániel, miután népfelkelő szolgálatra alkalmatlanná nyilvánították, hazatérhetett szeretteihez. Az első világháborút követően családjával ismét a gazdálkodásra koncentrált, művelte földjét, állatokat tartott és próbálta elfelejteni a háború borzalmaival. A nyugodt évek azonban gyorsan elteltek, s az országra és az egész magyar társadalomra előbb a második világháború árnyéka borult. Az 1930-as évektől megfigyelhető politikai radikalizálódás, és a németbarát politikai irányzatok előtérbe kerülése mind-mind abba az irányba mutatott, hogy a náci Németország által ki-provokált második világháborúból hazánk sem fog kimaradni. A háború kitörése és Magyarország bekapcsolódása csak idő kérdése volt.⁹ A magyar társadalomra újabb nehéz, háborús évek vártak.

A tiszakarádi Tölgyfai Sánta családot is magával rántotta a második világháború. Ezúttal nem Tölgyfai Sánta Dánielen, hanem fián, Tölgyfai Sánta Benjáminon volt a sor, hogy bevonuljon és kivegye részét a kegyetlen küzdelemből. Ez alkalommal azonban családot már súlyos tragédia érte, mivel a keleti fronton szolgálatot teljesítő fiú orosz fogságba esett és egy sérülés következtében odaveszett a háborúban.¹⁰

Tölgyfai Sánta Benjámint sorsáról egyik bajtársa, a makói Bihari Ferenc 1945. október 4-én kelt leveléből értesülhetünk, aki az elesett özvegyének írta le a történeteket:

Katonai szolgálatra alkalmatlanná nyilvánítása.

⁹ Teleki Pál 1941. április 3-i öngyilkossága, Bárdossy László kormányalakítása, majd az 1941. június 26-i kassai légitámadás a Szovjetunó elleni hadüzenethez vezetett, s onnan már nem volt visszaút. A Kárpát-csoport Szombathelyi Ferenc altábornagy vezetésével július 1-jén átlépte a határt, s hazánk hadba lépett.

¹⁰ Tölgyfai Sánta Benjámint 1945. július 12-én, Mozsajszkban hunyt el.

Tölgyfai Sánta Dániel és felesége, Batta Zsuzsa.

Tölgyfai Sánta Benjámint utolsó képe. (Kassa)

„Kedves asszonyom! Bajtársi kötelességem tudatni Önnel, hogy kedves férjével, Sántha Benjáminnal együtt voltam Oroszországban Moszkva melletti Mozsajszk nevű városban kórházban. Ahol kedves férje bármennyire is nehezen esik leírnom, le kell, hogy írjam, hogy 1945. július 13-án meghalt vérmérgezésben. Megsérül munka közben a lábán, megszurta a bokáját valami szeg és fertőzést kapott. Én közvetlen mellette feküdtem a kórházi ágyon és tudom azt, hogy mindent elkövettek az orvosok, hogy megmentsék, ami sajnos nem sikerült nekik.

Nyugodjon meg kedves asszonyom az Isten akaratában, amely a mi számunkra kifürkészhetetlen. Én mint ismeretlen arra kérem, hogy legyen jó nevelője kedves családjainak és a jó Isten nem fogja elhagyni a szenvedőket.

Kedves asszonyom, mellékelten küldöm el a kedves férjénél talált 6 drb. családi okiratot, amely igazolja személyazonosságát elhalt bajtársamnak. Volt Neki egy pénztárcája is némi apró pénzzel, amelyet Hauptman Mátyás vett magához megőrzés végett. Amelyet Ő fog Önnek megküldeni.

Ismételten kérem nyugodjon meg a sors rendelésébe és igyekezzen kedves férje emlékét megőrizni. Ha esetleg közvetlen kíván elhalt bajtársamról tudni, úgy keressen fel lakóhelyemen. Bár többet mondani itt sem bírok, mint azt, hogy bajtársam ott van, ahol nem szenvednek az emberek.

Üdv. őszinte tisztelettel

Bihari Ferenc
Makó, Kis-csillag u. 27. sz.”¹¹

¹¹ Bihari Ferenc levele Tölgyfai Sánta Benjámint özvegyének (1945. október 4.) (A család tulajdonában.)

Fia elvesztését követően azonban Tölgyfai Sánta Dániel és a család megpróbáltatásai nem értek véget. A második világháború után kibontakozó új rend, különösen az 1948-tól hatalomra kerülő Rákosi Mátyás vezette pártállami rendszer a saját földjükön gazdálkodó tisztas parasztembereket ellenségnek, a nép ellenségének tekintette. Az a körülbelül 26-30 hold birtok, amivel rendelkeztek, elég volt ahhoz, hogy kuláknak minősítsék őket és állandó zaklatásnak legyenek kitéve.¹²

A gyakran teljesíthetetlen mértékű kötelező beszolgáltatás és az állandó fenyegetettség teljesen tönkretette a családot. Elvesztették terményeiket, állataikat, ingóságaikat, vagyontárgyaikat, de a börtönt sem kerülhették el.

A család által megőrzött dokumentumok között a legelső, amik kötelező beszolgáltatást írtak elő, még 1944 február végére, március elejére tehetők. Már február 28-án felszólították, az ekkor 66 esztendőes Tölgyfai Sánta Dánielt, hogy 180 liter tejet be kell adjon és be kellett jelentenie a tehének számában beállott változásokat is. Ellenkező esetben kihágási eljárást helyezett kilátásba Tiszakarád nagyközség elöljárósága:

„Tiszakarád nagyközség elöljáróságától.149/1044/1944. sz.T. Sánta Dániel nő, Batta Zsuzsa. Tiszakarád.

A 113.400/1942. K.M. sz. rendelet alapján értesítem, hogy az 1944. évre előírt beszolgáltatási kötelezettsége 180 liter tej. Köteles a tulajdonát képező tehének számában beállott változást a községi elöljáróságnak nyolc nap alatt bejelenteni. A terhére írt beszolgáltatási kötelezettségnek folyó évi december 31-ig kell eleget tennie. Mulasztás esetén Cím ellen a kihágási eljárás lesz megindítva.

Tiszakarád, 1944. évi február 28-án.

Jánvárfőjegyző¹³

1944. március 1-jén pedig újabb levél érkezett az elöljáróságtól, amiben a beszolgáltatásra kijelölt szarvasmarhák átadásáról rendelkeztek:

„Tiszakarád község elöljáróságától. ad. 472-1944. sz. Sánta Dániel Batta Tiszakarád.

Az Állatforgalmi Központ Sátoraljaújhelyi kirendeltsége 370-1944. sz. megkezesésére értesítem, hogy a f. évi február hó folyamán beszolgáltatásra kijelölt szarvasmarhákat f. évi március hó 14, azaz tizennegyedikén d. e. 8 órára Sárospatakon a

¹² Kulákoknak a 25 holdon felüli birtokkal, illetve a 350 aranykoronát meghaladó tiszta jövedelemmel rendelkező gazdákat tekintették. Megtörésük a hatalom legfontosabb céljai közé tartozott, megbélyegzésük, üldözésük, tekintélyük aláásása államérdek lett. A kuláknak minősülő parasztokat összeírták, s így mintegy 71 ezer kuláknak bélyegzett család vált közellenségé. Lásd: Kávási 1991: 27; Hantó 2009: 132.

¹³ Tiszakarád nagyközség elöljáróságától 149/1044/1944. sz. (A család tulajdonában.)

Egy tiszakarádi család megpróbáltatásai az első világháborútól a kulákküldözésig ...

MÁV állomásnál köteles átadás végett előállítani. Mindenki új marhalevelet tartozik váltani azt átírni nem kell, csupán Sárospatakra irányítani. 250 kg-nál könnyebb súlyú állat valamint kétésfél /:2 1/2:/ évesnél fiatalabb marha az igénybevételnél át nem vehető.

Jánvári
főjegyző

Tiszakarád, 1944. március 1-én.
Tompai József
főbíró¹⁴

A család helyzete azonban a második világháború után sem lett könnyebb, sőt üldöztetésük csak ezután kezdődött. Rákosi Mátyás 1948-ban hatalomra került és hozzáfogott az ország szisztematikus és erőszakos szovjetizálásához.¹⁵ A mezőgazdaság tekintetében a szovjet kolhozok és szovhozok jelentették a mintát, az önállóan gazdálkodó egyéni gazdák útban voltak. A kuláktalanítás a nép ellenségeivel való leszámolás jelszavával a magyar agrárium totális átalakításának a megvalósítását célozta.

Tölgyfai Sánta Dániel zaklatása 1949-ben kezdődött. December 26-án, mintegy karácsonyi ajándékként kapott levelet a helyi előljáróságtól, hogy december 31-ig fizessen be 2000 Ft értékű tervekölcsönt, különben feljelentik, hogy az 5 éves népgazdasági tervet szabotálja:

„Tiszakarád nagyközség előljáróságától. 61-1/1949. szám

Felhívás

Most már utoljára hívja fel az előljáróság id. T. Sánta Dániel tiszakarádi lakost, hogy még hátralékban lévő 2000 Ft. ... fill. tervekölcsön összegét folyó évi december 31. napjáig okvetlen fizesse be, mert ellenkező esetben mulasztása miatt az előljáróság kénytelen lesz felsőbb hatóságai felé a feljelentést megtenni, mint olyan ellen, aki az 5 éves népgazdasági tervet szabotálja, ami nagyon súlyos következményekkel fog járni. Az összeg befizetését igazoló csekkbefizetési lapot ezen a napokon okvetlen saját érdekében mutassa be az előljáróságon.

Tiszakarád, 1949. december hó 26. napján.

Diszházi János s. k.
vezető jegyző¹⁶

Egy évvel később, 1950 februárjában már büntető eljárás indult ellene a Sárospataki Járásbíróságon a közellátás veszélyeztetése vádjával. A tárgyalást 1950. február 24-ére tűzték ki, s az idézést február 10-én küldték el részére:

¹⁴ Tiszakarád község előljáróságától ad. 472-1944. sz. (A család tulajdonában.)

¹⁵ A pártfőtitkár, Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-ai kecskeméti beszédében állt a nyilvánosság elé, ahol az „új kenyér” ünnepének alkalmából kifejtette pártjának valódi szándékait, s lényegében meghirdette a gazdagparasztsággal szembeni harcot. A módosabb gazdák üldözése tehát összekapcsolódott a szövetkezeti programmal. Lásd: Rákosi 1949: 292–295.

¹⁶ Felhívás Tiszakarád nagyközség előljáróságától. 61-1/1949. szám. (A család tulajdonában.)

„Sárospatak járásbíróság.
B. 20107/950-3. szám.

Idézés bűnügyben

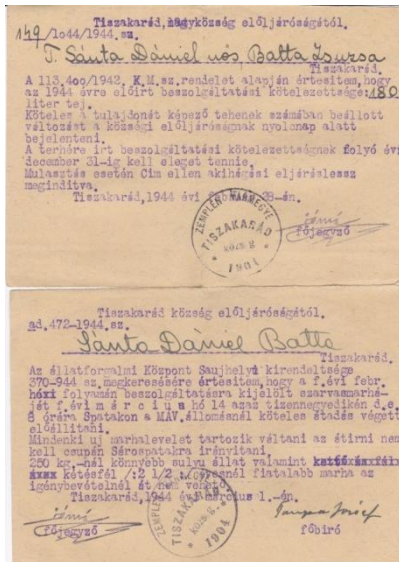
Közellátás érdekét veszélyeztető bűntett miatt T. Sánta Dániel ellen indított bűnügyben a járásbíróság 1950. évi február hó 24. napjának délelőtt 1 órájára tárgyalást tűz ki hivatalos helyiségébe (földszint 6. ajtó) és erre címzettet terheltként oly figyelmeztetéssel idézi meg, hogy

- a) igazolatlan elmaradása esetén elő fogják vezetni
- b) maga helyett védőt is küldhet és a tárgyalást távollétében is meg fogják tartani.

Bizonyítékai (tanuit stb.) írásban vagy jegyzőkönyvbe mondással 8 nap alatt tartozik előterjeszteni.

Sárospatak, 1950. február hó 10. napján.

Dr. Góóz Béla rk. járásbíró¹⁷

Értesítések a kötelező beszolgáltatásról. (1944)

Idéзések 1949, 1950 és 1951-ből.

Az idős, 1951-ben már 74 éves Tölgyfai Sánta Dániel zaklatása azonban ezután is tovább folytatódott. Januárban a helyi Tanács Végrehajtóbizottsága felszólította, hogy 3 napon belül vessen el 5 kat. holdba őszi búzát, s ha a gépi vetés a talaj állapota miatt nem lehetséges, akkor kézzel tegyen eleget a felszólításnak:

¹⁷ Idézés bűnügyben. Sárospatak. Járásbíróság. B20107/950-3. szám. (A család tulajdonában.)

Egy tiszakarádi család megpróbáltatásai az első világháborútól a kulákküldözésig ...

„Tiszakarád községi Tanács Végrehajtóbizottságától.

Megállapítást nyert az a tény, hogy T. Sánta Dániel tiszakarádi lakosnak az egész őszi vetésterülete nem éri el az összes szántóterületének 35%-át. Éppen ezért felhívja a községi Tanács, hogy vetésterületének pótlására 3 napon belül feltétlen vessen el 5 kh – öl földbe őszi búzát. Vetés előtt a vetőmagot csávázni kell porcsávázással, s amennyiben nedves a föld és géppel nem lehet vetni akkor kézzel kell elvetni a vetőmagot.

Tiszakarád, 1951. január 16.

Novák Gyula
vb. elnök h.

Diszházi
titkár¹⁸

A januári hidegben, vetésre alkalmatlan földterületen, kézi vetésre kötelezett, idős gazda szándékos ellehetetlenítése és meghurcolása átlépett minden határon. S ha ez nem lett volna elég, még abban a hónapban felszólították, hogy terményfeleslegét 3 órán belül szolgáltatassa be. Az alábbi levélből is látható, hogy igen jelentős mennyiség beszolgáltatására kötelezték búzából, borsóból, napraforgóból, szénából, szalmából, babból és kukoricából:

„Tiszakarád községi Tanács Végrehajtó Bizottságától

Felhívás!

Felhívjuk T. Sántha Dániel tiszakarádi lakost, hogy az elszámoltatási bizottság által megállapított terményfeleslegeket 3 órán belül szolgáltatassa be az alábbiak szerint.

Búza: 100 kilogram

Borsó: 60 kilogram

Napraforgó: 15 mázsa

Széna: 3 mázsa

Takarm. szalma: 10 mázsa

Bab: 75 kilogram

Kukorica: 200 kilogram

Tiszakarád, 1951. január

Diszházi János s. k.
V. B. titkár

Novák Gyula
V. B. elnök.¹⁹

1951 tavaszán a helyi Tanács közadó tartozás miatt helyezett kilátásba zálogosítást nála, s megfenyegette, hogy ha nem tartózkodik otthon, akkor lakását hatóságilag fogják feltörni:

„Községi Tanács VB. I. Püi. Csoport

id. T. Sánta Dániel tiszakarádi lakost nyomatékosan felhívom, hogy közadó tartozását, mely 1.100 Ft-ot tesz ki, f. hó 19-én, azaz szombaton délelőtt a legszigo-

¹⁸ Tiszakarád községi Tanács Végrehajtóbizottságától. Tiszakarád, 1951. január 16. (A család tulajdonában.)

¹⁹ Tiszakarád községi Tanács Végrehajtóbizottságától. Tiszakarád, 1951. január (A család tulajdonában.)

rúbb végrehajtás mellett a tanácsházán fizesse be. Amennyiben szombaton tartozását nem fizeti be, úgy hétfőn reggel fogatosítva lesz a zálogolás, ezért Cím odahaza tartózkodjon, mert ellenkező esetben lakása hatóságilag lesz felnyitva.

Tiszakarád, 1951. május 17-én.

olvashatatlan aláírás
pü. könyvelő²⁰

Néhány nappal később pedig megint idézést kapott, mivel büntető eljárást indítottak a vetőmag tisztítása-csávázása során elkövetett kihágás vádjával:

„A járási Tanács végrehajtóbizottságának II. i. o. Sárospatak, mint elsőfokú kihágási büntetőbíró^{1950. kih. 792.- szám.}

Idézőlevél

Felhívom T. Sánta Dániel 1877. tiszakarádi lakost, hogy vetőmag tisztítása-csávázása kihágás miatt indított kihágási büntető ügyben tartandó tárgyalásra, mint terhelt Sárospatakon az 1951. június hó 5. napjának délelőtt 10 órájára járási Tanács Vb. nak II. o. 76. sz. a . 3.- számú helyiségében személyesen jelenjék meg.

Kelt. Sárospatak, 1951. május hó 24-én.

olvashatatlan aláírás
kihágási büntetőbíró²¹

A beteg feleségét ápoló, a földjéhez ragaszkodó idős ember végül a börtönbüntetést sem kerülhette el. Büntetése letöltése alatt az agyvérzéssel ott-hon fekvő feleségét unokái ápolták, mivel fia odaveszett a második világháborúban, menyét pedig Állampusztára vitték munkatáborba. A gyerekeknek a község jóérezsű lakói vittek kenyeret éjszaka, hogy túléljék a megpróbáltatásokat. A súlyos beteg felesége halálát követően azonban Tölgyfai Sánta Dánielt a temetés idejére sem engedték ki a börtönből.

Szabadulását követően tovább zaklatták a beadással. Ezúttal 40 mázsa szénát kellett átadjon:

„Tiszakarád községi Tanács Végrehajtó Bizottságától.85-177/451

Felhívás

Felhívom T. Sánta Dániel és cs. tiszakarádi lakost, hogy a beadásra előírányozott -40- q szénát 24 órán belül szállítsa ki a Fm. szöv. széna felvásárlásra kijelölt helyre átadás végett.

Ezen felhívásnak nem tenne eleget szigorú bírságot von maga után.

Tiszakarád, 1951. július hó 3.

Kazup János
v.b. elnök²²

²⁰ Községi Tanács VB. I. Püi. Csoport. Tiszakarád, 1951. május 17. (A család tulajdonában.)

²¹ Idézőlevél. A járási Tanács végrehajtóbizottságának II. i. o. Sárospatak, mint elsőfokú kihágási büntetőbíró^{1950. kih. 792. szám.} (A család tulajdonában.)

Az öreg gazda, aki megjárta az első világháborút, a második világháborúban elvesztette a fiát, elviselte a kötelező beszolgáltatások terheit, börtönbe zárták, és elvesztette feleségét, végig kitartott, de még 1953-ban is ki kellett állja a hatóságok zaklatásait. Tölgyfai Sánta Dániel végül 1965 őszén hunyt el, 88 éves korában.

Legidősebb leányunokája, Tölgyfai Sánta Erzsébet azonban még így is sokra vitte. Mivel egyházi iskolában végzett, nagyon sokáig nem taníthatott Tiszakarádon, csak messzebb, a tanyavilágban oktatott. Hosszú idő után, amikor enyhült a pártállami nyomás, hazatérhetett, s idővel a helyi elemi iskola igazgatója lett. Több évtizedig vezette az intézményt, majd később, halála után, a község, szavazás alapján az Ő nevét adta az iskolának, ami ma is Sánta Erzsébet Általános Iskola néven működik. Tölgyfai Sánta Erzsébet 2019-ben Tiszakarád posztumusz díszpolgára lett.

A család végül átvészelte a 20. század minden szörnyűségét, az első világháborút, a második világháború által követelt áldozatot, majd a meghurcolást és a kulákküldözést, de mégis megmaradt Tiszakarádon, ahol Tölgyfai Sánta Dániel és családja, különösen a szép emléké unoka, Erzsébet ma is köztiszteltetnek örvend. A család kálváriája hűen tükrözi azon megpróbáltatások sorát, amelyekkel a 20. század során a magyar társadalom szembe kellett nézzen. A társadalmi helyzet, a lakóhely és az egyéni sorsok nagyon különbözőek voltak ugyan, de az első világháború és az azt követő évtizedek minden magyar család életére kihatottak és megváltoztatták a mindennapi élet korábbi kereteit.

IRODALOM

- HANTÓ Zsuzsanna
2009 *Kitiltott családok*. Budapest: Magyar Ház Kft
- KÁVÁSI Klára
1991 *Kulák lista*. Budapest: Agora Könyv- és Lapkiadó
- RÁKOSI Máttyás
1949 *Építjük a nép országát*. Budapest: Szikra Könyvkiadó
- ROMSICS Ignác
2002 *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó Kft
- SZEKFŰ Gyula
1989 *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: AKV-Reprint

²² Felhívás Tiszakarád községi Tanács Végrehajtó Bizottságától. 85-177/951. (A család tulajdonában.)

Mihucz Péter

Egyenruhák és személyi felszerelések az első világháborúban *(szárazföldi haderők – rövid áttekintés)*

Előljáróban

Jelen tanulmány a szerzőnek 2014 novemberében, a DEENK első világháborús megemlékezésén elhangzott előadásából készült szerkesztett anyag. Sem a tudományosság, sem a teljesség igényével nem kíván élni, hiszen a témát több-kevesebb részletességgel feldolgozó publikációk avatottabb szerzők tollából már évtizedek óta jelen vannak a történeti irodalomban. Célja csupán az ismeretterjesztés, valamint továbbgondolásra érdemes felvetések bemutatása a kultúr- és divattörténet, valamint a divatszociológia terén. Illusztrációival a szerző kísérletet tesz a téma elevenebbé tételére.

I.

A katonai egyenruha, szociológiai szempontból – kis leegyszerűsítéssel – két funkciót lát el:

- 1.. munkaruhaként szolgál, mely alkalmas a katonáskodás szélsőséges körülményei, az életveszéllyel és rendkívüli fizikai erőfeszítéssel járó tevékenység közepette a harcosnak megfelelő (akár bizonyos fokú kényelmet is nyújtó) öltözetet nyújtani,
- 2.. jelzi viselője hivatásbeli, társadalmi státusát, a legfontosabb állami szervezethez, és annak hagyományaihoz való tartozást, felhívja a figyelmet a harcmezőn az azonos alakulathoz tartozásra, a harcon kívül pedig az ezzel járó hivatali tekintélyre.

Az 1. pontból következik, hogy az egyenruha az igénybevételt tűrő, viselője túlélését ill. hatékony katonai tevékenységét elősegítő öltözet kell, hogy legyen (tartós, szabászatilag és színben is funkcionális, tömeggyártásra alkalmas textilanyag, ill. ruha). A 2. pontból pedig az, hogy szabásával, színével, díszítményeivel, egész külzetével, a civil ruházattól azonnal megkülönböztet-

hető, az adott hadsereghez tartozást egyértelműen jelölő, lehetőleg tekintélyt sugalló viselet legyen. E két funkció a történelem folyamán gyakran került el-
lentébe egymással, ill. az 1. funkció jóval kevésbé érvényesült a sorozatlövő
fegyverek megjelenéséig. Gondoljunk csak a 18. századi dinasztikus konflik-
tusok, vagy a napóleoni háborúk sokszor túltengően pompás, de gyakran si-
lány minőségű, és többnyire nagyon is célszerűtlen uniformisaira. A 19. szá-
zad végén a gyérfüstű lőpor, majd a géppuska feltalálásával és elterjedésével
azonban megnőtt a csataterék mérete, rosszabbá váltak a katonák túlélési esé-
lyei és nehezebbé maga a harc is. Az egyenruhák funkcionalitása, tartóssága,
munkaruházati jellege felerősödött, a díszítő- vagy kevésbé funkcionális ele-
mek eltűntek, vagy egyszerűsödtek. E folyamat leglátványosabb eleme a te-
rephez idomuló színek megjelenése.

II.

A terephez alkalmazkodó színű egyenruhák kialakulása viszonylag hosz-
szú folyamat. Az urdu eredetű szóval *kebak(i)*-nak, azaz „porosnak” nevezett
színt először az angolok indiai csapatai hordták az 1857-es szipoj-felkelés ide-
jén, többnyire rögtönzött festést alkalmazva eredetileg fehér nyári egyenruhá-
ikon. Az 1870-es évek végétől már gyakorlatilag minden gyarmati háborújá-
ban ezt a világosbarna-sárgás színt viselte az angol hadsereg, pl. az 1878–80-
as afganisztáni hadjáratban (1. kép), különböző kivitelben és árnyalatokban. A
19–20. század fordulóján vívott három nagy jelentőségű Európán kívüli konf-
fliktusban – spanyol–amerikai (1898), brit–búr (1899–1902) és orosz–japán
(1904–05) háború – már mindegyik hadviselő fél rátért a kekiszínű öltözetek
használatára, noha többnyire csak „menet közben”, rögtönözve (2., 3. kép).
Az európai kontinentális hatalmak hadvezetőségei ezután már csak néhány
évig ragaszkodtak a régi színes egyenruhákhoz. A „terepszínekre” váltást tel-
jesen végül az első világháború hozza el, legkésőbb 1915 elejére.

Néhány hadsereg anyagi vagy presztízssokokból késlekedett az átöltözés-
sel. A leghírhedtebb példa a franciáké: a hadvezetés alig tulajdonított jelentő-
séget a modern öltözeteknek, így a francia hadsereg 1914-ben az 1830-as évek
óta(!) hordott kék-vörös színek kombinációjában (néhány csapatnem ettől eltérő,
de ugyancsak rikító ruhákban) vonult a harctérre. (4. kép). Ezt mondhatjuk el
a háború első áldozatáról, Belgiumról is: hadserege színvilágában és szabásá-
ban is teljesen elavult öltözetekben szállt szembe a németekkel (5. kép). Végül
említsük meg az osztrák–magyar hadsereget: bár 1908-ban a csukaszürke (ké-
kes árnyalatú szürke) egyenruhát rendszeresítették a hadsereg nagyobb része

számára, a lovasság továbbra is kékbe és buzérvörösbe öltözött (6., 7., 8., 9. kép).

A funkcionalitás csak nehezen vette át a hagyományos viseleti elemek helyét, bár történtek bizonyos kísérletek a hagyományos öltözetdarabok modernizálására, nem a legnagyobb sikerrel. A háború rémisztő veszteségeinek az elavult, tömegrohamokra alapozott harcászat, a rossz hadvezetés, a szokatlanul új tömegpusztító fegyverek mellett bizonyos mértékig a rossz egyenruhák is okozói voltak: a német géppuskák a vörös nadrágos francia bakák, az orosz géppuskák a pompás magyar huszárok soraiban vágtak szomorú rendeket (Franciaország csak 1914 végéig háromszázezer halottal fizetett hadvezetősége ilyen-olyan ostobaságaiért!).

III.

A Nagy Háborúban alighanem az angol hadsereg hordta a legkorszerűbb ruházatot, mind szabás, mind szín tekintetében. 1902-ben, elsőként a világon, az egész haderő neki ruházatot kapott, mélybarna árnyalatban (10., 11. kép). Nem volt különbség az egyes fegyvernemek öltözetében, csupán a ruhára tűzhető-varrható alakulatjelzések maradtak. A munkaruha-jellegű összképre nagy hatást gyakoroltak a századelő sport- vadász- és túraöltözetei.

A nagy ellenfél, a német császári hadsereg 1900-ig visszanyúló kísérletezés után véglegesen 1910-ben rendszeresítette az ún. tábori szürke (*feldgrau*) egyenruhát. 1914-ben a zubbony (*waffenrock*), a csizma (*marschstiefel*), és a csúcsos bőrsisak (*pickelhaube*) voltak *alandser*, a német bakajellegzetességei (12., 13. kép). A német hadsereg lényegében a korábbi színes öltözékek szabászati, formai jellegzetességeit őrizte meg (kis eltérésekkel) tábori szürkében is (14., 15., 16. kép), legalábbis amíg tartottak a készletek, ill. amíg 1916 végére több-kevésbé egységessé tették az egész hadsereg ruházatát (17., 18. kép).

A nyugati front húsdarálójában aztán gyorsan feloldódtak a hagyományok, eltűnt az elegancia, az öltözetek egyre informálisabbá váltak. A britek még sportosabb külsőt öltöttek (19.a. kép), a szabályszerű német örömkatonát a lövészárkok mocskában a „földhözragadtabb” külsejű *landser* váltja fel (20. kép). 1916-ra minden hadviselőnél jellegzetes fejfedővé válik a dísztelen, de annál hatékonyabb rohamsisak (19.b., 21.b. kép)

IV.

A francia hadsereg 1914 augusztusára elkészült egy új egyenruha-tervezettel, a veszteségek hatására az év végén meg is kezdték a kiosztást, 1915 tavaszán a nem gyarmati alakulatok már mind az új *bleu horizon* („égalkék”) színben pompáztak (22., 23. kép). A régi viselettípus maradt: frontviselet – hóguta ide, hóguta oda – továbbra is a köpeny. Ráadásul az anyaországi csapatok a rosszul rejtő szürkéskékre öltöztek, míg a gyarmati haderő világos keki öltözetet kapott (24. kép). Az egyenruha-mizériák ellenére a franciák úttörőnek bizonyultak a háború egyik legismertebb újdonságának, a rohamsisaknak a kifejlesztésében: már 1915 őszén kiosztották a bevezetést javasoló tisztről elnevezett *casque Adrian*-t (25.b. kép).

Az osztrák–magyar hadseregnél 1908-ban bevezetett csukaszürke (*bechtgrau*) Galícia sárgás nyári mezőin ugyanúgy nem rejtett, mint a Balkáni bozotos-kopár hegyekben (26., 27., 28. kép). Rendszeresítését legfeljebb csak a folyton pénzhiányban szenvedő cs. és kir. hadsereg takarékoskodása magyarázhatta (néhány csapatnem már hordott ilyen színt korábban is). 1915 végétől német mintára a tábori szürke váltotta fel (29. kép). Bizonyos hagyományok ezzel párhuzamosan eltűntek (27.a kép), mások megmaradtak (029.b., 30., 31. kép).

Az olasz hadsereg 1908–09-ben rendszeresítette a *grigio-verde* (szürkészöld) egyenruhát (32., 33. kép).

V.

A Nyugattal mindig problematikus viszonyban levő Orosz Birodalom az 1870-es évektől „russzifikálta” egyenruháit, a funkcionalizmus sajátos útját járva az orosz paraszti viseletre alapozva modernizált. A kekiszínű változat sok megfigyelő dicséretét váltotta ki, a kelet-európai sárgászöld mezőkön sokkal jobban bevált, mint az osztrák–magyar csukaszürke (34. kép). Funkcionalitás és hagyomány ebben az esetben szerencsés módon találkozott.

Az Amerikai Egyesült Államok hadserege a britekéhez mind szabásában, mind színében hasonló uniformist húzott 1903-tól (35., 36. kép). A nyugati front vérzivatarában, a „nett” örömkatona *doughboy* átadta a helyét a „melósabb” jelleggel öltöző *trench-raidernek* (37. kép).

Kevésbé jelentős hadviselő felek ruháit szemléltetik a következő képek: 38. (Szerbia), 39. (Törökország és Bulgária), 40. (Románia, Portugália, Japán).

VI.

Szóljunk röviden e ruhák anyagáról is. Gyakorlatilag a 20. század közepéig az egyenruhák alapanyaga gyapjuszövet volt, elsősorban a durvább posztó, tisztí ruhák számára fésűsszövetek is. A Nagy Háború idején a férfidivatban még általánosan uralkodott a felfogás, miszerint a teljes, zakó-nadrág összeállítású öltöny a tisztességes férfiviselet, mely lehetőleg igényes és tartós szövetből készüljön (fizikai munkához, sportoláshoz, stb. természetesen arra alkalmas ruhákba öltöztek, de ezek a konvenciók jegyében sem számítottak mindennapos, utcai viseletnek, úriember pl. ingben nem jelent meg nyilvánosan a legnagyobb melegben sem). A katonai divat is ezt követte, már csak a testületi tekintély miatt is. A durva gyapjuszövetek már évszázadok óta négy évszakos viseletként funkcionáltak, csak a legmelegebb nyárban, ill. speciális szerepkörben osztottak ki könnyű vászonszövet öltözeteket. Nem vették figyelembe, hogy a nehéz posztó, bár kétségtelenül strapabíró, ideális viseletként inkább csak tavasszal és ősszel szolgálhat, nyáron túl, télen nem elég meleg, tömegénél fogva pedig nem igazán alkalmas réteges öltözködésre. Pedig már a 19. század végéről származó katonai orvosi megfigyelésekben is felvetődik ez a probléma. A réteges öltözködés elvét (ma a korszerű egyenruházat alapja) alig alkalmazták, a hagyományokhoz ragaszkodó szabászati megoldások (állógallér, hagyományos fejfedők, köpenyviselet nyáron) sokszor a józan észnek is ellentmondtak. A háború előre haladtával pedig (elsősorban a központi hatalmak ruházatában) megjelenik az anyagihiány, a minőségromlás, a póanyagok alkalmazása: hulladékgyapjú, csalán- és papíralapú szövetek, bőryananyagok helyettesítése viaszosvászonnal, papírral, stb., egyszerűsített szabászat, és egyre inkább a lerongyolódás.

Szemléletes példa a világháború téli öltözékeinek rendszere: a kor valamennyi hadserege hidegben posztó „nagykabátba”, köpenybe öltözik, mely többnyire esőkabátként, sőt, tábori takaróként is szolgál, ezért része a menetfelszerelésnek mindenütt. E nehézkes, lényegében a 18. századból örökölt ruhadarab katonai célszerűsége korlátozott, különösen lövészárók-háborúban (változatai: 41., 42., 43., 44.a., 45.a., 46. kép). Az időjárás szélsőségei persze kezdettől fogva minden szabályzatot felrúgó rögtönzésekre kényszerítették a katonákat, pl. a britek és a franciák szőrme- és vattaruha-költeményei gyakran inkább sarkvidéki felfedezőkké változtatták viselőiket (44.b kép).

Melegebb tájakon elkerülhetetlen volt a len- vagy pamutvászon-alapú ruházatkodás, ill. fizikai munkákhoz, nyári gyakorlatokhoz is többnyire vászon munkaruházatot osztottak ki a seregek (47.a.-b., 48. kép). A trópusi, vagy kö-

zel-keleti harctereken maradt a keki színű „gyarmati” jellegű egyenruha (47.c.-d. kép). A Balkán melegebb térségeiben (Albánia, Adriai partvidék, Szaloniki front) gyakran a rendes posztóruházat vászon változatait osztották ki (49. kép).

VII.

A tisztek ruházatában a háború folyamán viszonylag gyorsan érvényre jutott az elv, hogy a feljebbvaló lehetőleg minél kevésbé különbözzön a közkatontól. Például az 1914-es snájdig német tiszti öltözet (16.b. kép) átadta a helyét az egyszerűbb ruhadaraboknak (18. kép). Természetesen így is maradt több megkülönböztető ruhadarab: a jellegzetes csizmák, lábszárvédők, kifejezetten tiszti szabású zubbonyok, elegáns bricsesz nadrágok (50., 51., 52. kép). A tiszti köpeny példái a 45.b. és az 53. képen).

VIII.

Alsóruházatként a katonák ebben a korban többnyire még valóban „fehér”neműt hordtak, hiszen harctevékenység közben mindenképpen a felsőruházatot kellett viselni (54. kép). Az angolszász öltözeti rendszerekben azonban már találunk modernebb darabokat (55., 56. kép). A világháborús lábbelik kavalkádjából néhány jellemző típust mutatunk be (57. kép).

Ejtsünk pár szót a speciális ruházatokról is. A hegyi csapatok mászáshoz, ill. extrém időjáráshoz alkalmazott ruhákat és felszerelési cikkeket hordtak (58., 59. kép). Bizonyos mértékig speciális ruházatnak tekinthető az 1916-tól elterjedő rohamosztagosok, „rohamisták” öltözéke is, egyszerűsítettebb formák, és főleg a lényegre törő felszerelés jellemzi (60., 61., 62. kép). Őrszolgálatban levő katonák számára, mesterlövészek találatai ellen védő páncélzatokat is alkalmaztak a seregek (63. kép). A motorizált és légi alakulatok bevetési ruházata védőruha jellegű bőrholmikból és/vagy kezeslábasokból állt. Ezeknek számos, sokszor alig uniformizált, egyénieskedésnek tág teret nyitó változata terjedt el (64., 65. kép).

Nem utolsó sorban emlékezzünk meg az alapvetően a katonai egészségügyben alkalmazott nők egyenruháiról is: a viselet legjellegzetesebb eleme természetesen az eme szemérmesebb korban még bokáig érő szoknya (66. kép).

IX.

A személyi felszerelések legfontosabbika alighanem a katonák málhá-(hord-) felszerelése, mely a 18. század végére kialakult rend szerint többnyire egy hátitáskából vagy -zsákból, egy élelmiszeres oldaltarisznyából (kenyérzsák), a személyi lőszer tölténytáskáiból, és az ezt a katona testén rögzítő szíj-ill. hordheveder-rendszerből állt. A derékszíjon rögzítették a tölténytáskákat, a hátitáskát pedig vállszíjak segítségével kapcsolták a derékszíjhoz, ill. a tölténytáskákhoz, ezzel 1914-re a seregek igen praktikus hordrendszereket fejlesztettek ki.

Korszerűsítésben itt is az angolszászok jártak elől, az 1908-as mintájú brit málhafelszerelés (*web equipment*) szakított a korábbi bőr szerelvényekkel, erős pamutvászonból készült (67. kép). Az amerikai hadsereg 1910-ben vezetett be hasonló jellegű málharendszerét (68. kép). Konzervatívabb hadseregek a bőrszíjjal és szőrmés borjúbőrből készült hátbőrönddel (*tornister, affê*, magyar becenevén borjú) kombináltmálházáshoz ragaszkodtak. Ilyen volt a k.u.k. hadsereg (69. kép), azonban az anyaghiány miatt már 1915 elejétől vászon hátizsákot adtak ki (70.a., 29.a. kép). A német hadsereg is *tornister*-t használt (71. kép). A franciák vízhatlan vászonból készült hátbőrönddel vonultak hadba (70.b. kép). Az oroszok a könnyítés érdekében szinte túlzásba vitt egyszerűsítéssel málházták katonáikat (34.a., 42.b. kép). További felszerelési cikkek (tölténytáskák, kulacsok, evőcsészék, kenyérzsákok, stb.) málházási módját megfigyelhetjük a 11.b., 13., 17., 22., 23.b., 27., 28., 29.a., 33., 36., 41., 45., 58., 60. számú képeken.

A Nagy Háború két legfontosabb felszerelésbeli újdonsága a gyalogsági ásó és a gázálarc volt. Előbbi a tábori erődítések fontosságának felismerése nyomán az 1870-es évektől már megjelenik, de minden katona számára történő rendszeresítését a világháború hozza meg (27.b., 28., 68.a., 70.a. képek). A gázálarcok fejlesztése rohamtempóban haladt a gázfegyverek egyre rafináltabbá válása nyomán az egyszerű, vizelettel átitatott, orr elé köthető gézlaptól a bonyolult „önmentő készülékekig” (72., 73. kép).

Végül a 74. képen a katonák étkezési alkalmatosságaiból látható néhány érdekes darab.

Összefoglalás

Öltözeti tradíció és célszerűség „küzdelmé” is folyt az első világháborúban, de a modern háború egyértelműen ez utóbbinak kedvezett. Legkésőbb 1916-ra már minden sereg katonája rohamsisakba, lábszártekercsbe, és ami a legfeltűnőbb, egyre fakóbb földszínű holmikba öltözött. Megindult az egyenruhák „egységeseződésének” folyamata, 1918 katonáit, legyenek akár németek, oroszok, angolok, amerikaiak, már jóval nehezebben lehetett megkülönböztetni egymástól, mint mondjuk egy negyed századdal korábban. 1914 márcosa vagy virágosan lelkes hadfiak az „őskatasztrófa” során külsejükben is a túlélésért küszködő, a harcterek mocskában rejtőző „kiskatonákká” változtak, első megjelenítőiként egy nem éppen szívderítő évszázadnak.

Képmagyarázatok

1.a. Brit gyalogos az 1857-es szipojfelkelés idején, még elöltöltő puskával. A korabeli harcászati és a sűrű füstöt fejlesztő fegyverek miatt a katona álcázása nem volt elsődleges szempont, az indiai brit csapatok inkább ruhakímélés miatt festették be fehér nyári öltözetüket a barna, sárga, sőt, szürke mindenféle árnyalataira, a legkülönfélébb módszerekkel (pl. a ruha teába áztatásával). **1.b.** Negyed századdal később már az egész indiai brit haderő rendszeresített keki öltözetben jár, mint ez az 1880 körül a 2. afgán háborúban harcoló tiszt is (bár eredeti sötétszürke nadrágját és köpenyét megtartotta), a századfordulóra pedig minden, a gyarmatokon szolgáló alakulat – változó szabásban ugyan – de keki ruhát kapott.

2.a. Theodore Roosevelt mint a U.S.Army lovastisztje Kubában, 1898.
2.b. Angol gyalogos Transvaalban, 1900 körül.

3.a. Orosz kozák lovastiszt 1905-ben Mandzsúriában. A jellegzetes nyári ingzubbonyt eredetileg fehérben adták ki, a kivonuló csapatok rögtönözve festették meg a ruházatot, a színskála a sötétsárgától a rózsaszínig(!) terjedt; a régi, színes brokát(!) tisztí öv egyelőre maradt. **3.b.** Japán gyalogos 1905-ben.

A háborút még kék posztóruhában kezdték, 1904 nyarán gyorsan keki öltözetet osztottak ki.

4.a. Francia gyalogos 1914 augusztusában. A vörös sapka (*képi*), sötétkék felsőruha, vörös nadrág kombó az 1830-as évekből származott. A köpenyt nyáron ingujjra, télen rövid zubbonyra öltötték fel, hagyománya az algériai hadjáratokra megy vissza: sivatagi körülmények között a katona minden holmiját magával viszi, a köpeny éjszaka véd a sivatagi mínuszoktól. Teljesen irracionális, hogy Európai nyárban miért ragaszkodtak hozzá. A sapka némi engedményként ún. „gépezék” huzatot kapott, munkásruha-anyagból. A francia hadsereg egyébként a búr háború óta kísérletezett különféle terepszínekkel (kékesszürke, „rezedazöld”), de pont 1914-ben még a maradi felfogás uralkodott. „Le pantalon rouge, c’est la France” – A vörös nadrág maga Franciaország! – hangzott Etienne hadügyminiszter azóta a katonai bornírtság iskolapéldájaként idézett mondása. **4.b.** Francia vértés 1914 augusztusában. A francia nehézlovasság megjelenésében (és részben harcászatában) a napóleoni háborúk világát idézte (kis módosításokkal), pedig a lovasságról a géppuskák és a katonai repülés korában már számos modern koncepció létezett. A védelmet alig nyújtó, de a mozgást, és főleg a gyalogharcot akadályozó, kiváló célpontot nyújtó mellvért és sisak alig változott száz év alatt. A fejfedő sárga-keki huzata szinte nevetséges, összevetve pl. a szintén százéves hagyományú, teljesen funkciótlan, pompás vállrojtokkal (*epaulettes*). A könnyűlovás (huszár,

lovavadász) ezredek is roppant feltűnő ruházatban (pl. világoskék dolmány) vonultak ki.

5. Belga könnyűgyalogos (*carabinière*) 1914-ben. A 19. század közepén a minden hadseregben létező könnyűgyalogság (vadászok, lövészek, karabélyosok, stb.) még sajátos harcászati csapatnem volt, ebből 1914-re már csak öltözeti különbségek maradtak. E belga katona régimódi kalapja, francia hatású sötét szürkéskék köpenye és nadrágja egyáltalán nem segíti a rejtőzést. Más belga alakulatok is inkább az 1860-as évekbe illettek volna, a gránátosok pl. szinte csak a kivonuláskor cserélték le hagyományos medvebőr kucsmájukat tábori sapkára!

6.a. K.u.k. dragonyos 1914-ben. A buzérvörös nadrág az 1864–67-es mexikói expedícióra megy vissza: Habsburg Miksa császár katonái kapták, hogy az akkor szövetséges franciáktól ne különbözzenek annyira. 1867 után a fölössé vált készletek az osztrák–magyar lovassághoz kerültek.

6.a.

6.b.

A cs. és kir. hadvezetés továbbra is inkább a lovasság hagyományos szerepéhez ragaszkodott, a terepszínű holmikát feleslegesnek tartották. A csillagó, a 18. század végéről eredeztethető (!) tarajos sisakot azért megpróbálták rejteni, csukaszürke huzattal vagy festéssel. A bekecs (huszároknál mente) nyáron már teljesen felesleges ruhadarab. **6.b.** K.u.k. ulánus 1914-ben. A lengyel eredetű csapatnem lengyeles fejfedőt (*czapka*) viselt, lakkozott bőrből. A csukaszürke huzat aligha ellensúlyozta a feltűnő lószőrforgót.

7.a. Honvédhuszár fényképe, 1915 elején(?) **7.b.** Közös- és honvédhuszár póttartalékosok(?), valószínűleg 1915-ben.

8.a.

8.b.

8.a. Közös huszárezred századosa 1914-ben. Az aranyzsinóros tiszti atilla pompás szabászi műremek, de a fronton kiváló célpont. A csákó a fronton csukaszürke viaszosvászon „borítékban”, hogy rejtve maradjon a katona feje... **8.b.** Honvéd huszár közlegény 1914–15 telén, felöltött mentében, csákó helyett az osztrák–magyar lovasság jellegzetes vörös tábori sapkájában. A közös ezredektől elsősorban a meggyvörös zsinórozás különbözteti meg.

9.a

9.b.

9.a. Közös huszár 1914-ben, és **9.b.** lovas géppuskás vagy huszár 1917-ben, tábori szürkében, illusztrálendő az éles kontrasztot. A ruházati hagyományok és a terepszín szerencsés párosítása.

10. Brit katonák (tüzérek?). A négyzesebes, fekvőgalléros zubbony, könnyű tányérsapka, *breeches* szabású nadrág, bakancs, lábszártekercs összeállítás esszenciálisan testesítette meg a modern katonát. A bőr lábszárvédőt inkább a tisztek és a lovasítottak viselték.

11.a. Charles Goldsmith káplár, a jelenlegi Cambridge-i hercegnő dédapja a fronton. A lábszártekercs, indiai eredetű nevén *puttees* a brit gyarmati seregekben az 1870-es években jelenik meg, divatja csak a II. világháborúban múlik el.

11.b. Brit lovas katona. Csak a sarkantyú és a vállra övezett tölténytáskák különböztetik meg a gyalogságtól.

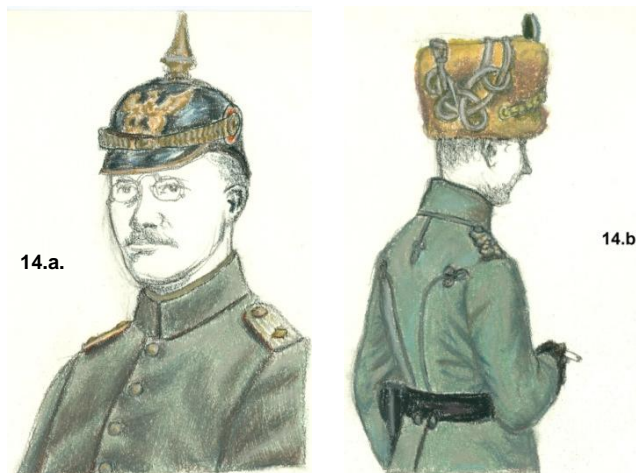
12.

12. Német katonák 1915 körül. Harchoz 1916-ig *pickelhaube* járt, nem harci körülmények között a százéves múltú tábori sapka (*kratchen*). A *waffenrock* 1842 óta volt a német hadsereg(ek) jellemző ruhadarabja, táboriszürke változata már fekvőgallérral készült. 1915-től a kézelők egyszerűsödtek, majd rejtett gombolást vezettek be (*bluse*).

13.

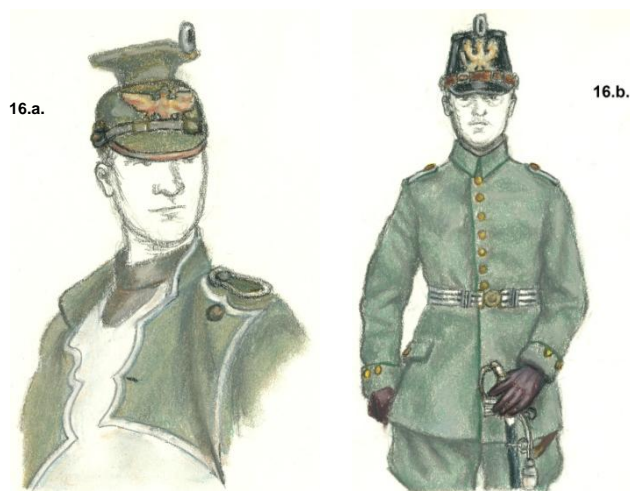
13. Német gyalogos a háború kezdetén. A tábori sűrke szín kezdetben egy világos szürkés-zöld árnyalat volt, később a tompa, meleg sötétszürke tónus uralkodott el, zöldes és/vagy barnás árnyalattal. A nadrágot kezdetben ún. kőszürke (*steingrau*) változatban adták ki. A fémszerelések, csúcsos *pickelhaube* sisakot sárgás, majd táboriszürke huzatban viselték. A *marschstiefel* csizma jellegzetes lábbelije volt a német sereg(ek)nek 1842-től, egészen az NDK megszűnéséig.

14.a. A *pickelhaube* huzat nélkül, lakkozott marhabórból, az egyes német tagállamok barokkos címerével ellátva. A sisakot 1841-ben először az oroszok vezették be, középkori minták nyomán, nyomban utána a porosz sereg, és a porosz/német militarizmus jelképévé vált (mérete idővel fokozatosan csökkent). Az antant blokádja miatt 1914 végére elapadt a dél-amerikai marhabőr importja, a hadvezetés azonban ragaszkodott a sisakhoz, filcből, vékony acéllemezből, viaszosvászonból(!) gyártották a már teljesen feleslegessé vált fejfedőt. **14.b.** Frigyes Vilmos német trónörökös a porosz huszártisztek opozsumprém(!) kalpagjában. A közhuszárok fókabórból valót hordtak, az anyagihiány miatt ezt is *ersatz* anyagokkal kellett pótolni 1914 végétől.

15.a. Német vértés (ekkor már vért nélkül) és **b.** huszár hagyományos öltözetük *feldgrau* változatában. A fejedők szigorúan huzatban.

16.a. Német ulánus a lengyeles öltözék *feldgrau* változatában. A nem túl kényelmes, merev nyakravaló is egy régebbi kor öröksége. **16.b.** Német könnyűgyalogos (jäger) tiszt a régi bőrcsákóban, mely 1914 végétől ugyanarra a sorsra jutott, mint a csúcsos sisak. A nemzetiszínű(!) övet az első pár hét fronttapasztalatai alapján cserélték le bőrvövre. A német könnyűgyalogság (és még néhány más csapatnem) ún. *graugrün* (élénkebb zöld árnyalatú) egyenruhát hordott.

17. Német gyalogos a háború végén. 1916 elejétől a *pickelhaubét* felváltja a jellegzetes rohamsisak (*stahlhelm*), lábbeliként ekkor már egyre gyakoribb a bakancs.

18. Német tisztek 1916 körül, ketten rejtett gombolású *bluse* zubbonyban.

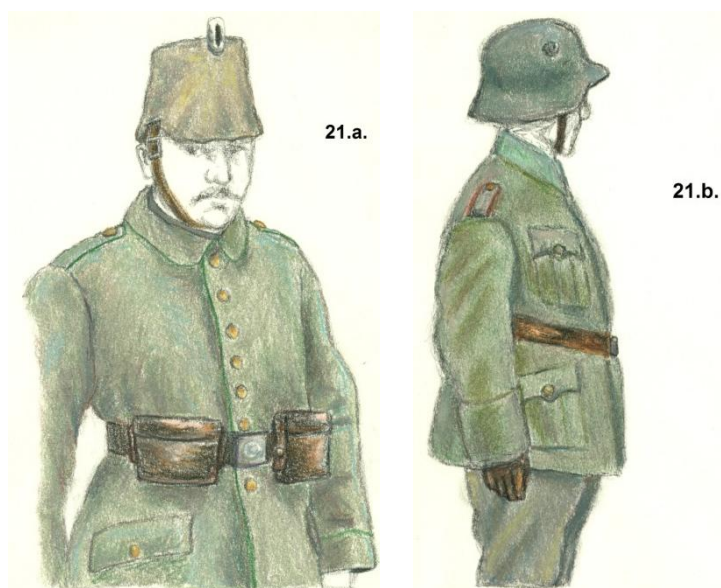

19.a. Brit katona az első háborús télen – sál, a szabvány sapkára húzott sísapka. **19.b.** Brit katona 1916-tól, a népszerű posztóbéléses bőrmellényben. Már viseli a konstruktőről elnevezett *Brodie-helmet*-et.

20.a. Német baka a hátszágban, szabványos nyakkendővel, Vilmos császár-bajusszal. **20.b.** Német vadász a fronton, 1915–16 telén, csősállal.

21.a. Német vadász a háború kezdetén, behúzott csákóban, **21.b.** kontrasztként egy tiszt 1918-ban, sisakosan, öltözete már a Wehrmacht egyenruhái felé mutat.

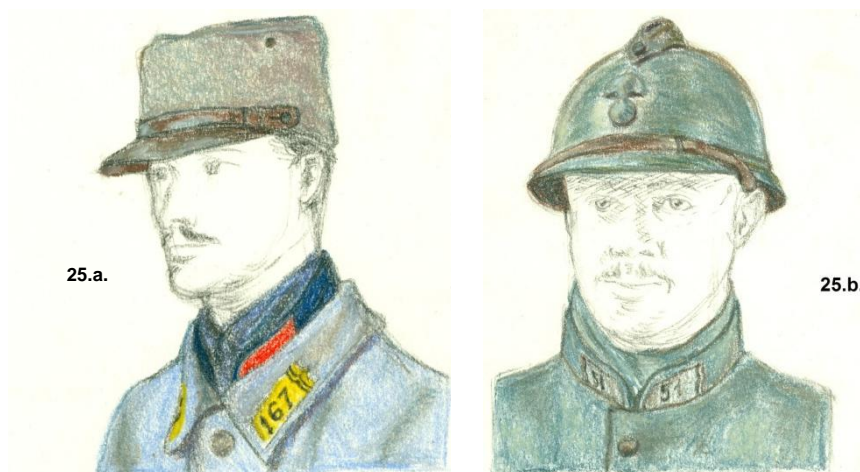
22. Francia gyalogos 1916 elején. A *bleu horizon* textíliát a francia nemzeti színeket prezentáló kék, fehér és vörös szálakból kívánták volna összeszőni (az eredmény valami barnásszürke árnyalat lett volna), amikor kiderült, hogy a vörös festéket legolcsóbban csak az ellenséges Németországból szerezhették be! Így maradt a kék és fehér összedolgozása, ami kiadta az új színt. Persze ez sem rejtett jól, viszont a világos szürkés-kék pár nap sárosodás után már könnyebb rejtőzést tett lehetővé. Az 1915 végétől kiadott rohamsisak sárgás huzatban.

23.a. Francia baka a front mögött, köpeny helyett *vareuse* zubbonyban.
23.b. Francia *poilu* azaz „szőrös” (és méltán), menetöltözétkben. A felszerelés jól megfigyelhető.

24. Marokkói (a) és szenegáli(b) lövész hagyományos „gyarmati” szabású öltözetekben.

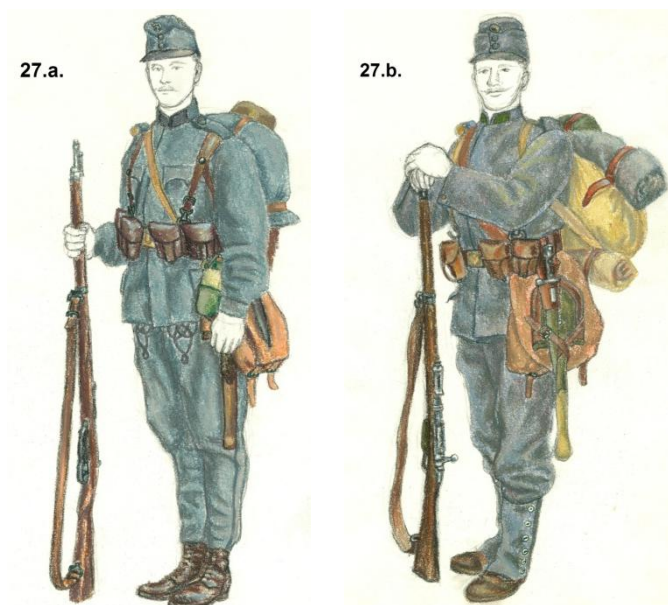

25.a. A hagyományos francia kepi kékszürkében, 1915. 25.b. Az Adrian-sisak, a világ első rohamsisakja; később számos állam használta egészen a 70-es évekig. A korábbi kísérletek a fejtető védelmét szolgáló, sapka alá tehető acéllemezekkel nem bizonyultak kielégítőnek.

26. Osztrák–magyar gyalogoszakasz 1915-ben, csukaszürkében.

27.a. Honvéd gyalogos 1914-ben, csukaszürkében. A szűkített, zsinórdíszes magyarnadrágot (hagyománya a XVII. századra megy vissza!) 1916-ra lecserélték. 27.b. A közös hadsereg „német” ezredbeli gyalogosa 1915-ben. Mindkét képen jól látszik a felszerelés.

28.

28. Osztrák–magyar gyalogos 1915 körül, csukaszürkében. A képen jól látszik a felszerelés, a gyalogsági ásó mellett egy csákánybaltával is.

29.a. Osztrák–magyar gyalogos az 1915 végétől rendszeresített tábori szürke egyenruhában. A *feldgrau* k.u.k. változata a szürke számos árnyalatában készült, gyártótól és anyagminőségtől (is) függően, a fennmaradt darabok között matt sötétszürke, szürkéssárga(!), sőt, rozsdabarna árnyalatok is előfordulnak. A képen jól látszik a felszerelés: hátizsák, tölténytáskák, gyalogsági ásó tokja. 29.b. Magyar huszártiszt 1917 körül. A hagyományos mente és sapka már a modern hadviseléshez adaptálva.

29.a.

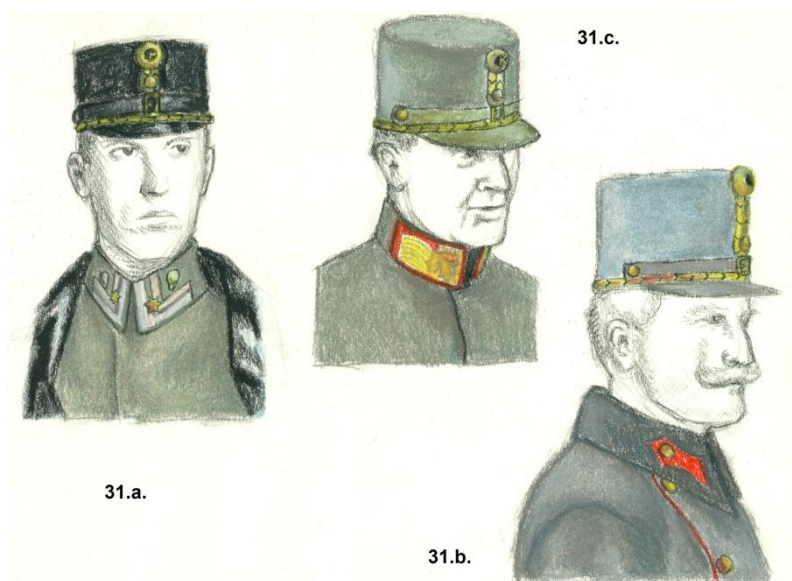

29.b.

30.

30. Károly király és József főherceg a fronton 1917 körül. A tábornokok fején a hagyományos császári-királyi fekete tiszti sapka tábori szürke változata.

31. Az 1820-as években általánossá vált osztrák tiszti sapka továbbélése: **a.** Az eredeti, fekete változat, Kiss József, a háború legsikeresebb magyar vadászpilótája fején. **b.** Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok csukaszürke tiszti sapkában. **c.** Kövessházi Kövess Hermann tábornagy a

sapka tábori szürke változatában. A háború után „szilvamérőnek” ill. „babmérőnek” csúfolt tiszti keménysapka a Horthy-korban is megmaradt a tisztek, államhivatalnokok, rendőrök, vasutasok, stb. emblematikus ruhadarabjának.

32.a. Olasz gyalogos szürkészöld egyenruhában, hagyományos „malaclopó” pelerinben.

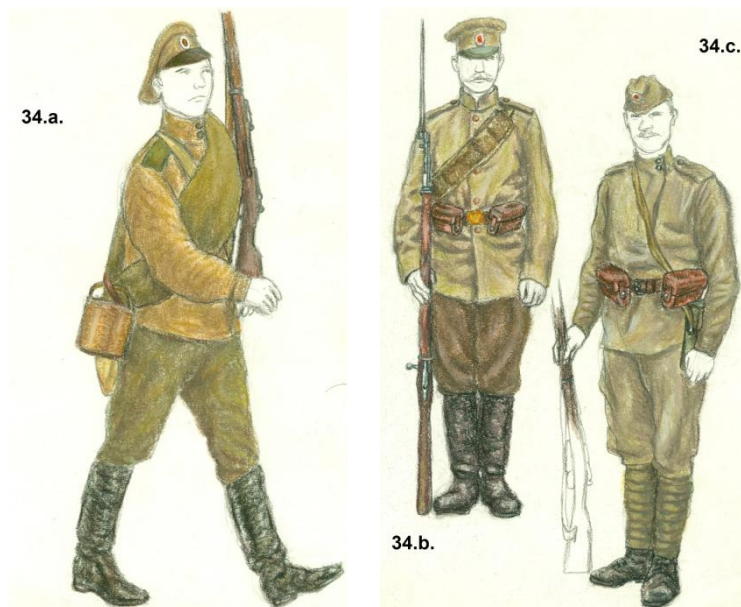
32.b. Olasz könnyűgyalogos *bersagliere*, azaz lövész, a csapatnem 1820-as évekből származó kakastoll-forgós kalapjában; a kalap terepszínű huzatban.

33. Olasz *alpino*, vagyis hegyivadász, a csapatnem tollas puhakalapjában.

34.a. Orosz gyalogos menetben. Az ingzubbony (*gimnasztyorka*), a tányérsapka (*furaska*), a *sarovari* (csizmanadrág) így együtt már az 1870-es években alapöltözet volt. A személyes holmik egy részét a vállra övezett köpenykoszorúba tekerve, a többit egy terebélyes kenyérzsákban hordták. **34.b.** Orosz gyalogos az inkább csaka frontmögötti alakulatoknak kiadott nyugatias típusú zubbonyban (*kityel*). **34.c.** Orosz

gyalogos 1916 után: már megjelent a lábszártekerccs és a kis „ködvágó” sapka (*pilotka*). Ez utóbbi a többi orosz ruhadarabbal együtt nemcsak a szovjet

érában élt tovább, de az ötvenes években a Magyar Néphadsereg katonáit is „boldogította”.

35. Amerikai katona 1917-ben. A vászon lábszárvédőt a lábszártekerccs, a „nemzeti” jellegű *montana peak hat* kalapot a „ködvágó” sapka váltotta a fronton. A 19. század elejéről örökölt kényelmetlen álló gallért leszámítva egészen modern öltözet.

36.

36. Amerikai tengerészgyalogos tiszt lép a francia partra 1917-ben.

37.a.-b. A frontviszonyok hatása: a „lövész-árok-portyázó” tiszt már pulóverben és ködvágóban. Vászonheveder derékszíján jól látszik a pisztolytár-tok.

38. Szerb gyalogos 1914–15-ben. A fejedő és a jellegzetes balkáni bocskor (*opanki*) hagyományos, a zubbony osztrák–magyar szabásmintát követ.

37.a.

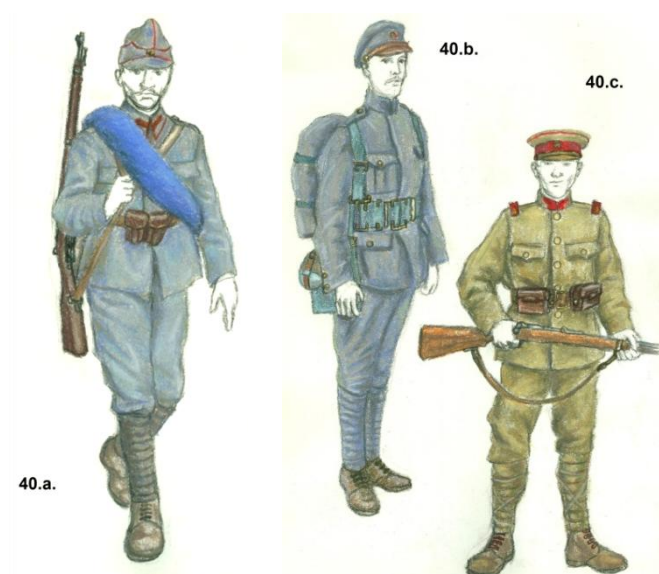
37.b

38.

39.a. Török gyalogos, németes szabású, de angol színű egyenruhában.
39.b. Bolgár katonák, oroszos szabású öltözetben.

40.a. Román gyalogos a k.u.k. csukaszürke mintájára bevezetett öltözetben, franciás ködvágóban. **40.b.** Portugál gyalogos: a ruha szabása és a szerelvény angol, a szín francia hatást tükröz. **40.c.** Japán gyalogos.

Mihucz Péter

41. Magyar gyalogos csukaszürke köpenyben, 1914–15 telén.

42.a. Bosnyák gyalogos tábori szürke köpenyben 1917 körül. 42.b. Orosz szibériai lövész a jellegzetes köpenyben (*sinyel*), jól látszik a kenyérzsák.

43. Orosz katonák osztrák–magyar hadifogságban, téli öltözetükben.

41.

43.

44.a. Angol lovas köpenyben. A tisztek többnyire rövidebb, két gombos változatot hordtak. **44.b.** Skót katona improvizált kecskeírrha mellényben. A hagyományos *kilt* kecszínű köténnyel, természetesen alsónemű nélkül azért maradt, a meztelen felületeket kiszolgáltatva a mustárgáznak.

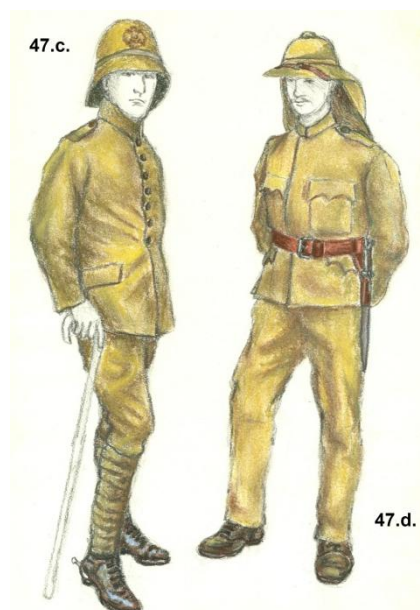
45.a. Egy afroamerikai *doughboy* az US Army köpenyében. **45.b.** Amerikai tiszt a britektől lemásolt *trenchcoat*-ban, a frontviszonyokhoz adaptált ballonkabátban.

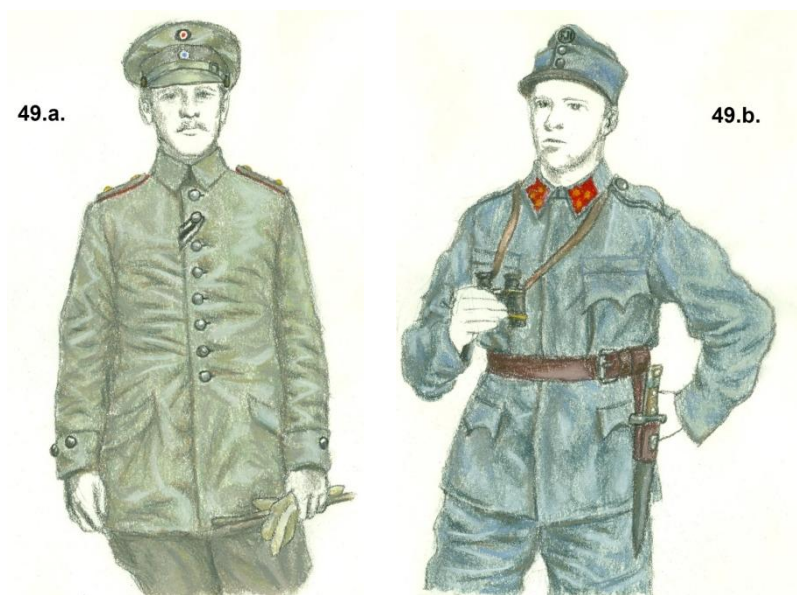
46. Német *einheitsmantel*, mely 1915 végétől váltotta a korábbi világosabb szürke köpenyt.

47.a.-b. Német *drill*-öltözet, lenvászon munkaruha, a fehér változat front mögötti piszkosabb tevékenységekhez, a tábori szürke akár lövészárkásáshoz is az első vonalban. 47.c.-d. A németek és a k.u.k. katonák által a közel-keleti hadszíntereken hordott, angol hatásokat tükröző „sivatagi” ruha, az elmaradhatatlan trópusi parafasisakkal.

48. Egy egész osztrák–magyar gyalogoszakasz nyári lenzsávolyba öltöztetve, gyakorlaton, 1916 körül.

49.a. Német tiszt a szaloniki fronton nyári ruhában, 1917-ben. 49.b. Osztrák–magyar baka csukaszurke zsávolyban, valahol Dalmáciában, 1915 nyarán.

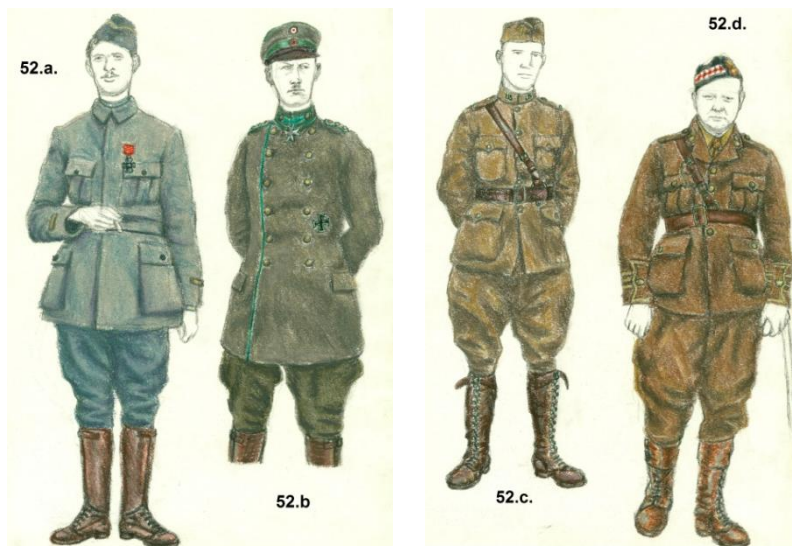

50. Osztrák–magyar tisztek az olasz fronton, 1918-ban.

51. Osztrák–magyar tisztt 1918-ban, a nyílt gombolású ún. *Karlsbluse*-ban.

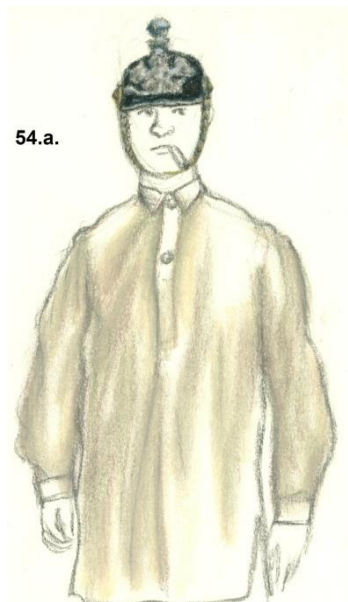

52.a. Charles de Gaulle 1916-ban, a francia tisztek jellegzetes kiöblösödő uniformisában. **52.b.** Erwin Rommel a német tisztek kimenőzubbonyában (*litenka*). **52.c.** Egy amerikai tiszt 1918-ban, a francia repülősoktól átvett fűzős csizmában. **52.d.** Winston Churchill 1916-ban, az angol tisztek jellegzetes vállszíjas *Sam Browne belt*-jével, mely gyorsan elterjedt, és a 20. század végéig számos hadseregben hordták. Az angol tiszti zubbony a korban szokatlanul civiles, nyitott golföltöny-szabású volt.

53.a. Paul von Hindenburg tábornagy német tiszti *paletot*-ban. **53.b.** Douglas McArthur a jóval sportosabb amerikai *Mackinaw-coat*-ban, mely a minnesotai farmerviseletből került a katonai ruhatárba.

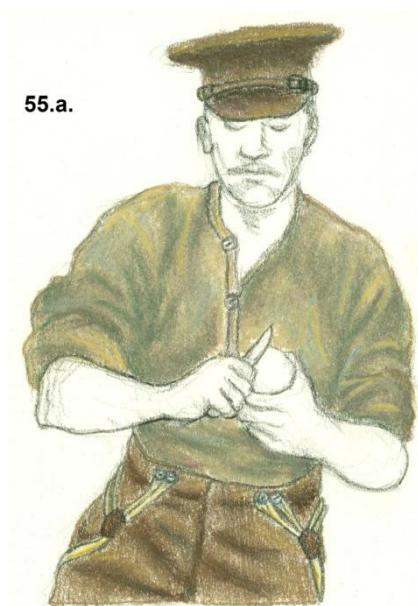

54.a.

54.b.

54.a-b. A német katonai galléros és gallértalan változatai.

55.a.

55.b.

55.a.-b. A brit (gallér nélküli) gyapjúing változatai, a kanadaiak inkább nyers-barnás, az angolok szürkés színben hordták.

56.a. Pólóing korai formája egy amerikai katonán, 1916. A globális amerikanizálódással terjedt el világszerte, 1945 után a katonai viseletekben is. **56.b.** John Pershing tábornok Mexikóban, 1916-ban, kekiszínű ingben.

57.a. Német és **b.** amerikai legénységi bakancs. A Nagy Háború bakancsai rövid szárral, békanyelv nélkül készültek, így nem tartották erősen a lábat, és gyakran okoztak súlyos „lövészárokláb”-nak nevezett bántalmakat. Az

amerikai bakancs szinte pontos másolata a franciának. **57.c.** Osztrák–magyar tiszti bőr lábszárvédő egyszerűbb változata, ismerős ruhadarab a francia, német, stb. hadseregben is. **57.d.** A német *knobelbecher* csizma, utódai a Wehrmacht és a Bundeswehr katonáinak lábát is törték. **57.e.** Amerikai tiszti csizma egy változata. **57.f.** Magyar huszárcsizma, jellegzetes ívelt torka nemzeti sajátosság. Más hadseregek huszárai is ilyesfélét hordtak.

58.a. Bajor *skijäger* hegyi katona. A fehér álcaruhákat előbb-utóbb minden hadsereg alkalmazta. **58.b.** Ellenfele, a francia *chasseur alpin* a Vogézekben, 1916 előtt, még kék öltözetben.

59.a. Osztrák–magyar katona az olasz fronton 1916-ban, rögtönzött hegyi öltözetben: köpenybélésben és kötött-nemezelt téli sapkában. **59.b.** Tiroli *kaiserjäger* jellegzetes hegyi öltözetben, 1916.

60.a.-b. A német *sturmtruppen* katonái 1918-ban. Az egyszerű öltözethez összetett felszerelés járt (rohamkés, drótvágó olló, kézigránáthordó zsákok, természetesen gázálarc, stb.).

61.a.-b. Osztrák–magyar „rohamisták” 1918-ban.

62. Olasz rohamosztagos, ún. *ardito* 1918-ban. Öltözetétkésőbb a fasiszta milícia másolta.

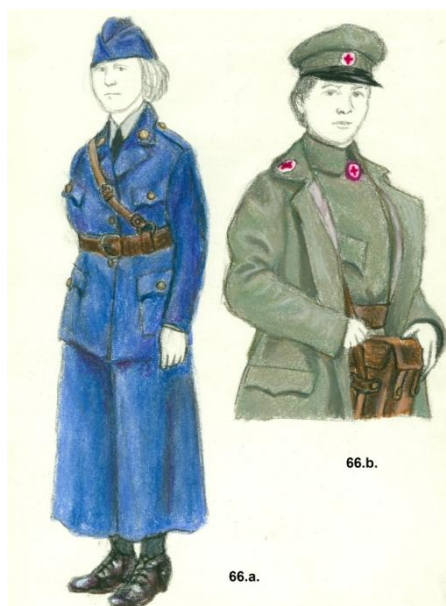
63.a. A német testpáncél – zsákmányként egy angol katonán, és **b.** egy eredeti használója. A német őrszem sisakján még a súlyos és népszerűtlen homloklemez (*stirnpanzer*) is látható.

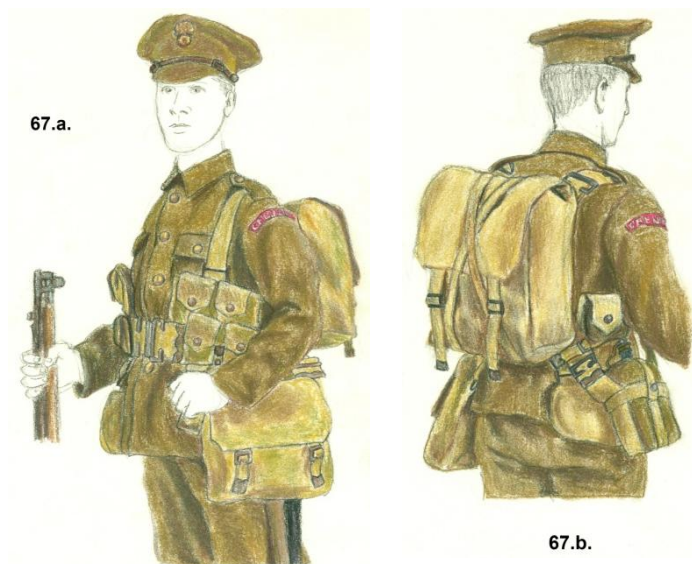
64.a. Német gépkocsivezető ill. motorkerékpáros küldönc a rendszeresített bőrruhában. **64.b.** Egy fiatal fegyvernem, a francia *artillerie speciale*, azaz a harckocsizók egyik katonája.

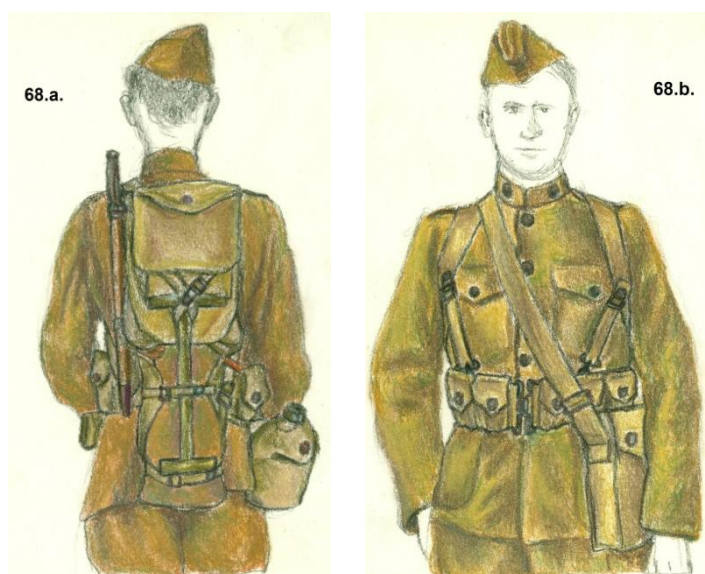
65.a. Osztrák–magyar pilóta egy szolidabb repülős öltözetben. A magassági ruhák bukósisak-szörmés bőrruha-légzőkészülék kombinációi még vadabb külsőt mutattak. **b.** Német pilóta-kezeslábas bukósisakkal, 1917. A brit pilóták és néhányan a kisszámú német harcokcsizóból hasonlót hordtak.

66.a.-b. Amerikai és osztrák–magyar ápolónő szolgálati öltözete.

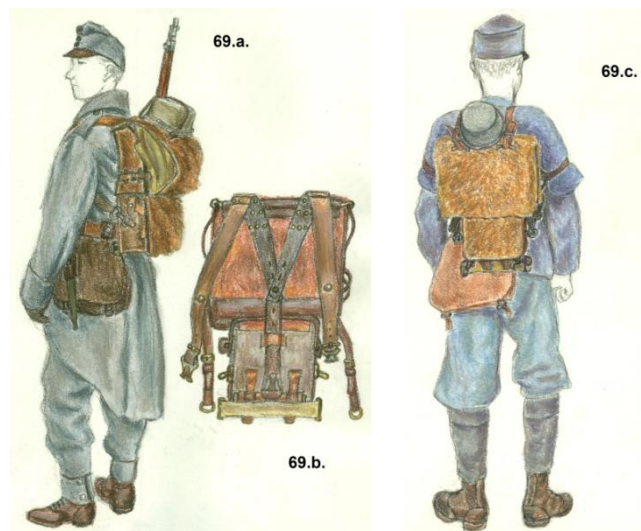

67.a.-b. Brit málfafelszerelés, kekiszínű vászonanyagból, a modern málfarendszerek őse.

68.a.-b. Amerikai málfafelszerelés, szintén pamutvászonból. A hátzsák az indián asszonyok háton hordott bölcsője nyomán készült, menetben erre málfázták a gyalogsági ást. Előnézetben jól látszik a gázálarctáska. A tölténytáskát az övre varrták, a pokróc a hátzsák alsó toldatában kapott helyet.

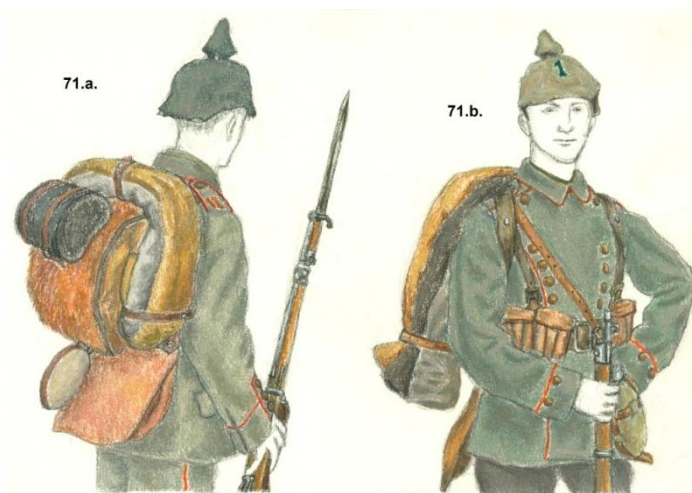

69.a.-b.-c. Az 1882. mintájú osztrák–magyar hátbőrönd oldal-, hát,- és előlnézete. A kézműipari remeknek is beillő, ugyanakkor praktikus alkalmazhatóság sorozatgyártása nehézkes volt, 1915 után már csak nagyon keveset adtak ki belőle. A borjúhoz alul a tartalék lőszeres tölténybőrönd csatlakozott, az egészet az ún. gyalogsági hordkészülékkel hordták. A katonák oldalán jól látszik a kenyérzsák.

70.a. A *tornistert* a monarchia seregében 1915-től egyre inkább felváltó lenvászon hátizsák. **b.** Francia katona a deszkakeretre feszített vízhatlan vászon hátizsákkal.

szonból készült hátbőrönddel, melyre számos felszerelési cikket szíjaztak kívülről (sátorfelszerelés, főző- és vizes edények, sőt, rajonként egy kávédaráló!). A katona fején a francia „ködvágó” (*bonnet de police*).

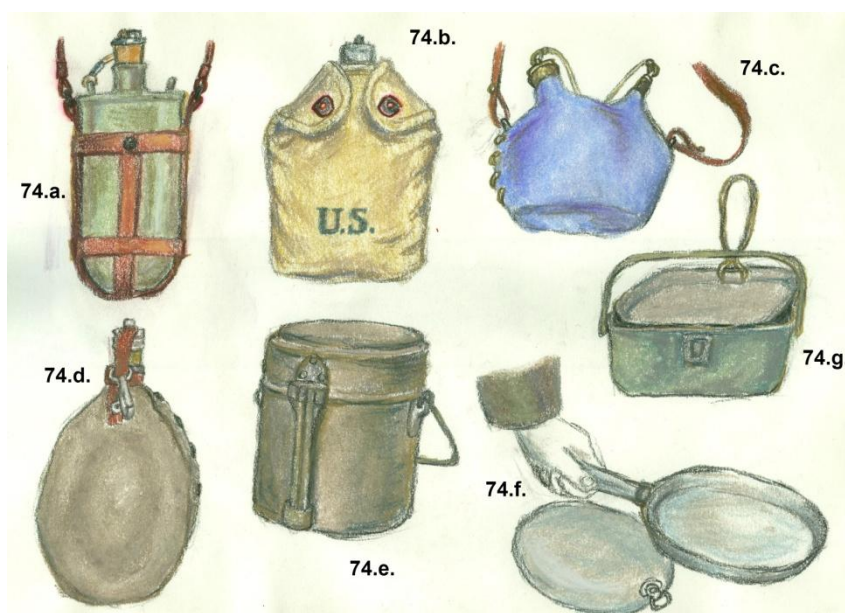
71.a.-b. Német málfafelszerelés. A borjúnak többnyire csak a fedőlapja készült szőrmés borjúbőrből, az anyaghiány miatt később már az is csak vászonból. Jól látszik a derékszíjra függesztett kenyérzsák, szintén túlélő felszerelési cikk, a nyolcvanas évekig.

72.a. Francia katona az ún. M2 gázálarccal. **b.** Német katona készenlétben tartott gázálarccal, és annak jellegzetes bádog hord-dobozával. A sisakon kezdetleges álcázófestés.

73.a. Osztrák–magyar katona a központi hatalmak által széles körben használt juhbőr gázálarccal. **b.** Amerikai katona a britek által kifejlesztett *small box respirator*-ral. Ennek táskáját később a szovjet hadsereg vette át és fejlesztette tovább, hogy végül Magyarországon (is) kössön ki, „szimatszatyor” néven.

74.a. Osztrák–magyar zománcozott bádogkulacs, mindössze fél liter űrtartalommal. **b.** Amerikai kulacs vászon tokban. Anyaga azóta bádogból műanyag lett, formája úgyszólván semmit sem változott, számos mai hadsereg-

ben is megtalálható. **c.** Francia kulacs, posztóhuzatban. Szélesebb csutorája feltöltésre, a keskenyebb ivásra szolgál. **d.** Német kulacs, posztóhuzatban. **e.** Német evőcsésze, szintén a szovjetek fejlesztették tovább, így került 1945 után a magyar haderőhöz. **f.** Amerikai evőcsésze. **g.** Osztrák–magyar evőcsésze.

A fényképek a szerző gyűjteményéből származnak.

IRODALOM

- BARCY Zoltán
 1991 *Évszázadok egyenruhái.* Budapest: Stúdió-Pé Bt.
 1994 *Magyar buszárok.* Budapest: Móra
- BARCY Zoltán – SOMOGYI Győző
 1990 *Királyért és hazáért. A M. Kir. Honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete.* Budapest: Corvina
- BARTHORP, Michael – TURNER, Pierre
 2004 *The British Army on Campaign (3) 1856–1881.* Oxford–New York: Osprey Publishing
- BARTHORP, Michael – ANDERSON, Douglas
 1994 *The British Troops in the Indian Mutiny 1857–59.* Oxford–New York: Osprey Publishing
- BULL, Stephen – HOOK, Adam
 2002 *World War I Trench Warfare 1-2.* Oxford–New York: Osprey Publishing
- CORNISH, Nik – KARACHTCHOUK, Andrei
 2001 *The Russian Army 1914–18.* Oxford–New York: Osprey Publishing
- FARKAS Márton (szerk.)
 1977 *Az első világháború és a forradalmak képei.* Budapest: Európa
- FOSTEN, D. S. V. – MARRION, R. J. – EMBLETON, G. A.
 1978 *The British Army 1914–18.* Oxford–New York: Osprey Publishing
 1978 *The German Army 1914–18.* Oxford–New York: Osprey Publishing
- FREIDEL, Frank
 2002 *The Splendid Little War.* Short Hills, NJ, Buford Books
- FUNCKEN, Liliane – FUNCKEN, Fred
 é. n. *L'uniforme et les Armes des Soldats de la Guerre 1914–1918.* Paris: Casterman
- GROOM, Winston
 2002. *A Storm in Flanders.* London: Cassell
- IVANOV, A. – JOWETT, P. – KARACHTCHOUK, A.
 2004 *The Russo-Japanese War 1904–05.* Oxford–New York: Osprey Publishing
- KEEGAN, John
 2001 *An Illustrated History of the First World War.* New York: Alfred A. Knopf
 2010 *Az első világháború.* Budapest: Európa Könyvkiadó

Mihucz Péter

KRAUS, Jürgen

2004 *The German Army in the First World War. Uniforms and Equipment 1914–1918.*
Ingolstadt: Bayerisches Armeemuseum

LIPTAI Ervin (főszerk.)

1985 *Magyarország hadtörténete két kötetben* (2. köt.). Budapest: Zrínyi

MIROUZE, Laurent

1999 *World War I Infantry in Colour Photographs.* Ramsbury: The Crowood Press

NICOLLE, David – RUGGERI, Raffaele

2003 *The Italian Army of World War I.* Oxford–New York: Osprey Publishing

NICOLLE, David – RUGGERI, Raffaele

1994 *The Ottoman Army 1914–18.* Oxford–New York: Osprey Publishing

ORTNER, M. Christian – Hinterstoisser, Herman

2013 *The Austro-Hungarian Army in the First World War. Uniforms and Equipment
from 1914 to 1918.* Vienna: Verlag Militaria GmbH

PAVLOVIC, Darko

2003 *The Austro-Hungarian Forces in World War I. (1-2)* Oxford–New York:
Osprey Publishing

RÁCZ Árpád (szerk.)

2008 *Nagy képes millenniumi hadtörténet: 1000 év a hadak útján.* Budapest: Rubicon
könyvek

REST, Stefan – ORTNER, M. Christian – ILMING, Thomas

2002 *The Emperor's Coat in the First World War. Uniforms and Equipment of the
Austro-Hungarian Army from 1914 to 1918.* Vienna: Verlag Militaria

SÁGVÁRI György

1999 *Nagy buszárkönyv.* Budapest: Magyar Könyvklub

2010 *A magyar királyi honvédség 1868–1918.* Budapest: Hadtörténelmi Intézet és
Múzeum–Bécs: Militaria

2010 *Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig.* Budapest: Kossuth–
Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

SOMERS, Johan

2005 *Imperial German Uniforms and Equipment 1907–1918.* Atglen: PA, Schiffer
Military History

SOMOGYI Győző

2015 *Hungarian Soldiers in the World Wars: 1914–1918, 1939–1945.* Budapest:
Zrínyi

SUMNER, Ian – EMBLETON, Gerry

1995 *The French Army 1914–18.* Oxford–New York: Osprey Publishing

UDOVECZ György

2014 *Az első világháború magyar katonáinak öltözet, felszerelése és fegyverzete: segédanyag
katonai hagyományőrök részére.* Budapest: Zrínyi

WERNER, Bret

2006 *Uniforms, Equipment and Weapons of the American Expeditionary Forces in World
War I.* Atglen: PA, Schiffer Military History

WOOLEY, Charles

- 1999 *Uniforms And Equipment of the Imperial German Army 1900–1918. A study in Period Photographs.* Atglen: PA, Schiffer Military History
- 2004 *Int he Service of the Kaiser. Uniforms And Equipment of the World War I German Soldier as painted by Soldier-Artist Friedrich Ludwig Scharf.* Atglen: PA, Schiffer Military History

THE BATTLE OF CAPORETTO

Elek Bartha

FOREWORD

Due to the successful military activities and the remarkable victories of the troops of the Austro-Hungarian Monarchy in its region, the Italian name of the town of Caporetto quickly became a meaningful byword in the collective historical memory of the countries participating in the First World War, primarily in that of the peoples of Central and Eastern Europe. Beside its significance in military history, which continues to be disputed by many for a number of different reasons, the area around the town of present-day Kobarid, Slovenia, represents an almost invaluable important and intensively researched location of remembrance culture and collective perceptions about the war.

As a matter of course, a military event or incident of this kind would normally carry diametrically opposing meanings for the winners and the losers. For the former, it usually represents the memory of victory and triumph, while for the latter, it is the symbol of devastating military defeat. This is also true for the outcome of the entire war as well as for the individual operations and battles in it, sometimes with opposite connotations. On the basis of this latter concept, it might not be an exaggeration to suppose that whatever *Mohács* stands for in the Hungarian imagination could be the same for the Italian national historical memory concerning Caporetto. The region itself functions as a national memorial location or space for the communities inhabiting it who were involved in the war, and it continues to attract tens of thousands of visitors every year from the countries whose soldiers fought and lost their lives there.

Róbert Barta

“1917 – THE FOURTH YEAR OF THE GREAT WAR: POLITICAL RELATIONS AND WAR DIPLOMACY

In the pertinent literature on military and diplomatic history both in and outside Hungary, most authors would dub the year 1917 as “the year of crucial changes.” They justify this choice by noting that the facts of the United States entering the war and Russia experiencing two revolutions launched such huge and significant changes that in essence determined the final outcome of the “Great Catastrophe.” The objective of this study is to either support or refute the legitimacy of the use of the term “the year of pivotal changes.” The author intends to investigate this issue in the light of the military and political events of the year 1917, with a special eye on the evolution of war diplomacy and the assessment of the situation in the contemporary Hungarian hinterland.

However, the year 1917 cannot be sharply separated from the tendencies apparent in the rest of the war years, which is why the military, political and diplomatic events as

well as the situation of the Hungarian hinterland are examined here in as broad a spectrum of the Great War as possible.

Péter Lippai

“THE HEROISM OF LT. *ÁRPÁD BERTALAN* IN THE 12TH BATTLE OF
ISONZO: IN MEMORY OF *VITÉZ ÁRPÁD BERTALAN*, POSTHUMOUSLY
PROMOTED TO LIEUTENANT-COLONEL”

This is a study on the heroic deeds of Major *Vitéz Árpád Bertalan* (posthumously promoted to lieutenant-colonel) during the First World War. For all Hungarian paratroopers, the name of Major *Bertalan* carries the same meaning: he was the founding father of Hungarian airborne military forces, who received the highest awards for military bravery and his resolute conduct as the commander of an assault brigade during the First World War.

It was his experiences, which he had acquired at quite an early age, combined with his spirituality and expert knowledge, that provided him with the strength and perseverance necessary for establishing the new branch of the forces in *Magyar Királyi Honvédség* [Royal Hungarian Defense Forces] in spite of all the contrary factors and opinions in 1939. This was a division whose members kept an immaculate integrity even during the stormy events of the war and were always ready to be deployed to complete their tasks in the most dangerous situations. Through their self-sacrifice, preparedness and persistence, they regularly achieved results that simply could not be explained against all the unfavorable odds.

Róbert Keményfi

“THE CULTURAL LAYERS OF WAR LANDSCAPES”

War diaries, memoirs, letters from the front line and literary works contain individual experiences that present “the face of battle” (John Keegan), which is made up of the complex natural and cultural fabric perceived of the battleground/battle-landscape at the level of the individuals. Constant landscape accommodation, together with intentional (construction and demolition) and unintentional, or experienced (hostile destruction), landscape transformation evolved into an elementary trauma in the wars of the twentieth century, never seen or heard of before. The objective or physical wounds, such as craters, trenches, concrete edifices, defensive fortifications, pollution spots, soil-water lakes, explosive mineshafts and tunnels, as well as silent landscape hazard sources (including live landmines and other explosive devices that continue to be active to this very day) of the physical environment do not only constitute a retrograde topic of analysis in the perspectives of historical geography today. In fact, as we can see it quite clearly in these subjective written documents, these factors of environmental unpredictability and continuous rewriting of the war landscape also used to comprise the most important experience and life uncertainty of the soldiers who lived “there and then.”

Róbert Kiss

“SOLDIERS’ FATES IN THE 39TH INFANTRY BATTALION DURING THE GREAT WAR”

Through the life stories of three soldiers serving in the former 39th Imperial and Royal Infantry Regiment, the legal predecessor of the 39th Infantry Regiment of 5th *Bocskai István* Infantry Brigade, this study gives an account of the battles fought by the 39th Infantry Regiment during the First World War and of the post-war life of its veterans. These three soldiers did share quite a few features, while they also differed from one another in a number of other aspects. Each one of them participated in real-life combat activities. All of them were given the title *vitéz* [awarded for bravery] for their exceptional acts of valor on the battleground.

They may have even known each other in person. They belonged to different ranks. Since they served as rank-and-file, non-commissioned and commissioned officers, their ancestry and their motivation must also have been different. Two of them were born in peasant families, while their third comrade was a descendant of a noble lineage. As a consequence, their financial and social positions were significantly different too. One of them was a regular soldier and another one was a drafted reserve soldier. Their fates during and after the war could be considered typical to some extent. Their life stories illustrate what the war must have been like from up close and what sort of consequences it led to in the lives of individual people.

Elek Bartha

“ETHNOGRAPHICAL ASPECTS OF THE REMEMBRANCE CULTURE OF THE FIRST WORLD WAR”

In the countries of Europe, we tend to bump into memories and memorial locations almost everywhere. We frequently come across world-war monuments or works of art commemorating certain events of the Great War as well as an almost insurmountable multitude and variety of museum collections and exhibitions displaying relics and cultural exhibits of all kinds, not to mention the local, national and universal memories and the diverse levels of reminiscence made public either in written or oral forms. Recently, especially during the years devoted to the centennial celebrations, the number of these remembrances has not only grown extensively but as good as multiplied, with the frequency of the occasions of their public spatial and temporal appearances exponentially increasing.

Caporetto, which is called Kobarid today, is also a genuine memorial location for the events that led to a national tragedy in the history of Hungarians and to consequences that had a long-term impact on the fate of European peoples and nations in the 20th century. Ever since the glorious breakthrough and penetration of enemy lines, it has been continuously present in collective memory. During the memorial occasions and commemorations, the effects of the First World War on all walks of life as well as

the related experiences affecting every segment of society have been in constant search for their right places in the identity of individuals as well as the national communities. This study intends to furnish a few points of departure for the clarification of the remembrance phenomenon related to Caporetto and to the ethnographic interpretation of the layers of remembrance relevant about the First World War.

Tamás Csiki

“THE ‘REASON’ FOR THE COLLAPSE OF THE ITALIAN FRONT IN THE
SUMMER OF 1918: THE TREACHERY OF QUEEN *ZITA*”

Following the successful military operations during the fall of 1917, the situation on the Italian front turned critical by the summer of 1918. The offensive launched by the 11th army at Piave on June 15 collapsed in a couple of days, the reasons for which have been thoroughly explored and analyzed by military historians since. The attacking forces were divided by the military commanders, while the Italian lines of defense were strengthened and upgraded, also by heeding the lesson learned out of the failure at Caporetto. The plan of the attack was found out by the Italian reconnaissance and through the information delivered by defectors. Ordnance simply did not work out and the grave food shortages also afflicted the army. However, there was also a strange rumor in public circles that was supposed to account for the situation, implying that it was the barely 26-year-old Queen *Zita* who betrayed her country by informing the Italians about the plan of the attack, which then led to the defeat of the Austro-Hungarian military forces. This short study intends to examine the press and political reactions to the legend of the betrayal, focusing on what we can learn about the propaganda and publicity in the last months of the war as well as about the mentality of people in the hinterland.

Zsuzsa Bálint

“RELIEVING THE ATROCITIES OF THE WORLD WAR IN FOLK
NARRATIVES: THE DESIRE ASPECT OF FOLK TALES”

Telling tales in traditional peasant society has always been conducted to a community of listeners. In their stories, the tellers of folk tales tried to accommodate to the expectations of the given audience and, by complying with the inherent rules of narration, interpreted the surrounding world through their texts. They also paid attention to recalling and dialing in the ethical system of norms on communal coexistence that determined the everyday life of the specific community. In addition, they provided crucial formulas that could be applied to a variety of life situations in order to offer solutions, which in effect served to prepare the members of the younger generation to deal with the difficulties ahead of them. They did all this by reflecting, to varying degrees of extent and detail, on the political, economic, social and cultural issues affecting the local community, with an effort to relieve the oftentimes insuperable real-life tensions arising from the issues above at least for the duration of the telling of the tales. In the

course of this process, another world was created where the protagonists could triumph over the evil forces, defeat the enemies and find the proper ways to retaliate for previously suffered grievances.

Imre Csiszár

“THE ORDEALS OF A FAMILY IN *TISZAKARÁD* FROM THE FIRST WORLD WAR TO THE PERSECUTION OF THE KULAKS IN THE LIGHT OF THE DOCUMENTS AVAILABLE

The 20th century represented a series of tribulations for most of the members of Hungarian society, which fundamentally changed their lives and required significant amounts of material and human sacrifices from almost every one of the families constituting it. The good old days had been completely gone and the way of life that used to provide a natural framework for everyday existence also seemed to have disappeared. At the beginning of the century, only a few would imagine that a war was going to break out which would sweep everything away, including countries, economies, societies, political systems and even simple families.

Hungarian families experienced a lot of hardship and adversity during the course of these decades. The family *Tölgyfai Sánta* in Tiszakarád was no exception to this rule either. This study presents the history of the *Sánta* family during the First World War and in the postwar decades.

Péter Mihucz

“UNIFORMS AND PERSONAL ORDNANCE IN THE FIRST WORLD WAR (A BRIEF OVERVIEW OF LAND FORCES)”

The First World War also represented a “struggle” between tradition and expedience in clothing, and modern warfare definitely required more of the latter than the former. By 1916 the latest, the soldiers in all of the participating armies were equipped with helmets, wore puttees and, what seemed to be the most striking feature, put on clothes that were overwhelmingly drab and of a color between mustard green and brown. The process of “uniforming” the uniforms was launched, and soldiers in 1918, irrespective of whether they were German, Russian, British or American, were much more difficult to differentiate between than, say, a quarter of a century before. During the course of the “great catastrophe,” the fierce or joyfully enthusiastic sons of war of 1914 turned into “soldier lads” hiding in the dirt of battlegrounds and fighting for survival also in their appearance, thus giving us the first avatars of a century that was anything but heartwarming.

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

1. Ujváry Zoltán: A temetés paródiája. (1978)
2. Dobrossy István: Dohánytermesztés a Nyírségben. (1978)
3. Kunt Ernő: Temető az Aggteleki-karszt falvaiban. (1978)
4. Szabó László: A magyar rokonsági rendszer. (1978)
5. Bartha Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. (1980)
6. Dám László: Lakóházak a Nyírségben. (1982)
7. Szalay Emőke – Ujváry Zoltán: Két fazekas falu Gömörben. (1982)
8. Farkas József: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához. (1982)
9. Dobrossy István – Fügedi Márta: Termelés és életmód. (1983)
10. Szabadfalvi József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. (1984)
11. Bódi Erzsébet: Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása. (1984)
12. Erdész Sándor: Kígyókultusz a magyar néphagyományban. (1984)
13. Szalontai Barnabás: Nyírbátor népi építésze. (1984)
14. Bartha Elek: Házkultusz. A ház a magyar folklórban. (1984)
15. Környeyné Gaál Edit: Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szózhagyományban. (1985)
16. Petercsák Tivadar: Népszokások Filkeházán. (1985)
17. Viga Gyula: Kőmunkák egy bükkalji faluban. (1985)
18. Kapros Márta: A születés szokásai és hagyományai az Ipoly mentén. (1986)
19. Bereczki Ibolya: Népi táplálkozás Szolnok megyében. (1986)
20. Felhősné Csiszár Sarolta: temetkezési szokások a Beregi-Tiszaháton. (1986)
21. Czövek Judit: Halottlátók a magyar néphagyományban. (1986)
22. Sztrinkó István: Népi építészet a Duna-Tisza közén. (1987)
23. Krupa András: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. (1987)
24. Ujváry Zoltán: Állatmaszkok. (1989)
25. Farkas József: A zsidók Mátészalka társadalmában. (1989)
26. Bodó Sándor: A magyar paraszti termelés igaerejének története. (1990)
27. Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). (1990)
28. Veres László: Magyarország 17–19. századi parasztüvegei. (1991)
29. Szilágyi Miklós: Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. (1992)
30. Petercsák Tivadar: Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII–XX. század) (1992)
31. Podolák, Ján: Die traditionelle Schafhaltung in der Slowakei. (1992)
32. Szulovszky János: Füstfaragók. (1992)
33. Fűvessy Anikó: A tiszafüredi mázas kerámia. (1993)
34. P. Szalay Emőke: A debreceni kerámia. (1993)
35. Csoma Zsigmond: Uradalmi és jobbágy-paraszti szőlő-, bortermelés Somlón. (1993)
36. H. Bathó Edit: A méhészet szerepe a Jászság paraszti gazdálkodásában. (1995)
37. Ö. Bartha Júlia: Az anatóliai törökök temetkezési szokásai. (1996)
38. Bánkiné Molnár Erzsébet: Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913. (1996)
39. Cservenyák László: Népballadák a magyarországi Szatmárban. (1997)
40. Bánkiné Molnár Erzsébet: A tószegi fazekasság. (1997)
41. Bartha Elek: Görög katolikus ünnepeink szokásvilága. (1999)
42. P. Szalay Emőke: Űrhímzések Hajdú-Biharban. (2000)
43. Grin Igor: Szerb népi énekek. (2001)

44. Bartha Júlia: A kunság népi kultúrájának keleti elemei. (2002)
45. Kotics József: parasztgazdaság és modernizáció. (2002)
46. Verebélyi Kincső: Szokásvilág. (2005)
47. Surányi Béla: A Kárpát-medence népi földművelő gazdálkodása. (2005)
48. Keményfi Róbert (szerk.): Beszélgetések Kósa Lászlóval. (2005)
49. Lovas Kiss Antal: Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás. (2006)
50. Viga Gyula: Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. (2007)
51. Cseri Miklós: Néprajzi és muzeológiai tanulmányok. (2009)
52. Fodor Ferenc: Az elnemsodort falu. (2009)
53. Bartha Elek – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): 1956 a néphagyományban. (2009)
54. Keményfi Róbert (szerk.): Voigt Vilmos könyvészete. (2010)
55. Bartha Elek – Keményfi Róbert – Lajos Veronika (szerk.): A víz kultúrája. (2010)
56. Bartha Elek (szerk.): „A burgonyától a szilvafáig”. Tanulmányok a hetvenéves Kósa László tiszteletére. (2012)
57. Bartha Elek – Csiszár Imre – Forisek Péter (szerk.): Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai. (2013)
58. Bartha Elek – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében (2018)
59. Kavecsánszki Máté: Tánc és közösség. (2015)
60. Novák László: A Három Város néprajza. (2015)
61. Keményfi Róbert (szerk.): Voigt Vilmos könyvészete 2. (2015)
62. Bartha Elek (szerk.): A néprajztudomány professzora. Gunda Béla (1911–1994) (2015)
63. Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): Táj és kultúra I. (2018)
64. Keményfi Róbert – Bartha Elek (szerk.): Táj és kultúra II. (2016)
65. Bihari Nagy Éva – Kavecsánszki Máté – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére. (2016)
66. Marinka Melinda: Sváb visszatérők. (2016)
67. Fejős Zoltán: Új helyek, új metaforák. (2017)
68. Hoppál Mihály: Alkotópálya. (2018)
69. Bartha Elek: Megszentelt tájak vonzásában. (2017)
70. Voigt Vilmos: Finnugrisztika – Filológia – Folklorisztika. (2018)
71. Katona Erzsébet – Klima László – Maticsák Sándor (szerk.): Emberek és népek a Volga-vidéken. (2018)
72. Dénes Jenő: Körösfői-Kriesch Aladár. (2018)
73. Verebélyi Kincső: Nép, Ipar, Művészet. (2018)
74. Magyar Zoltán: Népmondák a Fekete-Körös völgyében. (2018)
75. Bárány Attila – Kavecsánszki Máté – Pósan László – Takács Levente (szerk.): Hunyadi Mátyás és kora. (2019)
76. Kavecsánszki Máté – P. Szászfalvi Márta (szerk.): Pietas et Scientia. Tanulmányok P. Szalay Emőke tiszteletére. (2019)
77. Voigt Vilmos: Európai folklór. (2020)
78. Kemecsi Lajos: Megőrzött építészet. (2020)
79. Bartha Elek: Szent hajlékodnak népe. (2019)
80. Bihari Nagy Éva (szerk.): Örökség és Oktatás. (2020)
81. Kavecsánszki Máté – Keményfi Róbert: A Nagy Háború néprajza. (2020)